

Geschiedenis van het archief der stad Utrecht

<https://hdl.handle.net/1874/234050>

PCJ 2459

UBU

ACJ

2459

mm 10539

GESCHIEDENIS

VAN HET

ARCHIEF DER STAD UTRECHT

DOOR

MR. S. MULLER Fz.

GEMEENTE-ARCHIVARIS.

UTRECHT - W. LEIJDENROTH.

GESCHIEDENIS VAN HET ARCHIEF

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

I. DE OUDSTE ARCHIEFBÉWAARPLAATSEN.

(1122—1546.)

§ 1. *De charters der stad.* — Het archief der stad Utrecht is zoo oud als de stad zelve. Zoodra eene stad het privilege van stadsrecht verkreeg, deed zich natuurlijk dadelijk de vraag op, hoe en waar men het kostbare document, dat daarvan het bewijs bevatte, zou bewaren. Te Utrecht moeten de overwegingen ter beantwoording dezer vraag hebben plaats gehad in 1122, toen de stad de beide keizerlijke charters verkreeg, waarvan het eene de plaats van den stadbrief inneemt. Gewoonlijk werd (althans in kleine steden) de oudste parochiekerk als bewaarplaats van het stadsarchief gebruikt, zonder twijfel omdat de kerk het grootste, meest hechte en meest brandvrije gebouw der stad was, en wellicht niet minder omdat zij door haar heilig karakter zekere onschendbaarheid bezat. Utrecht schijnt echter, met meer groote steden, deze gewoonte niet gevolgd te hebben: wij vinden geen spoor van bewijs, dat althans het archief van den raad oorspronkelijk in de Buurkerk is geborgen geweest. De oudstbekende archiefbewaarplaats ligt elders.

Reeds het privilege van 1122 zelf spreekt van de ommuring der stad; men neemt aan 1), dat aanstonds na het verkrijgen van de in dezen brief geschonkene rechten de stad Utrecht zich heeft omgeven met eene muur, die reeds toen denzelfden omvang moet gehad hebben, dien de stad tot in deze eeuw toe bezat. Bij deze ommuring moet dan ook reeds de Catharijnepoort gesticht zijn, die den weg van Holland naar de stad afsloot. Het was een in het oogvallend gebouw, zooals dit voor het bolwerk der stad tegenover den ervijand paste. Een Utrechtsch burger, die de poort gekend heeft, beschrijft haar

1) De Geer, Het oude Trecht. p. 137 vlg.

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0755 9234

overgeplaatst uit
Vakgebiedbibliotheek

oor Rechtsgeschiedenis
niversiteit te Utrecht

als «een poort als een borch, dat sijns ghelijck in deesse Nederlanden niet en was» 1), en de geschondene afbeelding van het gebouw op eene muurschildering in het gewelf der St. Jacobskerk 2) geeft ons nog een denkbeeld van zijn omvang en zijne sterkte.

Het is natuurlijk niet te bewijzen, dat reeds dadelijk in of kort na 1122 deze poort zóó versterkt werd, dat hare hechtheid het stedelijk bestuur bewogen heeft, ze uit te kiezen tot bewaarplaats van de kostbaarste bezittingen der stad. Doch in de latere middeleeuwen was dit zeer zeker het geval: wij vinden dan «onser stadt brieve» (bepaaldelijk «onse privilegien» of «brieve onser stadt rechten aengaende») geborgen op de St. Catharijnepoort 3). Zij werden daar bewaard in eene «kiste» (d. i. volgens het middeleeuwsch spraakgebruik: kast), die «der stat kiste» 4) of ook wel «sraets kiste» 5) heette. Behalve de oorkonden plaatste men daarin enkele kostbare documenten, op wier zorgvuldige bewaring men bijzonderen prijs stelde, zooals de rechtsboeken der stad 6), die men voor vervalsching wenschte te beveiligen door ze in deze «kiste» te «besluiten» 7). Ook partikulieren maakten somtijds gebruik van deze gelegenheid, om voor hen waardevolle papieren, die niet van voorbijgaand belang waren, op den duur voor ondergang te behoeden 8). Langzamerhand, naarmate het getal der oorkonden vermeerderde, nam ook het getal der «kisten» toe: in het laatst der 15e eeuw vinden wij er op de St. Catharijnepoort verscheidene vermeld 9).

De charters waren daar ongetwijfeld wèl en veilig bewaard; doch

1) Herb. v. Mijnden, Gedenkschriften. (Bijdr. en meded. Hist. Gen. XI p. 43.) Zij was dan ook „omgraven ghelijcx een borch,” d. i. met eene afzonderlijke gracht omgeven, eene versterking trouwens, die denkelijk eerst dagteekende van 1483—89, en reeds in 1490 weder te niet gedaan schijnt te zijn. (Zie: Heda, Historia. p. 303, 4.)

2) Zie eene kopie van deze thans vernietigde schildering in het museum der stad Utrecht.

3) Raads dag. boek 1472 Dinxd. op St. Tyb. dach, 1478 O. L. V. av. te Lichtm. — 2e Kam. reken. 1478/79. — Zeker waren de charters daar toen reeds sedert lange jaren: althans reeds op het laatst der 14^e eeuw zullen wij zelfs bisschoppelijke charters op de St. Catharijnepoort ontmoeten, gewis naar aanleiding van de omstandigheid, dat daar eene bijzonder uitnemende archiefkamer was. Het is dan ook nauwelijks denkbaar, dat de stad anders dan bij uitzondering enkelen harer „privilegien” in 1440 op het stadhuis zal bewaard hebben, zooals de instructie van den stadsklerk (Rechtsbr. v. Utr. I p. 332 art. 8) zou doen vermoeden.

4) Rechtsbr. v. Utr. I p. 68, II p. 230. (Het moet opgemerkt worden, dat het niet zeker is, dat deze stadskist reeds op de St. Catharijnepoort stond.)

5) Raads dag. boek 1440 Vryd. na Pinkst.

6) Rechtsbr. v. Utr. I p. 68, II p. 230.

7) Rechtsbr. v. Utr. II p. 230. — „In der stat kist besloten.” (Vermeulen, Tijdschr. v. gesch. v. Utr. IV p. 74, 75.)

8) Zie: Vermeulen, Tijdschr. v. gesch. v. Utr. IV p. 74, 75, waar de bewaring van de fundatiebrieven van het begijnhuis van St. Nicolaas „in der stat kist” vermeld wordt. — Raads dag. boek 1440 Vryd. na Pinkst. Het geldt daar de bewaring „ints raets kiste” van een der drie opgemaakte cyrographen van een raadsvonnis, op welks stipte uitvoering men prijs stelde. — Zie ook dezen inventaris: No. 578—583.

9) 2e Kameraarsrek. 1478/79.

de orde der verzameling, die in de 14^e en 15^e eeuw verbazend toenam, liet naar het schijnt te wenschen over. Denkelijk heeft de samenstelling van kopijboeken in de laatste jaren der 14^e eeuw (1395, 1398 1) aanleiding gegeven, dat de origineele oorkonden zelden meer geraadpleegd en bijna vergeten werden. Hoe dit zij, in 1472 bleek het noodig eene raadscommissie te benoemen (bestaande uit twee leden van den raad, twee van den oudraad en den secretaris der stad Tielman Momfelen van Usselaer), die de opdracht kreeg, om «onser stadt brieve doer te zien op sunte Kathrynen poerte ende die te registreren» 2). De bedoeling was blijkbaar, dat de leden der commissie het werk gezamenlijk zouden verrichten; immers de raad loofde voor hen allen eene belooning uit stadskas uit. Doch zooals te verwachten was, hadden de leden van den raad weinig genoeg in het archiefwerk, en de klerk «Tyelmannus» verrichtte het alleen. Meer dan zeven jaren lang hield hij zich bezig met het «doersyen» van alle brieven en het «uutsoeken» der «privilegien». En dat hij in dien tijd niet ledig gezeten heeft, blijkt uit de charters zelven, die allen in dorso eene korte inhoudsopgave vertoonen, geschreven met Momfelen's kennelijke hand. Wij vernemen, dat onze klerk de stukken ook «registreerde» en «die copien daarvan teykende als notarius.» Wij kunnen daaruit opmaken, dat hij een inventaris der charters maakte, doch dit is onzeker; denkelijk moeten wij onder het «registreren» verstaan het aanleggen van een kopijboek, waarin Momfelen de charters (of althans de in de oude kopijboeken niet voorkomende) afschreef. Zulk een «boec, dair hy die brieve (in den kisten op sunte Katrinen poert) in scrijft», heeft hij toch inderdaad samengesteld 3), en wij vinden dit kopijboek (door Dr. C. Booth ter herinnering aan den schrijver «*Memoriale Tijlmanni*» gedoopt) zonder twijfel terug in N°. 32 van dezen inventaris. Dit stuk bevat inderdaad verschillende door Momfelen gewaarmerkte afschriften van stedelijke charters tot 1444 toe, en de omstandigheid, dat die charters grootendeels betrekking hebben op de verhouding van de stad tot den bisschop, doet reeds vermoeden, dat het register kan aangelegd zijn in of kort na 1477, toen de stad haar verzet tegen bisschop Davids usurpatien begon. Inderdaad, het was op Lichtmisavond 1478, dat de raad, op het punt van af te treden, besloot om aan «Tijlmannus» eene buitengewone toelage van 50 pond te verleen voor zijn schrijfwerk ter gelegenheid van de onderhandelingen der stad

1) No. 28 en 29 van dezen inventaris.

2) Raads dag. boek 1472 Dinxd. op St. Tyb. dach. („Jan van Veen ende Gheryt Zoudenbalch uut den nywen raide, Jan Knijff ende Eerst van Drakenborch uut den ouden raide, ende Tijlmannus als een clerck, zijn geschiet, onser stadt brieve doer te zien op sunte Kathrynen poerte, ende die te registreren; ende daarvan zel men hemluden lonen by den oversten out ende nywe.”)

3) 2e Kam. reken, 1478/79.

met bisschop David en bovendien «van dat hy vele brieven, onser stadt rechten aengaende, die bevonden zijn op sunte Kathrinen poerte, ghevisitiert, geregistrert ende die copien daarvan gheteykent heeft als notarius.» Toch was toen het werk nog niet geheel afgelopen: de klerk nam op zich, om ook «die andere, die noch niet geregistrert en zijn», evenzoo «te registreren ende teykenen.» En blijkbaar viel dit werk niet mede, want een jaar later moest de toen aftredende raad aan Momfelen andermaal eene toelage van 50 pond verleen, en zelfs niet alleen als belooning, maar «om den orbaer voort in desen jair te doen.» Toen echter, in den loop van 1479, mag men aannemen, dat het werk geheel zal zijn voltooid 1).

De stedelijke charters zijn blijkbaar op de St. Catharijnepoort bewaard gebleven, totdat het sterke gebouw ter gelegenheid van de stichting van het kasteel Vredenburg («omdat hy te nae Vredenborch ghetimmer was») in 1528 afgebroken en door een gewonen doorgang in den muur vervangen werd 2). Toen deze veilige archiefbewaarplaats aldus aan de stad ontviel, moest zij hare kostbare stukken elders bergen. Denkelyk zal zij ze voorloopig op haar raadhuis (het zoogenaamde Schoonhuis aan den Steenweg) bewaard hebben. Voorloopig, want reeds spoedig kwam de verhuizing van den raad naar eene andere woning aan de orde. De stad kocht in 1537 het huis Lichtenberch, gelegen naast het oude Hasenberch, waar de schepenbank reeds een paar eeuwen gezeteld had: de oude scheiding tusschen raad en gerecht was door Karel V's hervormingen vervallen, en er was dus alle aanleiding, om ook de uiterlijke scheiding der twee colleges weg te

1) «Item zel onse camersair Tijlmannus geven vijftich pont aen gelde voer zynen dyenst, dien hy der stadt ende onsen oversten zonderlingen gedaen heeft, alze van vele scriften, die hy uut bevelde der oversten ende der gedeputierden in der zake tusschen onsen heere van Utrecht ende den Staten van den lande; ende oick van dat hy vele brieve, onser stadt rechten aengaende, die bevonden zijn op sunte Kathrinen poerte, ghevisitiert, geregistrert ende die copien daarvan gheteykent heeft als notarius, ende die andere, die noch niet geregistrert en zijn, noch registreren ende teykenen zel.» (Raads dag. boek 1478 Lichtm. av.) — «Scepenen, raide ende oudermans hebben gegeven Tijlmannus voir zynen arbeyt ende dyenst, dien hy in dezen jaire boven die gewoente gedaen ghehadt heeft, in scriven ende doen scriven ende anders: vijftich pont eens, te betalen aen gelde.» (Raads dag. boek 1479 Lichtm. av.) — «Item gegeven Tyolmannus uut overdrachten des raets L. W. van dienste, die hy int verleden jair, dat toe vergeten wert te rekenen, gedaen heeft, alsoe in veell scriften ende arbeits, dat hy boven sinen dienst gedaen heeft uut beveell der overster ende gedeputierder in der saken tusschen onsen here van Utrecht ende den Staten van den lande; ende oec heeft hy op sunte Katrinen poirt veell arbeits gedaen, om alle die brieve in den kisten aldair te doersyen, ende onse privilegien uutgesocht, ende een boec gemaect, dair hy dieselve brieve in scrifft. Ende so men dit werck in den voirdeden jair nyet volbrengen en conde, so heeft hem die raet noch toegevoecht L. W., om den oirbair voort in desen jair te doen. Maect te samen C. W.» (2e Kameraarsrekening 1478/9.)

2) Zie o. a. Herb. van Mijnden. l. c. p. 44. — De nieuwe poort was tot berging van het archief geheel ongeschikt: zie afbeeldingen op de platte gronden van Braun en Guicciardini; eene veel uitvoeriger teekening, die de poort in haar verval voorstelt (vervaardigd naar eene aquarel van Abr. Bloemaert), vindt men in den topographischen atlas der stad Utrecht onder No. 358.

nemen, door ze voortaan te huisvesten in één gebouw. Karel V maakte van de gelegenheid gebruik, om den nieuwen gevel van Hasenberch (1520), die hem, versierd als hij was met «veel beelden van den voorleden bisschoppen van Uytrecht», een doorn in het oog was, te doen vallen: hij beval (1537), dat beide gebouwen nu van een uniformen gevel zouden voorzien worden, en dat daartoe de vooruitspringende gevel van Hasenberch zou worden afgebroken. In 1546 kon de stad er eindelijk aan denken dit bevel uit te voeren, en zoodra zij den 25 Februari van dat jaar daartoe besloten had, werd dadelijk van de gelegenheid gebruik gemaakt, om aan de stedelijke charters weder een veilig onderkomen te bezorgen. «Item», zoo besloot de raad op 25 Februari 1546, onmiddellijk na de vaststelling van het bouwen van den nieuwen gevel, «noch sal men maecken een vertreckcamer teynden aen die raytcamer van Lichtenberch mit twee wulfels, omme aldairinne die secreten van der stadt te bewairen, nae vermoegen sekere besteck dairvan zijnde» 1). Inderdaad is dit besluit uitgevoerd: wij zullen later zien, dat er een «overklusde camer boven de schoutskamer» was 2), waar de stedelijke charters geborgen waren 3). De schoutenkamer nu bevond zich in een afzonderlijk gebouwtje, ter zijde aan het einde der zaal van het huis Lichtenberch, die van ouds de «raetkamer» heette 4).

§ 2. *Het archief van den raad.* — De stedelijke charters waren echter niet de eenige stadsarchieven, die na de stichting van het nieuwe raadhuis daarheen overgebracht werden. Geheel onafhankelijk van de charterverzameling der stad had zich toch sedert geruimen tijd op de stedelijke secretarie een geheel ander archief gevormd, dat het bezinksel was van de werkzaamheid der stedelijke secretarissen of stadsklerken.

1) Raads dag, boek 1546 Febr. 25.

2) Het hoofd van een inventaris der charters, door de stad verkregen uit de Cheltenhamse collectie, luidt aldus: «Register der brieven van de stadt Utrecht, *berustende op de overklusde camer boven de schoutskamer.*» Deze inventaris, geschreven met eene hand van de tweede helft der 18de eeuw, is een afschrift van den ouden inventaris der stedelijke charters uit de 17de eeuw; in de oudere exemplaren komt evenwel het gemelde hoofd niet voor. — In 1798 was «de Archivekamer» gelegen «bove de onderschoutskamer» (Bijl. not. Municipaliteit 17 Dec. 1798, in: Invent. arch. 1795—1813, No. 10); dit bewijst alleen, dat de onderschout toen het vertrek van den schout had betrokken: over de localiteit kan nauwelijks quaestie zijn.

3) Ook op de Statenkamer bevond zich voor de geheime archieven eene overwelfde kamer, «het zwijgertje» genaamd. (Nagtglas, Voor honderd jaren, p. 97.)

4) De ligging der «overklusde camer» boven in het stadhuis doet vermoeden, dat de «twee wulfels», waarvan het raadsbesluit van 1546 spreekt, *boven* elkander gelegen waren, zoodat ook de schoutskamer zelve overkluisd was: immers had dit vertrek eene houten zoldering gehad, dan ware de bescherming der charters tegen brand door het gewelf boven hen volkomen illusoir geweest. Een bezwaar tegen deze interpretatie levert het bestaan van eene groote (natuurlijk overkluisde) kelder *onder* de schoutskamer. (Tegenw. staat v. Utrecht, I p. 355.) Er zouden dan drie «wulfels» noodig geweest zijn. Kan de schoutskamer *later* ingericht zijn door plaatsing eener tweede vloer ter halver hoogte van het aanvankelijk zeer hooge archiefvertrek? Het schijnt onaannemelijk.

Aanvankelijk werd het overal voldoende geacht, de charters eener stad, die de bewijsstukken bevatten van de door haar verkregene voorrechten, zorgvuldig te bewaren. Wat de loop der stedelijke administratie, destijds zeer eenvoudig ingericht, belangrijks opleverde, meende men met vertrouwen te mogen overlaten aan het geheugen der daarbij betrokkene personen: immers ook veel belangrijker zaken, ja zelfs het geheele geldende recht, waren alleen door overlevering bekend en berustten dus geheel op het geheugen van ervarene lieden. Zóó weinig hechtte men aanvankelijk aan het opteekenen van hetgeen bij de stedelijke administratie belangrijks voorviel, dat men zelfs niet eens een bepaald ambtenaar met de behartiging van stadszaken belastte.

Voor de geschiedenis van het archief der stedelijke kanselarij is natuurlijk de geschiedenis der stadsklerken, die aan het hoofd dezer kanselarij stonden, van overwegend belang. Ik laat hier de lijst volgen van de personen, die gedurende de middeleeuwen als schrijvers voor de stad werkzaam waren:

Matheus Eremberti de Trajecto, vermeld 1298 1).

Gerardus, scriptor civitatis, vermeld 1329 2).

Tideman van der Oudewijc, onser stadt schryver, vermeld 1330 3).

Johannes Tolnaer van den Gheyne 4), der stadt schryver, vermeld 1341 5).

Conrardus Tolnaer Johanssoon, der stadt schryver, vermeld 1367 6).

Johannes Tolnaer, scriptor civitatis Trajectensis, vermeld 1376, 1380 en 1402 7).

1) Bijdr. en meded. Hist. Gen. IX p. 35.

2) Muller, Reg. en reken. v. h. bisd. Utrecht. I p. 317.

3) In een schepenenbrief, aangehaald door Dr. C. Booth in zijne lijst der stadsklerken, voorkomende in een smal fol. registrertje, aan het Utrechtsche rijksarchief in 1886 geschenken door Mr. J. A. Grothe (No. 26).

4) De familie Tolnaer, die gedurende meer dan eene halve eeuw drie klerken aan de stad Utrecht leverde, was blijkbaar vroeger in het bezit van het ambt van tollenaar aan den bekenden tol in het Gein. Uit dezelfde familie ontmoeten wij nog in 1386 Henric Tolnaer Henriess. (Reg. v. h. kap. v. St. Pieter No. 585) en in 1430 Johannes Tolner als procureur voor de pauselijke curie. (Public de la soc. histor. de Limbourg. III p. 279 vlg.)

5) Booth in zijne aangehaalde lijst citeert hierbij zeker „Reg. 3 ad 1341”; ik heb dit register in het stadsarchief niet kunnen terugvinden. Ik vond echter Joh. Tolner als notaris werkzaam in 1330—1364. (Zie hierna p. XIV Noot 2—5.)

6) Zonder twijfel is hij de „Coenraerdus”, die in 1367 (met Heyne Craghe) het hoogste bedrag aan laken voor kleding kreeg. (Rechtsbr. v. Utr. I p. 84.) Als „Conrardus Tolnaer Johanssoon” citeert Booth hem in zijne lijst uit het „Reg. 3 ad 1392”, met bijvoeging van deze plaats: „Johan Tolnaer den goutsmit, Conrardus Tolnaers soon, die wileneer der stadt schryver was, is sijn borgerschap weergegeven by den menen raed oudt ende nye, in allen seine dat hy burger was, eer hi ze versumede, om gunste van sinen vader ende zinen twee ondevaders, die voortijts der stadt clercken ende schrijvers geweest hebben.”

7) Notariële akte van 1376 Dec. 27 (Coll. Booth. Dorpen en heerlijkheden): „Johannes Tolnaer, scriptor civitatis Trajectensis.” — Kameraarsrek. 1380/1 fol. 82: „Item Johannes Tolnaer voer ziin fronsiin, korsen ende voor ziin loon CC fl.” — Kameraarsrek. 1402 fol. LVI vs.: „(Uitgheheven van den wijn) . . . . Wilhelmus Bakerweerde der stat procuratoer 1 take. Geraerdus Heerman der stat notarius 1 take. Johannes Tolnaer 1 take.” — l. c. fol. LXXIII:

Henricus Stoeck Pouwelssoen (gewoonlijk genoemd Henricus Pauli),
gesworen clerck ende secretarius des raeds der stat van Utrecht 1).

1403—1425, 1426—1440 2).

Herman van der Meer. 1441—1449 3).

Rycout van der Horst. 1449—1460 4).

Tijlman Momfelen van Usselaer. 1460—1483 5).

Floris Tzwynnen. 1483—1509 6).

Valentijn van der Voort. 1509—1539 7).

Niclaes de Clercq. 1540—1551 8).

„Uutghegheven van der stat cledere: In den eersten Johannes Tolnaer VI ellen ende III verrendeel.“ — Vgl. reeds in 1367 (Rechtsbr. v. Utr. I p. 84): „Johannes Tolnaer 8½ ellen ende 1 ellen“; blijkbaar was hij toen echter slechts adjunct van zijn naast hem genoemden voorganger, den klerk „Coenraerdus“ Tolnaer. Vgl. Rechtsbr. v. Utr. I p. 93 (Roese. XXXIX 2): „Johan de clerck“ (ad 1370).

1) Zoo heet hij in het Divers. v. bissch. Fred. v. Blankenheim fol LXXXVII, waar de wedergade van het stuk Roese CXXVI (Rechtsbr. v. Utr. I p. 238) afgeschreven staat.

2) Raads dag. boek. 1403 fol. XXXII: „In den jaer ons Heren 1403 des Diinsdaghes na sinte Simon Juden dach Apostelen beghean ic Henricus Pauli te scriven voir den raet van Utrecht.“ In 1413 wordt hij genoemd: „Henricus Stoeck Pouwelssoen, gesworen clerck ende secretarius des raeds der stat van Utrecht.“ (Bijdr. en meded. Hist. Gen. IX p. 69.) In 1425, na den intocht van bisschop Zweder van Culenborch, verbannen (Burman, Utr. jaarb. I p. 318), keerde hij het volgende jaar terug, want zijne hand komt op 6 Juni weder voor in het raads dagelijksch boek en Woensdag na Pinksteren in het Buurspraakboek. Nog in de rekening van 1440 komt hij voor; doch Vrijdag na Pinksteren van dat jaar stond het klerkambt „open.“ — Henric Stoeck was de zoon van Pouwels Willamss., die z'ch in akten van 1381 en 1392 in het kapittelarchief van St. Pieter (Regesten. No. 541 en 501) noemt „clericus Trajectensis dyocesis, publicus imperiali auctoritate et in curia Trajectensi juratus notarius.“ (Zie het in dezen inventaris onder No. 25 vermelde formulierboek f. 56 jeto f. 13 vs.)

3) In de reken. v. d. len en 2en kameraar 1441/42 (die van 1440/41 ontbreekt) vindt men voor het eerst „Hermannus van der Meer onser stadt clerck“ op de plaats, nog in de rekening van 1439/40 door Henricus Pauli ingenomen. Het raadsboek zwijgt van de benoeming; doch uit een besluit van 1440 Vryd. na Pinkst. blijkt, dat toen het „clerckambt open“ was, „overmits gebree ons cleres op dese tijt“. Van der Meer werd verbannen na de overrompeling van Utrecht door bisschop Rudolf in 1449. (Burman, Utr. jaarb. III p. 131, 147, 148, 199.)

4) Raads dag. boek 1449 Vryd. na Mauriti: „Die raet out ende nywe hebben eendrachtelie gegont ende gegeven Rycout van der Horst der stad clereckambt, in allen manieren als dat Hermannus van der Meer voirtijts te hebben plach.“

5) Raads dag. boek 1490 Saterd. na St. Victoris: „Dede Tyelman van Usler synen eedt, der stat clereckambt truwelie te bedienen, na uutwysinge der overdrachten, so die in den boeche bescreven staet anno 1440 enz.“ Hij werd ontslagen na de inneming der stad door Maximiliaan in 1483. Zijn grafsteen in het Stedelijk museum van oudheden No. 164 zegt: „Int jaer ons Heren 1489 op den 29 dach in den Aapril sterff Tielmannus Momfelen van Usselaer. Got heb sijn siel.“

6) Raads dag. boek 1483 Vryd. na Remigii: „Meyster Floris Tzwinnen is angenomen van out raet ende nywe voer enen secretarius oft der stat clerck, ende heeft synen behoerliken eedt gedaen; ende men heeft hem toegeseyt behoerlike brieven daervan te geven.“

7) Raads dag. boek 1509 Saterd. op St. Gelisd. 1 Sept.: „Alsoe onser stadt clereckambt overmits doede meyster Florens Tzwinnen zaliger gedachten open geworden ende weder vry aen onser stadt geocomen is, soe hebben scepenen, raide ende gemeen oudermannen dit voirseyde ampt gegunt ende gegeven Valentijn van der Voert, meyster Florens voirseyt neeff, in alre manieren als meyster Florens zijn oem voirseyt dat int lest zijns levens te hebben plach enz.“

8) Reken. v. d. 2en kameraar 1539/40: „Jacob van der Voort, van wegen Valentijn van der Voort, secretarius was saliger gedachten, ende oick van zijne wegen, betailt die somme van tachtich ponden uut saicke zy daervoere deser stadt als secretarien, alsoe Valentijn voirseyt

Jacob van de Voort. 1551—1573 1).

Gosen van de Voort. 1573 vlg. 2).

Men meene evenwel niet, dat deze personen allen in dezelfde verhouding tegenover de stad stonden: in den loop der tijden is ook in dit opzicht eene langzame ontwikkeling merkbaar. De oudste schrijver, die in dienst der stad Utrecht voorkomt, is Matheus Eremberti de Trajecto, die in 1298 de akte opmaakte, waarin de stad bisschop Willem van Mechelen bij den paus aanklaagde 3). Hij noemt zich «sacri imperii auctoritate iudex ordinarius et notarius» en zal zonder twijfel, evenals in 1294 4) de notaris Erembertus Henrici de Trajecto (denkelijk zijn vader), als gewoon notaris voor verschillende corporatiën en partikulieren werkzaam zijn geweest: zoo toch was de algemeene gewoonte. Sedert wij in 1291 bisschop Jan van Sierck door den paus zien machtigen, om vier personen op pauselijk gezag tot notarissen aan te stellen 5) («cum personarum, quae contractus legitimos, acta iudiciorum et alia hujusmodi redigant in publica munimenta, defectus in illis partibus habeatur» 6)) en sedert in 1294 en 1298 de bovengenoemde Erembert Henricsson en Mathijs Erembertsson van Trecht

voer ende nae ziju doot Jacob voirseyt, desen geholen jaere gedient hebben, blyckende by quytantie, inhoudende die voorgeruerde somme van LXXX R." Ter zijde staat: „Loquatur, want Valentijn soe lang niet geleefd en heeft. Die burgermeesters seggen, dat Jacob die plaetse van zynen vader bewaert heeft ende dairtoe gesurrogeert was by provisie tenselven wedden ende emolumenten." — Reken. v. d. 2en kameraar 1540/41: „Meester Claes de Clercq, pensionarius ende secretarius deser stadt van Utrecht, betaalt die somme van tweehondert sess ende dertich ponden, uut saicke hy dairvoire desen geholen jaer als pensionarius ende secretarius van deser stadt gedient . . . heeft enz."

1) Raads dag. boek 1551 Jan. 5: „Die rayt der stadt van Utrecht, gehoort hebbende tversueck van Mr. Nicolaes de Clerck, alsnu wesende pensionarius ende secretarius der stadt van Utrecht, alsoe dat hy wel zoude willen affgaen ende cederen opt believen ende consent van den rayt voirseyt ende tot commoditeyt ende prouffijt derselver stadt, secretariscap der voirseyder stadt tot behooff van Jacob Valentijns. van der Voert, nu ter tijt zijn substituyt, ende dat elcx zijn officium voirtaen bewaeren ende bedienen zoude nae behoeren ende zulcx die rayt hem elcx ordineren soude, soe heeft die rayt soevele in hem is int versueck voirseyt geconsenteert ende consenteert by desen tot haerder wedersseggen, ende all by provisie ter tijt toe anders geordonneert zal zijn, ende dat opte diensten, wedden ende prouffyten, van elcx voirtaen te doen ende te genyeten zoe hiernae volcht." Volgen de instructiën van den pensionaris (Mr. N. de Clerck) en den secretaris (J. Vz. van der Voert). — Raads dag. boek 1551 Jan. 12: „Jacob van der Voort Valentijns. heeft op huyden openbaerliken zynen behoirliken eedt gedaen als secretarius der stadt van Utrecht, zoe hiernae volcht."

2) Raads dag. boek 1573 Augustus 13: „Op huyden is Gosen van der Voort by schout, burgermeesteren, scepenen ende rade deser stadt angenommen als secretarius deser stadt, in de plaetse van Jacob van der Voort, zynen vader, ende heeft daerop zynen eedt gedaen in der vougen hiernae volgende."

3) Gedrukt door mij in: Bijdr. en meded. Hist. Gen. IX p. 35.

4) Inventaris v. h. archief van het kapittel van St. Pieter No. 379. («Sacri imperii publicus auctoritate notarius.») Hij komt later, in 1311, voor als kanunnik van Oudmunster. (Ch. dd. 1301 Febr. 28. Arch. v. Oudm.)

5) Het oudstbekende voorbeeld van notarissen, door of namens den paus benoemd, in Duitschland. (Vgl. Bresslau, Urkundenlehre. I p. 473.)

6) Brom, Bullarium Trajectense. I p. 171 (No. 394). — Het verlof werd in 1318, 1323 en 1343 door den paus ten behoeve van de bisschoppen Frederic van Sierck, Jan van Diest en Jan van Arkel herhaald voor drie, twee en drie notarissen. (Brom l. c. I p. 280, 290, 433.)

als keizerlijke notarissen optreden 1), begon het langzamerhand te Utrecht te wemelen van notarissen, die in de hoven der officialen van den bisschop en de aartsdiakens zoowel bezigheid als onderhoud vonden. Het lag dus voor de hand, dat men althans hier (zooals trouwens in de meeste steden 2)) een notaris koos, als men iemand met het opmaken van akten of ander schrijfwerk ten behoeve van het stedelijk bestuur wenschte te belasten 3). Maar het schijnt zeker, dat de aldus bevoorrechte notarissen nog geenszins als eigenlijke stadsambtenaars moeten beschouwd worden: aanvankelijk werden zij waarschijnlijk, als men hun het opmaken van akten ten behoeve der stad opdroeg, daarvoor telkens per stuk betaald.

Allengs is in dezen toestand verandering gekomen: wanneer wij in 1329 en 1330 een «scriptor civitatis» («onser stadt schryver») ontmoeten, mogen wij aannemen, dat deze door een eed aan de stad verbonden was en een vast traktement (zij het ook aanvankelijk geheel of grotendeels in kleederen bestaande) genoot. Nauwer werd natuurlijk de betrekking van den «scriptor civitatis» tot de stad, sedert in de laatste helft der 14^e eeuw stedelijke registers werden aangelegd. Was er vroeger zeker niet veel schrijfwerk ten behoeve van de stad te verrichten, thans werd dit anders: de klerken hadden een bepaalden werkkring en moesten althans op vaste tijden in de week, als de raad vergaderde, op het raadhuis werkzaam zijn. De stadsklerk van die dagen is dan ook niet meer te beschouwen als een gewoon notaris, die de stad bedient op geheel dezelfde wijze, als hij bij voorkomende gelegenheden ook ten dienste van partikulieren werkzaam is. Deze conclusie wordt bevestigd door hetgeen ons bekend is van de positie van den tweeden Jan Tolnaer, die als stadsschrijver voorkomt in 1376—1402. Tolnaer was geen notaris 4) en kon dus ook, als de stad

1) De oudstbekende voorbeelden van notarissen, die geene Italianen waren, in Duitschland. Bresslau (Urkundenlehre. I p. 473) kent slechts één ouderen notaris in Duitschland: Gerardus de Sesyraco in 1292.

2) Zie b.v. Deventer, waar de juratus notarius civitatis in 1330 voorkomt, en waar de titularissen van 1340 en 1345 als keizerlijke notarissen voorkomen. (V. Doorninck, Cameraarsrek. v. Deventer. Inl. p. XXX.)

3) De zoogenaamde reformatie van keizer Sigismund dd. 1438 verlangt zelfs, dat elke rijkstad oenen notaris tot stadsklerk aanstelle, omdat alle gewichtige zaken „verinstrumentet“ plegen te worden. (Bresslau, Urkundenlehre. I p. 551.) Trouwens er was alle aanleiding, om alleen bevoegde personen tot stadsklerken aan te stellen: de raad van Utrecht verklaarde in 1440 (Raads dag. boek 1440 Vryd. na Pinkst.), dat hij „overmits gebrec ons cleres op dese tijt, die vele sijn hant een volcomen getuych waer, ende so nu ons clerckamp open is, . . . tot enen volcomen getuych der stat singet op elke cedel gedruet“ heeft.

4) Dit wordt reeds waarschijnlijk door de boven (p. X Noot 6) aangehaalde plaats van 1392: waaruit blijkt, dat hij burger was: een notaris toch, die steeds de lagere geestelijke wijdingen (die het huwelijk niet beletten) bezat, kon geen burger zijn. Doch bovendien werd de boven (p. X Noot 7) aangehaalde akte van 1376 opgemaakt door den keizerlijken notaris Ghiselbert Jonckaert „in domo inhabitacionis Johannis Tolnaer, scriptoris diete civitatis Trajectensis, presentibus Johanne clere filio Tydemanni Serodekiin . . . et Johanne Tolnaer predicto, civibus Trajectensibus.“ Zulk eene handelwijze bij het opmaken eener akte ten behoeve van de stad ware ondenkbaar, als Tolnaer zelf notaris geweest was.

notariële akten behoefde, die niet opstellen; wij zien nu naast hem (en boven hem) een notaris Geeraerd Heerman aanwijzen als «der stat notarius» en daarvoor emolumenten van de stad genieten 1). Het is dus duidelijk, dat de stadsklerk destijds, behalve het opmaken van akten bij voorkomende gelegenheden, ook reeds geregeld andere werkzaamheden te verrichten heeft, waarvoor hij trouwens een vast loon trekt.

Maar van den anderen kant mogen wij toch den stadsklerk van omstreeks 1400 nog volstrekt niet beschouwen als een stadsambtenaar in den zin, dien wij aan dat woord hechten. De meeste stadsklerken bleven tegelijkertijd werkzaam als notarissen en stonden in die qualiteit aan de officialen en ook aan partikulieren ten dienste. Den oudsten Jan Tolnaer (als stadsklerk in 1341 vermeld) vinden wij waarschijnlijk in 1330 als getuige bij het opnemen der rekening van den tol te Renen door den bisschop 2); doch *zeer* in 1333 als procureur van het kapittel van St. Pieter in een proces voor den officiaal van den Dompriest 3), in 1337 als notaris in eene overeenkomst van het Domkapittel met den Dompriest over de rechten der priester 4), en in 1364 weder als notaris bij het opmaken van akten voor de kapittelen van Oudmunster en St. Pieter over 's bisschops visitatierecht 5). Ook de stadsklerk Henricus Pauli (1403—1440) treedt herhaaldelijk op als gewoon notaris bij het opmaken van oorkonden ook voor andere corporatiën als de stad Utrecht 6). Wij moeten ons dus de positie van den stadsklerk in deze periode denken als b.v. die van den vroegeren stedelijken pensionaris of van den tegenwoordigen stadsadvocaat, die tegen genot van een vast traktement de zaken der stad behartigt, wanneer ze zich voordoen, doch overigens vrij is zijn tijd te wijden aan zijne eigene belangen of aan die van anderen.

Eerst in 1440 werd de stadsklerk geheel als vast ambtenaar aan de stad verbonden 7): voordat men Herman van der Meer tot opvolger van Henricus Pauli aanstelde, maakte de raad eene «ordinantie op

1) Rekening v. d. I en en 2en kameraar 1402/3. Op dezelfde wijze is gewis de in de vorige noot vermelde notaris Ghis. Jonckaert werkzaam geweest.

2) Muller, Reg. en rek. v. h. bisdom Utr. I p. 266.

3) Ch. van 14 October 1333. (Arch. St. Pieter. No. 1. fol. 100 vs.)

4) Ch. van 5 April 1337, opgenomen in H. Wstine's rechtsboek van den Dom. (HS. van het kap. v. St. Pieter. Inv. No. 3. fol. LXV vs.) Hij heet daar „Johannes dictus Tolnaer de Gheno clericus Trajectensis, publicus imperiali auctoritate notarius.”

5) Ch. v. 9 Februari 1364, onder de te Cheltenham aangekochte charters van St. Pieter.

6) B.v. in 1410 bij het opmaken eener akte van de uitspraak van den priester van St. Jan in een geschil tusschen het kapittel van St. Pieter en den heer van Buren. (Reg. van St. Pieter, No. 762.)

7) Op Donderd. na O. L. V. Nativitas 1445 besloten raad oud en nieuw, om de stadsambten voortaan allen te verloten of te verkoopen, behalve het ambt van stadsklerk. „Item na dier tijt noch oick daerbevoeren,” zegt de stadsklerk Valentijn in de memorie, vermeld hierna No. 823, „en heeft die stadt hoer clerckamt voirseyt nye vercoft, mer altijt enen man, die hem nut ende bequaem dairtoe heeft gedocht, dairmede uut gracen versyen ende begifticht gehad, omdat se (als men mercken mach) wederom te meer gebots dairover hebben souden.”

stat clerckkamt» 1), waarvan het eerste artikel luidde: «In den yersten van deser tijt voert soe en sell gheen man, die der stat clerck wezen zell, niemant anders dienen dan alleen die stat van Utrecht in gheesteliken off in weerliken zaken» 2). Daarmede was dus de betrekking van stadsklerk tot een bepaald ambt gemaakt en hem de verplichting opgelegd, om zich uitsluitend aan stadsbelangen te wijden. Het ligt voor de hand aan te nemen, dat de toeneming van het schrijfwerk ten behoeve van de stedelijke administratie ook aanleiding gegeven zal hebben tot het inrichten van een geregelden dienst op het raadhuis. Doch wij behoeven dit niet te gissen: het tweede artikel der bovengenoemde instructie van den stadsklerk luidt aldus: «Voert soe sel een clerck in der tijt op Hasenberch boven off beneden, daer hem die overste out ende nywe wysen zellen, een scrijfstede maken, daer hy off zijn knecht daghelijcx zitten ende wesen zellen, den oversten in der tijt ende onsen borgeren 3) te dienen met scrift van des zy behoeflic wezen zellen.» Het blijkt dus, dat er op het raadhuis voor 1440 nog geene «scrijfstede» was, en het is dus ook zoo goed als zeker, dat het «daghelijcx zitten» van den klerk of zijn knecht op het raadhuis almede in 1440 eene nieuwigheid was.

1) Rechtsbronnen van Utrecht. I p. 331. (Roese. CCXIX.)

2) De latere stadsklerken komen nog herhaaldelijk als notarissen voor in akten, niet voor de stad opgemaakt; doch bijna altijd in de jaren voor of na den tijd, dat zij in stadsdienst waren. Zoo Herman van der Meer in 1436 als notaris van den bisschoppelijken officiaal in een erfpachtbrief van het kapittel van St. Pieter (Reg. v. St. Pieter No. 941). — Tielman Momfelen in 1452/3 en 1457 als notaris van het kapittel van St. Marie (Liber pilosus i. f. — Lijst van het kapittelarchief van Momfelen's hand in 8°.) en in 1487—1489 als „notarius et scriba juratus capituli ecclesie S. Salvatoris Trajectensis.” (Formulierboek v. h. kap. v. Oudmunster uit de 14e eeuw i. f.) Het rekenboek van Fl. Tzwynnen als notaris van den officiaal (hierna No. 815) eindigt dan ook juist in 1483, toen hij tot stadsklerk benoemd werd, en nog Val. van der Voort verklaarde in 1525 (zie hierna No. 823), dat hij „zekere andere goede profitelike dyensten dairom (d. i. wegens zijne benoeming tot stadsklerk) laten most ende noch moet.” In hoofdzaak werd dus de bepaling van 1440 gehandhaafd. Maar er komen toch wel uitzonderingen voor: zoo treedt Herman van der Meer in 1443 tweemaal op als notaris in stukken, waarin de stad slechts indirect betrokken was (Reg. v. St. Pieter No. 1087, 1098), en zoowel het rekenboek als het protocol van Fl. Tzwynnen (hierna No. 818 en 20) leveren verscheidene bewijzen, dat hij, al was hij niet meer geregeld als notaris van het officieel werkzaam, toch nog meer dan eens voor partikulieren tegen betaling schrijfwerk verrichtte.

3) Uit deze mededeelingen zou men kunnen opmaken, dat de klerk toch inderdaad ook partikulieren mocht bedienen; deze conclusie zou echter onjuist zijn. Art. 10 derzelfde instructie licht dit punt enigszins toe door te spreken van door den klerk geschrevene „zeendebriefen, die onse borgers te doen hebben van vorderscappen.” Bij de aanstelling van Valentijn van der Voort op 1 Sept. 1509 wordt dit duidelijker aldus omschreven (Raads dag. boek l. c.): „Dat Valentijn alle alsulke missiven off brieven van behulpe, die onse borgeren behoeven zellen moegen, die voer der stadt renthen ofte sculden beset worden, maken ende scriven zel.” In de instructie van Jacob van de Voort dd. 5 Jan. 1551 wordt gezegd: „Ende voorts zell hy die proufyten van de partyen, alse van de burgergelden, machten, certification, missyven, extracten ende andere scriftueren te sryven, hebben ende genyeten.” Ik vat dus „zeendebriefen van vorderscap” op als circulaire, opene brieven van de stad, die iemand ter bevordering van zijne eigene belangen medeneemt, b.v. de verklaring, dat hij burger is en dus recht heeft om te profiteeren van de stadsprivilegiën van tolvrjdom; gowis worden bedoeld de zoogenaamde „attestatiën ende procuratiën” (hierna No. 22).

Van het oogenblik, dat de stadsclerk zich zoodoende eene plaats op het stadhuis veroverd heeft 1), dagteekent het ontstaan der kanselarij. Ook toen echter mag nog niet geconcludeerd worden tot de dagelijksche aanwezigheid van den klerk op het raadhuis, zonder daarbij ééne belangrijke restrictie te maken. Toen de stadsclerk geregeld ambtenaar der stad was, werd hij ook van zelf haar *eerste* ambtenaar. Door zijn werkkring van zelf ingewijd in de geheimen der stad, was het natuurlijk, dat zijn invloed voortdurend klom, en in eene middel-eeuwsche stad, die altijd hare eigene politiek had, moest hij natuurlijk ook min of meer een politiek persoon worden. Terwijl in de rekening van 1402 nog een afzonderlijk persoon als «der stat procuratoer» voorkomt 2), zien wij nu allengs den stadsclerk, die als notaris (en dus met de rechten eenigszins bekend) en als vertrouwd persoon van de stad daartoe de aangewezen man was, de stad in rechte vertegenwoordigen en kleine diplomatieke missiën vervullen. Geen wonder dan ook, dat zoowel Henric Stoeck als Herman van der Meer zijn gevallen als slachtoffers, toen de stad door hare vijanden overrompeld werd. Ook van Tijlman Momfelen vernemen wij, dat hij «veell scriften ende arbeyt gedaen heeft boven sinen dienst uut beveell der overster ende gedeputierder in der saken tusschen onsen here van Utrecht ende den Staten van den lande» 3): en natuurlijk, ook hij werd het slachtoffer eener revolutie.

De machthebbers van dien tijd schijnen echter het bezwaar, dat de stadsclerk nu en dan buiten de stad afwezig was, niet bijzonder hinderlijk gevonden te hebben: de secretaris der stad bleef verrichten, wat men in lateren tijd den pensionaris opdroeg. Eerst veel later, toen de stad door de annexatie van het sticht en door hare onderwerping aan Karel V reeds geheel opgehouden had eene eigene politiek te hebben, dwongen de toenemende drukke bezigheden van den secretaris hem, zich tot zijn eigenlijk ambt te beperken. Het was in 1551, dat Mr. Nicolaes de Clerck, «alsnu wesende pensionarius ende secretarius der stadt van Utrecht», verklaarde, dat hij «tot commoditeyt ende proufijt der stadt» afstand van het secretariaat wenschte te doen ten behoeve van zijn substituut. De raad keurde het plan goed en stelde

1) Het moet erkend worden, dat dit te Utrecht bijzonder laat geschiedde: te Deventer werd reeds in 1345 eene afzonderlijke kamer voor den stadsclerk op het stadhuis gebouwd. (Van Doorninck, *De cameraarsreken.* v. Deventer. Inl. p. XXXI.)

2) Reken. v. d. Ien en 2en kameraar 1402. — In 1298 komt in de aangehaalde akte van appel de «clericus, advocatus curie Trajectensis» Jan van Gent (Johannes de Gandavo) voor als procureur der stad Utrecht. Evenmin als de notaris Mathijs van Trecht was hij alleen aan de stad verbonden, daar hij in 1314 en 1318 voorkomt als procureur van het kapittel van St. Pieter en van den Domdeken. (Reg. v. h. kap. v. St. Pieter. No. 96. — Reg. v. stn. ov. de rechten v. d. aartsdiaken v. d. Dom. fol. III vs. Arch. v. d. Dom: «clericus advocatus in curia Trajectensi, procurator decani.»)

3) Reken. v. d. 2en kameraar. 1478/79.

een pensionaris en een secretaris aan op twee afzonderlijke instructiën 1). Eerst sedert dien tijd kon de stads-secretaris zich geheel aan zijn eigenlijk ambt wijden en was hij zonder twijfel dagelijks voortdurend op het stadhuis aanwezig.

Reeds boven heb ik met een enkel woord medegedeeld, dat in de tweede helft der 14^e eeuw de stedelijke registers allengs ontstaan zijn. De twee oudste, het Liber albus, het oudste stedelijke rechtsboek, in drie exemplaren aangelegd, en de twee gelijklopende exemplaren der registers, thans aangeduid met de vreemde letters Θ 1 en Θ 2, waarin de voornaamste besluiten en vonnissen van den ouden en nieuwen raad werden opgeteekend 2), dagteekenen beiden van 1342. In 1374 volgde het Liber hirsutus minor, waarin de besluiten van den ouden en nieuwen raad geboekt werden, terwijl in 1395 en 1398 de twee privilegieboeken werden aangelegd. Al deze registers zijn geschreven op perkament: zij waren dus bestemd om te dienen ad aeternam rei memoriam en zijn dan ook tot heden toe bewaard gebleven 3). Doch ook andere zaken, die een minder ernstig karakter droegen, begon men allengs op te teekenen, — zaken, die men tijdelijk wenschte te onthouden, doch op den duur gerustelijk aan de vergetelheid meende te kunnen prijsgeven, en die daarom op papier geschreven werden. Wij bezitten eene kameraarsrekening van 1380; het publicatieboek is bewaard sedert 1385 4); het Rode boec dagteekent van 1389, en het boek Die roese in zijn oudsten vorm van 1392; de raadsbesluiten van 1380 en 1387 worden vermeld 5), hoewel zij eerst bewaard zijn sedert 1402, toen men, naar het schijnt, begonnen is ook de besluiten van den oudraad in het resolutieboek op te nemen. In de kameraarsrekening van 1402/3 vinden wij behalve de bovengenoemde registers nog vermeld: een register van uitgaande brieven, een register van raadscommissiën en nieuwe burgers, een manuaal van de stadsgoederen, een manuaal van de lijfrenten, twee schepenboeken en eenige registers, die niet nader aangeduid zijn. Later vernemen wij nog van een «weyboec» (een register over het beheer der stadsweide), een «banboeck», een lijfrenten- en erfrentenboek enz. 6).

1) Raads dag. boek 1551 Januari 5.

2) Vgl. over dit register: Muller, Rechtsbr. v. Utrecht. Inl. p. 363.

3) Er waren er meer, thans verloren: naast het Witte boek (Liber albus) bestonden in 1380 het Rode boec (niet het ons bekende, dat in 1389 werd geschreven op papier) en het Swerte boec, en bovendien bezat men meer dan een perkamenten „boec van den oordelen” (Kamer. reken. 1380/81. fol. 16 vs.); ook een Liber glaucus, met stukken van 1371, wordt vermeld (Rechtsbr. v. Utrecht. Inl. p. 385 Noot 2). Er zijn meer boeken verloren: Booth noemt in zijne aantekeningen sub *Ultrajectum* nog: Liber furvus (het Schepenrecht van 1456?), Liber flavus en 't Houte Liber glaucus, doch hun leeftijd blijkt niet.

4) Het wordt reeds in 1377 vermeld: Roese. XXII 2. (Rechtsbr. v. Utrecht. I p. 190.)

5) Zie: Muller, Rechtsbr. v. Utrecht. I p. 207 (Roese. LXII) en Inl. p. 377.

6) Reken. v. d. len en 2en kameraar. 1402/3, 1427/28. — Reken. v. d. len kameraar. 1431/32.

Natuurlijk moest de raad dadelijk, toen zich op de bovenbeschrevene wijze een archief der kanselarij begon te vormen, er op bedacht zijn, waar dit geborgen moest worden. De «scrijfstede» van den klerk werd reeds dadelijk als bewaarplaats aangewezen: hem werd opgedragen «alle boiken, privilegien, brieve ofte scriften, der stat van Utrecht aendragende», in zijne kamer te deponeren en niet van daar te verwijderen 1). De raadsbesluiten («der stat dagelijcsce boiken») en de brievenboeken worden onder deze registers met name vermeld; voor de bewaring van losse papieren zijn gewis bestemd geweest de «koferen», die in de «scrijfcamere» eene vaste plaats moesten hebben.

De «scrijfcamere» lag (wij zagen het reeds) sedert 1440 op het huis Hasenberch 2), — een feit, op zich zelf vreemd genoeg. Immers Hasenberch diende sedert het midden der 14^e eeuw als schepenhuis 3), en het is geheel onverklaarbaar, hoe de raad, die steeds in wedijver was met de schepenbank, er toe is kunnen komen, hare kanselarij te vestigen op het terrein harer mededingster, die daar, blijkens de eveneens in 1440 gemaakte regeling 4), ook eene eigene kanselarij («scrijfcamer») had. Het is waar, de raad was niet ver van daar gevestigd. Het oudste raadhuys stond (zoools te verwachten was) in de onmiddellijke nabijheid der oudste parochiekerk: het was het zoogenaamde Schoonhuys op den Steenweg ten noorden der Buurkerk.

De verhuizing van den raad, die in het laatst van 1536 het Schoonhuys verliet 5), gaf den stoot tot maatregelen om den toestand van het archief te verbeteren. Blijkbaar had het beheer van den secretaris, zonder eenige controle, voor het archief geene goede vruchten gedragen: wij kunnen vermoeden, dat vrij wat stukken vermist werden. Althans de stadhouder, graaf van Hoogstraten, vond aanleiding zich met de zaak te bemoeien en te gelasten, dat men «alle registeren, brieven, munimenten, rekeninghen ende alle andere pampieren, der

1) Bedoeld werd de centralisatie van het geheele stadsarchief (behalve de charters) in dit depot: „in der voerscreven camer ende nergent anders,” staat er. Vooral op het „thuisdragen” der archieven had men het blijkens art. 3 reeds in de 15^e eeuw niet begrepen. Het Rechtsboek van Den Briel (p. 75) beveelt nog bovendien uitdrukkelijk aan, dat er zorg gedragen worde, dat na het overlijden van den klerk „sijn boken ende scriften van zaken, die des heren, der steden of der poirteren recht aenrorende sijn,” afgegeven worden: immers „sy sijn seuldich te comen onder der steden.”

2) Nog een raadsbesluit van 1491 Donred. na Lucie beveelt, dat de burgemeesters alle aan de stad gerichte brieven bij hun aftreden zullen deponeren „op Hazenberch in die middelste camer, daer men die brieven in ordinantie in eenre kisten besluten zel.”

3) Nog in de 1^e kameraars-rekening van 1536/37 (fol. 41 vs.) wordt gesproken van „der scepenen huys genoemt Hasenberch.”

4) Rechtsbr. v. Utrecht. I p. 330. (Roese. CCXVIII.)

5) Het octrooi van Karel V, waarbij het huis Lichtenberch uit het leenverband ontslagen werd, dd. 9 Februari 1537, zegt, dat het Schoonhuys „onlangs” ingericht werd tot een „hal ende coophuys.” In het Raads dagelijksch boek van 1546 Augustus 4 wordt het gebouw genoemd „deser stadt oude raythuys, nu deser stadt coophuys genoempt.” Het werd in 1614 door de stad verkocht.

stadt van Utrecht aengaende, rustende onder meester Valentijn secretarys,» van dezen zou overnemen op eenen in duplo opgemaakten inventaris, waarvan een exemplaar zou gelegd worden «in de kiste» 1), terwijl het andere zou blijven in handen van den secretaris zelf. Een nauwkeurig onderzoek naar archiefstukken, die in handen van partikulieren waren gekomen, zou volgen. Het geheele archief zou worden «gesteld in goeden bewaernisse ende oedene opt stadthuys ter plaetse, daer die wel bewaert zullen zijn, ten eynde dat in toecomende tyde die stadt in geen zwaricheyt en come, by gebreke van eenige registeren, brieven ende pampieren, die men soude moegen vermissen». Voor de bewaring van het archief zou een afzonderlijk vertrek («camptoir») ingericht worden, «ende totten camptoir, daer die voorseyde registeren, pampieren ende anders inne bewaert zullen worden, zal men maecken twee sloetelen, daarvan deen hebben zal de overste burgermeester ende dander de secretarys der voorseyde stadt Utrecht» 2).

Indien deze maatregelen zijn uitgevoerd, dan is er omstreeks 1540 op het Utrechtsche stadhuis eene afzonderlijke archiefkamer ingericht, waarin het stadsarchief welgeordend opgesteld en geheel geïnventariseerd is. Doch ik meen, dat er reden is te betwijfelen, of men het schoone plan inderdaad verwezenlijkt heeft. Niet onwaarschijnlijk heeft de onzekere toestand van de kostbare charters der stad, die (naar wij zagen) sedert 1528 geene vaste bewaarplaats hadden, tot de bezorgdheid van den stadhouder aanleiding gegeven. Inderdaad kan zijn bevel den stoot gegeven hebben tot het stichten der overkluisde kamer in het nieuwe stadhuis, die wij reeds vermeldde, en mogelijk is toen ook de eerste inventaris der stedelijke charters opgemaakt, waarvan wij nog eene omwerking bezitten. Doch van een ouden inventaris van het kanselarij-archief is geen spoor bewaard gebleven, en zelfs het bestaan in de 16^e eeuw van eene afzonderlijke kamer voor dit archief wordt onwaarschijnlijk, daar wij de verzameling later (wanneer wij zijne verdere lotgevallen zullen bespreken) in de stedelijke secretarie zullen terugvinden.

§ 3. *Het archief der schepenbank.* — Het raadsarchief was geenszins het eenige, dat de stad Utrecht in de middeleeuwen bezat. Niet minder oud dan het archief van de raadskanselarij was dat van de schepenbank. Maar veel minder is ons van de geschiedenis van dit depot bekend, en de leemten in onze kennis kunnen hier minder goed dan bij het raadsarchief aangevuld worden, omdat van het schepenarchief vóór het jaar 1500 slechts zeer onbeduidende overblijfselen zijn bewaard gebleven.

1) Namelijk in de stedelijke charterkast. (Zie hiervoor p. VI Noot 4, 5.)

2) Ordonn. v. d. graaf van Hoogstraten dd. 26 Jan. 1537, in: Kronijk v. h. Hist. genootschap, 1858, p. 191 art. 8. — Een „comptoir“ kan trouwens ook beteekenen eene kast.

Het schepenarchief schijnt ontstaan te zijn kort na het raadsarchief, omstreeks het midden der 14^e eeuw. Een perkamenten schepenregister over 1350—1390 schijnt nog (buiten het stedelijk archief) te bestaan 1); het register van vonnissen, gewezen door de schepenen en de oudschepenen (N°. 672), dat voor de vorming van het stedelijke recht eene bijzondere beteekenis had 2), begint met 1351 3); het register van de afkondigingen der overgedragene vaste goederen (N°. 708) wordt in 1378 vermeld 4). Doch hoewel het schepenarchief dus bijna even oud was als het raadsarchief, schijnt het op verre na niet den omvang daarvan verkregen te hebben. Waarschijnlijk heeft men zich behoudens de uitzonderingen, voor bijzonder gewichtige stukken gemaakt, aanvankelijk bepaald tot den aanleg van ééne serie registers, waarin de korte inhoud van alle akten der vrijwillige rechtspraak werd aangegevend, terwijl de minuten in extenso los daarbij lagen. Niet onwaarschijnlijk is zelfs de gerechtsrol met den korten inhoud der civile sententiën aanvankelijk in deze registers opgenomen 5).

Zulk een primitieven toestand vinden wij in de archieven van vele kleine gerechten nog in de 18^e eeuw. Te Utrecht is de in 1378 voor het eerst vermelde 6) serie van dergelijke registers nog in 1500, wanneer wij haar kunnen bestudeeren 7), weinig veranderd: alleen de gerechtsrol met de vonnissen komen dan niet meer in de primitieve registers voor. Nog tot 1552 duurde deze toestand voort: toen werden naast de oude registers (de zoogenaamde Plecht- en procuratieboeken, N°. 703) twee andere series aangelegd, waarvan de eene de afschriften der gepasseerde transporten en plechten (N°. 705), de andere die derzoogenaamde «Alderley acten» (N°. 711) bevatte. Het oude register zelf werd verder in 1558 gesplitst in twee series, waarvan de eene aantekeningen betreffende plechten (schuldbekentenissen) (N°. 706), het andere betreffende procuratiën (N°. 707) bevatte.

Was dus het schepenarchief voor het midden der 16^e eeuw niet volumineus, ook de blijkbaar slordige bewaring moet nog een ongunstigen invloed op den omvang daarvan geoefend hebben. Reeds in

1) Het berust volgens den inventaris in het archief van het huis Almelo. Ik heb het stuk nog niet kunnen zien.

2) Vgl. Muller, Rechtsbr. v. Utrecht, Inl. p. 390/91.

3) Het wordt vermeld: Liber hirsutus minor. XXV 1 (Rechtsbr. v. Utr. I p. 87). Het thans aanwezige exemplaar is eene kopie over 1351—1447, uit de collectie Booth door de stad verkregen. Er heeft een vervolg daarop bestaan. (Zie: Muller, Rechtsbr. v. Utr. Inl. p. 397.)

4) Liber hirsutus minor. LXXIX 1 (Rechtsbr. v. Utr. I p. 123).

5) Althans in 1546—1548 komt zulk een „dagelijksche lap” plotseling weder voor. (Zie hierna No. 703 Noot.) — Daar de crimineele rechtspraak bij den raad berustte, kwamen registers betreffende crimineele zaken niet in aanmerking, behalve in tijdelijk abnormale toestanden, waarop betrekking hebben de registers No. 655 en 656.

6) Liber hirsutus minor. LXXIX 1.

7) Zie de serie, bewaard sedert 1500, hierna onder No. 703.

1637 toch bevatte het oudste gedeelte van het schepenarchief in hoofdzak niets meer dan thans 1). De plecht- en procuratieboeken met de minuten van akten begonnen toen evenals nu met 1500; ook van het transport-register en van het afkondigingsboek waren geene oudere deelen dan de thans bewaarde van 1552 en 1514 overgebleven. Alleen van de Alderley—acten—registers zijn sedert 1637 drie deelen over 1552—1565 verloren 2), terwijl dit voor de civile en crimineele sententieboeken onzeker is, daar het jaartal der oudste in 1637 bewaarde deelen dezer seriën niet opgegeven wordt 3). Alles, wat voor 1500 den inhoud van het schepenarchief had uitgemaakt, was dus reeds in 1637 verloren.

De gebrekkige ontwikkeling en de slordige bewaring van het middel-eeuwsche schepenarchief is wellicht te wijten aan het ontbreken van een schepenklerk in de oudste tijden. Eerst in 1427 vindt men zulk een ambtenaar vermeld 4). Dit kan toevallig zijn; doch onmogelijk is het niet, dat in de stad Utrecht, waar men de notarissen slechts voor het kiezen had, deze dignitarissen tot 1427 regelmatig de zittingen van het gerecht hebben bediend, evenals zij dit voor de geestelijke rechtbanken gewoon waren 5). Het verdient althans opmerking, dat het verbod, om anderen dan de stad te dienen, dat aan den stadsklerk in 1440 gegeven werd, in de oudste instructie van den schepenklerk van hetzelfde jaar niet voorkomt: alleen wordt hem in art. 2 verboden, om zich als advocaat te laten gebruiken in zaken, die *voor de schepenbank* thuis behooren 6).

Het schepenarchief zal natuurlijk geborgen zijn geweest in het gebouw, waar de schepenbank gevestigd was. De oudste verblijfplaats van schepenen, die ons bekend is en die zeker ook wel de alleroudste is, lag, evenals het oudste raadhuis, in de onmiddellijke nabijheid der

1) Het voor de hand liggende vermoeden, dat tijdens het verblijf van het archief op de zolders der rechtbank in het begin dezer eeuw al het oudere verloren kan zijn gegaan, wordt niet bevestigd. Zie eene korte opgave van den inhoud van het archief in 1637 van de hand van Dr. C. Booth, gebonden achter in het van Bondam afkomstige exemplaar van den stedelijken charter-inventaris.

2) Booth vermeldt 14 Alderley-acten-registren over 1552 tot 1636. De thans bewaarde serie, beginnende met 1565, telt tot 1636 4 deelen en lacunes van ongeveer 7 deelen.

3) Het is echter gewis niet toevallig, dat de oudste thans bewaarde civile en crimineele sententieboeken juist beginnen na de twee stedelijke ordonnantiën van 1532 en 1550. Zoo er oudere sententieboeken bestaan hebben, zullen die gewis een gansch anderen vorm gehad hebben, die zich niet aansloot bij dien van de sedert de ordonnantiën van Karel V aangelegde registers.

4) „Tyman Janss. der schepenen schryver,” door Dr. C. Booth in het boven (p. X Noot 3) aangehaalde registertje met het jaartal 1427 aangehaald uit „Reg. 4.” In 1428 komt reeds voor „Dirck Bor der seepen scriver.” (Raads dag. boek 1428 Vryd. na St. Cath.)

5) In dat geval zal het schepenarchief voor 1427 niet veel beteekend hebben: de notarissen voor de geestelijke rechtbanken schijnen althans alleen aantekening van het voorgevallene op de zittingen gehouden te hebben in hunne partikuliere registers, die zij medenamen.

6) Zie deze instructie: Rechtsbr. v. Utrecht. I p. 330 (Roese, CCXVIII). Alleen de artikelen 6—9 zijn trouwens nieuw: de rest was blijkens het Raads dag. boek v. 1428 Vryd. na St. Cath. reeds toen vastgesteld bij de aanstelling van Dirck Bor.

Buurkerk, doch ten westen daarvan op het Buurkerkhof 1). Toen de schepenbank tusschen 1343 2) en 1359 3) verhuisde naar het huis Hasenberch, heeft zij haar archief, zoo dit toen reeds bestond, natuurlijk medegevoerd. Omtrent de oudste bergplaats daarvan zijn geene bijzonderheden bekend: alleen blijkt het uit de «ordinantie van dat scepenklerckamp» 4), dat er in 1440 eene «scrijfcamer» bestond, die natuurlijk op het schepenhuis (Hasenberch) moet gelegen hebben. De verhuizing van den raad in 1536 naar het naast Hasenberch gelegene gebouw Lichtenberch schijnt geene noemenswaardige veranderingen voor het schepenarchief ten gevolge gehad te hebben. Althans de secretarie van het gerecht en het schrijfvertrek van de klerken dier secretarie lag nog in de 17^e eeuw beneden in Hasenberch; wij moeten aannemen, dat daar van ouds het archief bewaard werd.

Charters kan de schepenbank uit den aard der zaak niet bezeten hebben, zoodat wij naar eene afzonderlijke bewaarplaats daarvan niet behoeven te zoeken.

§ 4. *Het archief der oudermannen.* — De derde afdeeling van het middeleeuwsche stadsarchief was het archief der oudermannen, die evenals de schepenen deel uitmaakten van den «menen raet.» Ook over dit archief valt weinig mede te deelen. De instructie van den klerk der oudermannen («dat scrijffampit voir die oudermans») van Dinsdag na St. Jan te Midzomer 1451 5) vermeldt alleen de verplichting van den klerk, om «altoes als die oudermans opten huise sitten, dairby te wesen, gelijc der stat clarc voir den rade is». Van de door hem te houden registers wordt alleen genoemd een notulenboek, waarin geschreven werden «alle zaken van overdrachten, gebliven, slitingen ende wilcoren, die voir den oudermannen vallen ende geschien» 6): een register dus, welks inhoud geheel analoog moet geweest zijn aan dien van het raads dagelijksch boek (de raadsnotulen). Ook de vorm van beide registers was dezelfde: immers de instructie bepaalt, dat «dat boec, dair men desen overdrachten enz. in sel scriven, so groet wesen zel alst voir den rade is», opdat men het niet jaarlijks zou behoeven te vernieuwen. Zeker heeft het archief der oudermannen

1) „Een huis ende hofstede, die gelegen is aent westende van Buurkerhof, dair Jacob van de Tyner wileneer op te woenen plach, ende dair der stat rechthys van Utrecht voertijds te staen plach een die zuytside.” (Charter van 1359 Woensd. na St. Lucas Ev. Arch. Buurkerk.)

2) In dat jaar werd Hasenberch door de stad aangekocht. (Zie dezen inventaris No. 243.)

3) Zie het charter van dat jaar, geciteerd hierboven Noot 1.

4) Rechtsbr. v. Utrecht. I p. 330 (Roese. CCXVIII).

5) Raads dag. boek I. c. — Latere instructiën van 1487 en 1536: V. d. Water, Plac. b. III p. 313, 258. (Ook de eerstgenoemde heeft op den oudermansklerk betrekking: vgl. Muller, Rechtsbr. v. Utrecht. Inl. p. 261.)

6) Dit register wordt, als „der oudermans boeck onder der clercken hant,” ook vermeld in 1464 (V. d. Water, Plac. ant. III p. 88 art. 7). — nogmaals in 1484 (I. c. III p. 313 art. 6) — en eindelijk nog in 1536 (I. c. III p. 258 art. 9, 12).

meer registers bezeten, die op de rechtspraak van het college betrekking hadden, doch wij weten daarvan slechts zeer weinig 1). Zonder twijfel was het geheele archief geborgen in een vertrek achter op het Schoonhuis (het oude raadhuis); immers de oudermannen waren gewoon daar te vergaderen, en dit gedeelte van het raadhuis heette dan ook het «Oudermanhuys» 2).

Behalve dit archief, dat van de kanselarij der oudermannen afkomstig was, bezat het college echter een archief van geheel andere soort, dat (stellig ter veiliger bewaring van den kostbaren inhoud) geborgen was in «der ouderman kiste», die in de sacristie der Buurkerk stond 3). In die kist zullen in de eerste plaats geborgen zijn geweest de registers, waarin de rechten van het college omschreven waren, de rechtsboeken van het oudermansrecht 4), en verder charters, die de rechten der gilden in het algemeen betroffen; wij weten dit niet met zekerheid, doch het ligt in den aard der zaak. In de tweede plaats vond men in de kist eenige registers, behoorende tot het stadsarchief, doch waarover de oppermachtige gilden zich zekere controle hadden voorbehouden, zooals een der drie exemplaren van het Liber albus (het oudste stedelijke rechtsboek) 5) en een der beide exemplaren van het oudste register van besluiten van den ouden en nieuwen raad 6). In de derde plaats vond men er charters en wellicht ook andere stukken, behoorende aan partikulieren, die de eigenaars, hetzij om de veilige

1) Zoo wordt in eene ordonnantie van 1484 (V. d. Water, Placaatb. III p. 313 art. 10) vermeld „een boeck, (waarin) geteykent zellen (worden) diegene, die geboden werden ende niet voir en koemen“; zeker hetzelfde boek, waarin vlg. art. 6 werd aangeteekend, dat de eischer den decisoren eed had afgelegd. — Vgl. ook: Rechtsbr. v. Utr. I p. 338 (Roese. CCXXII art. 3) dd. 1441.

2) Gildenbrief v. 1450 („after opt Oudermanhuys.“ V. d. Water, Placaatboek. III p. 77). — Overdracht v. 1455 art. 10, 11 (l. c. III p. 79). — Gildenbrief v. 1455 art. 4 („after opter Ouderman huys.“ l. c. III p. 81). — Raminge van 1491 art. 5 („after op dat Oudermanhuys.“ l. c. III p. 89). — Gildenbrief v. 1491 art. 5 („broeken, after opten huse gesleten.“ l. c. III p. 91). — Raadsbesluit v. 1493 („after opten huse zijn gesciet ute oudermannen.“ l. c. III p. 92). — Vgl. Raads dag. boek 1489 Donred. na Scolastice: „Item sellen die oude overste oudermans mitten gemeynen oudermans weder comen *opter ouderman huys* ende zellen berechten van den vijf bescreven punten ende van hoeren gilden, ende voert *voer* sitten van zaken allene, die de stadt ende lant aengaen.“ — l. c. 1489 Manend. na Ass. Marie: „Item die overste oudermans ende die oudermans, die men nu op onser Vrouwen avont Nativitatis kieszen zel, en zellen gheen regiment hebben, dan alleen van hoeren vijf punten te berechten *after opter ouderman huys* ende hoer gilden, na utwysinge der ouderman boeck; dan als men van statzaken spreket, zoe zellen zy mede *voer opten huse* zitten“ (d. i. in den raad).

3) Rechtsbr. v. Utrecht. II p. 212: „in der ouderman kiste, die nu in die Buerkere in de gorcramer staet.“ Nu: vroeger (d. i. voor 1390) stond ze dus denkelijk ergens anders.

4) Zie b v. Rechtsbr. v. Utrecht. I p. 273 (Roese. CLIII art. 23): „na inhoud der oudermanne boeck“. — Raadsbesluit van 1489 Maand. na Ass. Marie: „Item die overste oudermans ende die oudermans . . . en zellen gheen regiment hebben dan alleen van hoeren vijf punten te berechten *after opter Ouderman huys* ende hoer gilden, na *utwysinge der ouderman boeck*.“ (Vgl. Rechtsbr. v. Utr. Inl. p. 248.)

5) Rechtsbr. v. Utrecht. I p. 68.

6) Rechtsbr. v. Utrecht. Inl. p. 363.

bewaring te verzekeren of op bevel van den raad, daarin hadden gedeponceerd 1).

Wij kunnen den inhoud van het oudermansarchief slechts bij gissing bepalen, want het is *geheel* verloren. In 1528, bij den val der stedelijke zelfstandigheid, werden aan het college dadelijk alle politieke bevoegdheden ontnomen 2). Ook de rechtspraak van oudermannen, voorloopig nog in gewijzigden vorm gehandhaafd, werd opgeheven door de invoering van het regeeringsreglement van 1550 3). Dientengevolge werd het ambt van klerk der oudermannen vereenigd met het ambt van schepenklerk 4); men liet het archief van de kanselarij der oudermannen berusten onder den laatsten titularis, die daaruit extracten zou geven, wanneer de burgerij ze noodig had 5). Inderdaad een bewijs, dat de raad geen prijs op het behoud van het archief stelde. Toen het na eenige jaren alle belang voor de praktijk verloren had, is het dus natuurlijk te gronde gegaan. Er is geen spoor meer van te vinden, en ook de nog belangrijker inhoud van de oudermanskist is geheel verdwenen 6).

§ 5. *De Utrechtsche landskist.* — Thans blijft nog eene laatste afdeeling van het stadsarchief te bespreken over: de Utrechtsche landskist. In het 1° diversorium van bisschop Frederik van Blankenheim (1393—1423) wordt nu en dan een «kiste» vermeld, die als «des stichts kist» of «des lants kiste» wordt aangeduid 7). Deze kist (waarschijnlijk eene kast met laden) bevond zich op de Catharijne-poort, dus in de bewaarplaats der stedelijke charters; de sleutels waren echter niet in het bezit van den raad, maar zij berustten onder de schepenen van Utrecht en de vijf kapittelen, derhalve onder twee van de drie leden der Statenvergadering van het Nedersticht. Eene dergelijke landskist, waarvan de sleutels berustten onder ridderschap en steden (d. z. de Staten) van het Oversticht, bevond zich in de sacristie der St. Lebuinuskerk te Deventer. De inhoud van *deze* kist is ons nauwkeurig bekend:

1) Rechtsbr. v. Utrecht. II p. 212.

2) Rechtsbr. v. Utrecht. Inl. p. 123.

3) Rechtsbr. v. Utrecht. Inl. p. 202.

4) Aant. v. C. Booth in zijn bovenaangehaald 8vo registertje: „Gijsbert van der Voordt Valentijns. is geweest de laetste oudermannen-clerck, also vermits de ordonantie van Keyser Carel anno 1550 't selve ampt geannexeert is aen het schepenen-secretarisampt." Als schadevergoeding werd aan Van der Voort eene lijfrente gegeven. (Raads dag. boek 1550 Sept. 24.)

5) Raads dag. boek 1550 Sept. 24: „Oick sal Gijsbert onderhouden alsulke registren van willekoorn, als nu onder hem beruende sijn, omme eenen yegolycken daermode te geriefen ende betoen daarvan onder sijn handt te geven naer behoiren."

6) Slechts één stuk is ons daaruit overgebleven: een der beide exemplaren van het register G (No. 226 en 227).

7) 1° Divers. v. bissch. Fred. v. Blankenheim. fol. 18: „Die brieff is in des stichts kist tUtrecht." — 1. c. fol. 21: „Ende den brieff dairvan sel men vinden tUtrecht up sunter Katherinen poorte in des lants kiste." — 1. c. fol. 30: „Der brieve sijn twee, een tUtrecht, die ander tot Deventer in des lants kist." — 1. c. fol. 31: „(Littera) est in Trajecto in cista scabinorum, de qua capitula eciam habent claves".

het blijkt, dat de daarin bewaarde stukken allen behoorden tot het bisschoppelijk archief. Daar de vier charters, die ons uit de Utrechtsche landskist bekend zijn, allen op denzelfden oorsprong wijzen, kan het nauwelijks betwijfeld worden, dat ook de inhoud van de Utrechtsche landskist tot het bisschoppelijk archief behoorde.

Over de reden, waarom de bisschop deze stukken afgescheiden van zijn hoofdarchief in den Dom te Utrecht heeft doen bewaren, is ons niets bekend. Ook de geschiedenis der kisten is onzeker. Bij den val van het bisschoppelijk bestuur bleven zij onbeheerd: Karel V, die de stukken der Deventersche kist terecht opeischte, schijnt de Utrechtsche vergeten te hebben. Zoo lag het voor de hand, ze mede te nemen, toen de afbraak der St. Catharijne-poort den raad noodzaakte zijne charters te doen verhuizen. Inderdaad schijnt dit geschied te zijn: twee van de vier charters, die ons uit de Utrechtsche landskist bekend zijn, vinden wij in het Utrechtsche stadsarchief terug, terwijl een derde daar volgens een ouden inventaris vroeger ook berust heeft ¹⁾. Ook de rest moet dus allerwaarschijnlijkst daar gezocht worden, en inderdaad meen ik den inhoud der landskist te mogen herkennen in het groot aantal oorkonden, zonder twijfel afkomstig uit het bisschoppelijk archief, dat wij nog thans in het stadsarchief aantreffen. Trouwens ook den inhoud der Deventersche landskist vinden wij met zeer enkele uitzonderingen in het archief der stad Deventer terug.

---

1) Nam. No. 728 en 804 van dezen catalogus en een charter van graaf Jan van Bentheim over den afstand van leengoederen aan den bisschop dd. 1328. — Ook een der beide exemplaren van No. 144 (dd. 1435) behoort blijkbaar in de landskist. Er waren drie contractanten, de bisschop, de kapittelen en de stad: nu blijkt het, dat 2 van de 3 exemplaren, die volgens den tekst van het stuk opgemaakt werden, afgegeven zijn aan de stad; het tweede moet dus voor den bisschop bestemd zijn geweest. Denkelijk is het eveneens gesteld met No. 471 (b), welk stuk volgens den inhoud door den hertog van Gelder zou teruggegeven worden „onsen neve den postulaet off den tweek borgermeesteren” (van Utrecht).

II. HET ARCHIEF OP HET OUDE STADHUIS.

(1546—1828.)

§ 1. *De charterkamer.* — Met het Oostenrijksch bestuur begon voor de stad Utrecht eene periode van meer orde en beter beheer. Deze verbetering deed zich dadelijk bemerken ook in de behandeling van het stadsarchief. Wij hebben reeds vernomen, dat de stadhouder zelf zich in 1537 voor de goede bewaring van het archief interesseerde, en onder deze impulsie moest wel de vereeniging der vergaderplaatsen van het geheele stedelijke bestuur op het in 1546 gestichte nieuwe stadhuis ook voor het archief heilzame gevolgen hebben. Het was natuurlijk, dat nu ook alle stedelijke archieven, voor zoover zij de moeite van het bewaren waard schenen, dadelijk daaraan werden overgebracht.

Wij zagen reeds, dat de stedelijke charters, waarbij waarschijnlijk die der Utrechtsche landskist gevoegd waren, geborgen werden in een in 1546 nieuw gesticht overkluisd vertrek achter de raadkamer in Groot-Lichtenberch. De archieven der kanselarijen van den raad en de schepenbank werden geplaatst in de secretariën van beide colleges in Klein-Lichtenberch en in Hasenberch. Het archief der oudermannen, evenals de inhoud der oudermanskist, was te gronde gegaan. Allengs kwamen echter nieuwe afdelingen van het archief de ledige plaatsen innemen. Naarmate de stedelijke administratie zich uitbreidde, splitste zij zich in verschillende onderafdeelingen, die natuurlijk ook tot het ontstaan van nieuwe rubrieken in het stadsarchief aanleiding gaven. De oprichting in 1623 en 1655 van de Momboirkamer en de Finantiekamer gaf het aanzijn aan twee nieuwe archiefdepots, die geborgen werden daar, waar deze colleges zetelden: de Momboirkamer in een vertrek boven het kantoor der klerken van het gerecht in Hasenberch, de Finantiekamer aanvankelijk in eene kamer, die ik niet kan aanwijzen. De archieven van twee andere stedelijke kamers van beheer, omstreeks denzelfden tijd opgericht, werden niet op het stadhuis gedeponneerd: de Aalmoezenierskamer (opgericht in 1628) vestigde zich met haar archief in het oude St. Brigittenklooster op den hoek der Brigittenstraat, terwijl de Ambachtskamer (opgericht in 1619) in 1674 werd overgebracht naar het St. Agnietenklooster, waar haar archief tot in deze eeuw bleef berusten. Wij zullen de geschiedenis van elk dezer archiefdepots afzonderlijk nagaan.

Het overkluisde vertrek achter in Groot-Lichtenberch, dat als de «archivenkamer» bekend stond ¹⁾, was, zooals wij zagen, sedert 1546

1) Inventaris van het stadsarchief door Dr. Peiffers Scheidius dd. 1800.

de bewaarplaats der stedelijke charters 1). Slechts 25 jaren mochten de kostbare stukken daar ongestoord blijven rusten: eene gedwongene verhuizing stond hun te wachten, die de geheele verzameling op den rand van den ondergang bracht. Den 14^{en} Juli 1570 had de hertog van Alva tegen de Staten en de stad Utrecht wegens hun accoord met de beeldstormers een vonnis gewezen, waarbij de stad Utrecht verklaard werd «verbeurt te hebben alle haere privilegien, hoedaenich die zijn, vryheyden ende exemptien, goeden ende incommen, compe-terende die voornoemde stadt ende die gilden der stadt voorschreven», welke privilegiën werden «gheconfisqueert tot prouffijt van Syne Majesteyt» 2). De veroordeelden hadden dadelijk op den koning geappelleerd, en het is dus niet te verwonderen, dat er aanvankelijk van de uitvoering van deze bepaling geen sprake was. Doch den 12^{en} December 1571 bracht de eerste burgemeester den raad der stad in groote ontsteltenis door het bericht, dat de president van het Hof hem had ontboden en verrast met de mededeeling, hoe de hertog van Alva hem schriftelijk had gelast «alle de originale charteren, privilegien ende ordonnantien van der stadt» op te eischen.

Zooals te begrijpen was, verkeerde de raad der stad, reeds zwaar gedrukt door Alva's ontevredenheid over het weigeren van den tienden penning, in de grootste verlegenheid. Na vele deliberatiën en na het aanvoeren van verschillende uitvluchten, werd 29 December besloten, om kopiën der stukken aan Alva aan te bieden. Doch natuurlijk, dit baatte niet: den 11^{en} Januari 1572 werd een brief van den hertog ontvangen met den eisch, dat alle «excusen terstont (souden) cesserem»; geschiedde het niet, dan zou hij «daer anders inne versien». Toch werd 18 Januari de opeisching, die «scheen te tenderen in prejuditie van de hangende appellatie», nogmaals «so civilick alst mogelick es» afgewezen. Maar den 4^{en} Februari ontbood de president van het Hof den schout, den eersten burgemeester en eenige leden van den magistraat nogmaals bij zich: Alva had hem weder geschreven, aandringerende op afgifte der charters, «omme te eviteren andere remedien ende mid- delen, die men anders daerinne soude moeten gebruycken, die men liever verhoet sage»; «het zoude», dus had de president er bijgevoegd, «quader voir de stadt wesen, dat zijt nyet en leverden dan dat men se leverde». In eene conferentie op den volgenden dag werd dit nog nader aangedrongen: de raad voerde nieuwe uitvluchten aan, maar de president «riede ende bad», dat de stad «goetwillich» zoude zijn, «want er zeeckere dreygementen in zijn missive geroert waren, die hy

---

1) Nog een afschrift van den charter-inventaris uit de 2e helft der 18e eeuw vermeldt, dat ze daar geborgen waren. (Zie hiervoor p. IX Noot 2.)

2) Zie de sententie bij: Bor, Nederl. oorlogen. I fol. 229 vs.

nyet ontdekken en cost», en «daer soude meer zwaricheyt of commen, sulcx dat zy de stadt ende sommige heur selfs personen in meerder last brengen soudens».

De raad was in wanhoop. Een kort uitstel werd nog gevraagd, rechtsgeleerden werden geraadpleegd over middelen om te ontsnappen aan het alternatief: ongehoorzaam zijn aan den gevreesden stadhouder of prijsgeven van het recht der stad en schenden van den ambtseed. Niets hielp, de president verklaarde eindelijk ronduit, dat hij last had, «die van der stadt (tot afgifte) te *bedwingen*». Toen nam de raad zijn besluit en stelde 8 Februari definitief het finale antwoord vast. Dat antwoord, zeer uitvoerig en voorzien van eene lange inleiding, die het verwijt van ongehoorzaamheid moest afwenden, was nog altijd weigerend: de raad hield vast aan zijn appèl en wilde dit in niets prejudiciëren, evenmin als hij eenig privilege der stad mocht prijsgeven. Maar ten slotte werd verklaard, dat men den president niet zou verhinderen in de uitvoering van des stadhouders bevelen, alleen maar verzocht men, dat hij «tgene Zijn E. te doen mochte hebben», zoo stil mogelijk zou verrichten zonder hulp van soldaten, uit vrees voor oproer; men beloofde hem, «dat men hem noch andere, die Zijn E. tot hem soude mogen nemen, geen belet doen soude». De president waagde het blijkbaar nog niet, om van dezen duidelijken wenk gebruik te maken en de charters met geweld te komen halen; hij schreef aan Alva, die hem beval «alle de chartres, privilegien, statuten ende ordonantien der stadt Utrecht» te brengen naar het kasteel Vredenburg; daar zouden zij door den president met gecommiteerden van den raad worden geïnventariseerd en verder bewaard in eenige «kisten ofte cofferen», waarvan de president en de magistraat elk een sleutel zouden hebben. De president gaf 26 Februari van dit besluit kennis aan den eersten burgemeester, die het noodig achtte daarvan aan den raad mededeeling te doen. Doch de raad weigerde ook ditmaal om het vervoer der charters, zelfs in dezen verzachten vorm en zijdelings, goed te keuren: hij nam geen besluit. Toen eindelijk tastte de president door: kapitein Valdez haalde de stukken af en bracht ze op Vredenburg 1).

Daar bleven de stukken drie volle jaren. Evenmin als het resolutieboek van den raad bijzonderheden bevat over den roof zelf, vernemen wij daaruit iets over de pogingen, door den magistraat ondershands aangewend, om de stedelijke privilegien terug te krijgen. Den 3^{en} Augustus 1574 worden wij plotseling verrast door de mededeeling, dat de burgemeesters aan den stadhouder De la Roche hadden overgegeven «sekere missive» aan zijn adres, door hen den vorigen dag ontvangen,

1) Zie over deze geheele zaak: Raadsresol. 12, 13, 27, 29 December 1571, 2, 11, 15, 16, 18 Januari, 4, 5, 6, 7, 8, 26 Februari 1572.

houdende den last, «deser stadt te restitueren alle de previligen, chartres ende munimenten, die by Valdez tanderen tyden afgehailt zijn». De stadhouder schijnt echter den last van den ongenoemden schrijver niet vertrouwd te hebben, en eerst 23 Maart 1575 kon de secretaris der stad in het resolutieboek aanteekenen, dat de president van het Hof, volgens de machtiging, door den gouverneur-generaal aan het Hof gegeven, aan de stad gerestitueerd had de charters, haar vroeger «deur beveel van der Excellencie van den hartoge van Alva ofgehailt» 1).

Zoo was dus het dreigende gevaar voor de stedelijke charters gelukkig afgewend. Natuurlijk werden zij naar de overkluisde «archivenkamer» in Lichtenberch teruggebracht. Daar bleef de verzameling eeuwen lang ongestoord, weinig gebruikt en weinig gezien, doch hoog geacht. Terwijl men het archief van de secretarie en andere afdelingen der stedelijke administratie blijkbaar beschouwde als eene verzameling van zuiver administratief belang (eenigszins als tegenwoordig het zoogenaamde «nieuw archief»), hechte men reeds destijds aan de charters eene hogere waarde, — eene waardeering, die, naarmate hun praktisch belang sedert het einde der middeleeuwen meer op den achtergrond geraakte, langzamerhand ook hun karakter als historische documenten gold. Zoo kwam het, dat men bleef voortgaan enkele archiefstukken, waaraan men om hunne oudheid eene bijzondere waarde hechte, «in archivis te leggen by stadts oude brieven» 2), (zooals, naar wij weten, reeds van ouds de gewoonte was), en dat zich langzamerhand in de «kassen en laaden» der archiefkamer behalve vele «diplomata van bisschoppen (en) grave», ook «andere oudheden» opstapelden, die niet nader gespecificeerd worden 3).

De bijzondere waarde, die het stedelijk bestuur aan de in de archiefkamer geborgene documenten hechte, bleek overtuigend uit het voorstel, op 28 October 1654 (zonder twijfel op aandrang van het oudheidminnend lid Dr. C. Booth, die reeds in 1640 tot stadsbibliothecaris benoemd was 4)) door den eersten burgemeester Van Deuverden in de vroedschap gedaan: «off niet goetd soude wesen te committeren, die de archiven deser stadt jaarlijcx eens off meermael soudon visiteren, ende tot beter bewaringe van stadts privilegien ende oude brieven naerder ordre stellen, soo by 't reformeren van den catalogue ofte register van dien, als by 't vernieuwen van cassen ende laden omme d'selve daerinne

---

1) Raadsresol. 3 Aug. 1574, 23 Maart 1575.

2) Vroedsch. resol. 22 Oct. 1649. De bedoelde boeken waren „d'oude boecken van stadts statuten ende privilegien, genaemt Liber hirsutus, Liber albus, Liber rosarum ende wat diergelijke meer is". Blijkens den inventaris van het archief van Peiffers Scheidius waren deze boeken echter in 1800 weder ter secretarie teruggekeerd.

3) Zie den inventaris van het archief der secretarie door Peiffers Scheidius dd. 1800.

4) Vroedsch. resol. 30 Nov. 1640, 21 Oct. 1643, 16 April 1644.

te leggen». De vroedschap, onder den indruk der treurmare van den grooten brand te Delft, «achte tselve nodich» en machtigde de burge-meesters, daartoe jaarlijks in October eene commissie te benoemen 1). Zooals te verwachten was, werd thans dadelijk zulk eene commissie samengesteld, waarin de heeren Booth, Van Deuverden, Van Wijckerslooth en Ram zitting hadden, en ik meen sporen gevonden te hebben, dat zij zich inderdaad aan het werk gezet heeft.

Wij vernamen zooeven, dat er in 1654 een «catalogue ofte register» van de charters bestond, die evenwel dringend «gereformeert» moest worden. Wij bezitten dien oorspronkelijken catalogus niet meer; doch hij is ons overgeleverd in twee verschillende latere redactiën. Van de oudste der twee redactiën bezitten wij een afschrift van het laatst der 17^e eeuw, gebonden in een band met het stadswapen (dus blijkbaar het exemplaar, dat later als het officiële gold 2)), en een 18^e eeuwsch afschrift van het zooeven genoemde exemplaar, dat uit de Cheltenhamse collectie door de stad is aangekocht en alleen merkwaardig is om het hierboven 3) medegedeelde opschrift. Volgens dezen inventaris waren de charters verdeeld in 17 afdeelingen, gemerkt met de letters A—R; deze afdeelingen bevatten charters tot aan het jaar 1612. Toch is de oorspronkelijke inventaris waarschijnlijk veel ouder, denklijk zelf reeds voor het jaar 1528 opgemaakt. Immers aan het slot van het stuk vindt men de talrijke door de stad van de Oostenrijksche vorsten verkregene octrooien alleen met een enkel woord vermeld, als «octroyen sedert des Keysers tyden, den jaere 1528»; het vermoeden ligt dus voor de hand, dat deze aantekening en de enkele andere verspreide vermeldingen van charters uit den tijd na 1528 in het origineele exemplaar van den inventaris later aan het slot en op den kant zijn bijgeschreven.

De tweede redactie van den catalogus is ons in drie exemplaren bewaard gebleven. Het oudste exemplaar, geschreven door een der stedelijke klerken in het midden der 17^e eeuw, en waarin tal van vermeerderingen van de hand van Dr. C. Booth voorkomen, werd eerst onlangs aan het archief geschonken door Mr. J. A. Grothe. Het tweede exemplaar is begonnen met eene hand van het midden der 17^e eeuw en sedert het midden der derde lade voortgezet met eene andere bekende hand uit dienzelfden tijd. Het derde exemplaar, een afschrift van het tweede uit de tweede helft der 18^e eeuw, dat in het bezit was van Bondam, werd uit Musschenbroek's nalatenschap door de stad verkregen.

Deze tweede redactie van den ouden catalogus, grootendeels woordelijk met de eerste overeenkomende, bevat aan het einde drie nieuwe

1) Vroedsch. resol. 28 Oct. 1654.

2) Het wordt als zoodanig vermeld in den inventaris van Peiffers Scheidius van 1800.

3) Zie hiervoor p. IX Noot 2.

afdeelingen (gemerkt S tot V), die de octrooien en andere akten uit den tijd van het Oostenrijksche bestuur stuk voor stuk beschrijven. Ook in andere opzichten wijkt zij van de oudere redactie af: bepaaldelijk ontbreken in het stuk vele oude charters, die nog in de eerste redactie voorkomen en dus blijkbaar sedert het opmaken daarvan verloren gegaan zijn.

Uit de in elken inventaris vermelde charters blijkt, dat de eerste redactie waarschijnlijk dagteekent van de jaren 1599 tot 1603 1). Van de tweede redactie, die niet ouder kan zijn dan 1613 2), is het oudste exemplaar (dat van Booth) afgeschreven voor 1646 3), terwijl Booth daarin na 1652 4) zijne bijvoegingen schreef; het tweede exemplaar dagteekent van 1646—1651 5) en het origineel van Bondams afschrift werd daarnaar vervaardigd tusschen 1658 en 1682 6).

Uit het bovenstaande meen ik de gevolgtrekking te mogen maken, dat de inventaris der stedelijke charters vervaardigd is vóór 1528, wellicht in 1478 door den stadsklerk Tijlman Momfelen. In dit stuk werden dan langzamerhand enkele stukken bijgeschreven tot 1599, toen het werd gekopieërd en dus de eerste ons bekende redactie van den catalogus ontstond. In de eerste helft der 17^e eeuw (vóór 1646) werd het stuk omgewerkt en vermeerderd met de beschrijving der aan het einde van de verzameling geplaatste octrooien en andere akten van het Oostenrijksche bestuur; tevens werd de inventaris met de charters vergeleken, zoodat vele ontbrekende stukken in den inventaris geschrapt en enkele later verkregene bijgeschreven konden worden. In latere afschriften van den catalogus werden nu en dan nieuwe aanwinsten bijgeschreven, doch eerst Dr. C. Booth ondernam na 1652 eene nauwkeurige herziening, waarbij enkele misstellingen gerespecteerd en verscheidene overgeslagene stukken bijgeschreven werden 7). In

1) Een charter van 1599 wordt nog in beide redactiën op dezelfde plaats vermeld en stond dus reeds daar, toen de 1e redactie afgeschreven werd; een ander charter van 1603 is echter eerst in de 2e redactie opgenomen, en dus na het afschrijven der 1e redactie in het origineel bijgeschreven. — Er komt in de 1e redactie één charter van 1612 voor; doch dit is denkelijk in het originele stuk later bijgeschreven, daar het in de afschriften der andere redactie of niet of op eene andere plaats voorkomt.

2) De lijst der octrooien aan het einde loopt toch in alle drie de ons bekende afschriften (dus ook in het origineel) tot 1613.

3) Eerst het tweede exemplaar dezer 2^e redactie vermeldt toch het vidimus der vier oudste keuren (No. 1 van dezen inventaris), dat van 1646 dagteekent.

4) Verschillende vidimussen van charters door het Hof dd. 1651 en 1652 zijn toch in zijn exemplaar bijgeschreven.

5) Het bovenvermelde vidimus van 1646 komt toch reeds voor, die van 1651/2 nog niet.

6) Een charter van 1658, in het tweede exemplaar (in lade D) later bijgeschreven, wordt ook in dit afschrift op dezelfde plaats vermeld; terwijl er een charter van 1682 (in dezelfde lade aan het einde) voorkomt, dat in het tweede exemplaar ontbreekt.

7) Onmogelijk is het niet, dat deze bijgevoegde stukken slechts verplaatst waren uit andere afdeelingen der charterkast en dus reeds vroeger aanwezig waren.

dezen arbeid van Dr. Booth nu meen ik het werk te herkennen van de in 1654 benoemde raadscommissie. Zeker is trouwens dat werk niet voltooid, want de inventaris is onder Booth blijven berusten en eerst in onze dagen uit zijne papieren te voorschijn gekomen 1); van daar dat Booth's verbeteringen niet in de latere afschriften van den inventaris zijn overgenomen.

Wellicht is de arbeid der commissie in een ander opzicht van meer praktisch nut geweest. Men had haar opgedragen, «tot beter bewaringe van stadts privilegien ende oude brieven» zorg te dragen voor het «vernieuwen van cassen ende laden». De oudste redactie van den inventaris nu bewijst, dat de archieffkast minstens 17 laden of afdeelingen 2) bezat; wij vonden dit getal in de tweede redactie tot 20 aangegroeid. Doch omstreeks 1800 bevatte de archieffkamer «eene meenigte kassen en laaden met diplomata» 3), zoodat het niet onwaarschijnlijk is, dat de commissie van 1654 eene nieuwe archieffkast met kleinere laden heeft laten maken, voor de bewaring der charters beter geschikt. — Minder nuttig schijnt mij geweest te zijn een derde arbeid, die wel niet tot den werkkring der commissie behoorde, doch dien hare leden vrijwillig op zich genomen schijnen te hebben: het doen afschrijven van de belangrijkste en oudste oorkonden door den bekenden calligraaf Johan Van Attevelt. De bestelde afschriften, waarop meestal eene fraaie afteekening in kleuren van het aan de oorkonde gehechte zegel voorkomt, werden door de twee voornaamste personen der commissie, Booth en Van Deuverden, aan het Hof aangeboden en door dit lichaam gevidimeerd. Er zijn in het archief zulke vidimussen voorhanden van 1646—1657, vooral van 1651 en 1652 4); doch van elders blijkt, dat nog in 1665 door Van Attevelt dergelijke kopiën vervaardigd zijn 5), terwijl ook de partikuliere handschriften-verzameling van Dr. Booth verschillende soortgelijke stukken bevat.

Of de jaarlijksche inspectie der archieffkamer door eene raadscommissie, waartoe in 1654 besloten was, lang is volgehouden, blijkt niet; doch zeker is zij althans niet in de gewoonten van den Utrechtschen magistraat opgenomen geworden, want wij vernemen er later niets meer van. Met den dood van Dr. Booth in 1678 hield de belangstelling van

1) Niet onwaarschijnlijk is het zelfs, dat Booth's werkzaamheid aan de stedelijke charters meer nadeel dan voordeel heeft toegebracht: immers tal van stedelijke charters zijn uit zijne verzameling handschriften te voorschijn gekomen en eerst onlangs door het rijk aan de gemeente gerestitueerd.

2) De 2e redactie noemt inderdaad „laeyen”; doch het schijnt eenigszins twijfelachtig, of elke afdeeling met eene lade gecorrespondeerd heeft, daar o. a. afdeeling M 200 stuks bevatte.

3) Inventaris van Poiffers Scheidius i. f.

4) Zie No. 1, 37—41, 43, 341 enz. van dezen catalogus.

5) „Item Jo. van Attevelt voor 't copieeren van oude privilegien 11 gl. 10 st.” (Kam. reken. 1665, bij: Dodt, Archief. III p. 317.)

de vroedschap in hare archieven op, en gedurende meer dan eene eeuw hooren wij niets van de stedelijke charters en hunne bewaarplaats. Eerst op 5 September 1768 besloot de vroedschap, op voorstel van haar medelid Wieling, aan de Finantiekamer op te dragen, «om de chartres en archiven van deze stad te revideren, in order te doen brengen en van dezelve een catalogus (te) formeren» 1). De Finantiekamer schijnt zich niet gehaast te hebben, om aan de haar gedane opdracht, die trouwens eigenaardige moeilijkheden opleverde, te voldoen: van hare werkzaamheid blijkt althans niets en nog omstreeks 1800 gold het bovenvermelde officiële exemplaar van de eerste redactie van den catalogus der charters, dat in het begin der 18de eeuw geschreven is, blijkbaar als éénige leiddraad in de laden der archiefkamer 2).

Zoo sluimerden de charters voort door de eeuwen. Niemand zag er naar om: zij lagen achter slot en grendel, en de toegang tot de «archivenkamer» was aan een ieder ten strengste verboden. Toen er in 1776 een geschil ontstond tusschen de provinciën Utrecht en Gelderland over de heerlijkheid van De Marsch bij Renen, kon zelfs de secretaris der Staten Vos (nog wel oud-lid der vroedschap) slechts krachtens een speciaal besluit der vroedschap, «in aanmerking genomen zijnde het nut en dienst, welke de provincie daardoor zoude kunnen geschieden», «in dit speciaal geval en om de geallegeerde reden» verlof verkrijgen, om in tegenwoordigheid van een der stads-secretarissen te onderzoeken, of wellicht een der in de charterkamer geborgene stukken licht over het aanhangige geschil zou kunnen geven 3). Toch leverde deze angstvallige zorg van de vroedschap, waardoor het bezoek en het gebruik der archiefkamer natuurlijk uitermate beperkt werd, geen waarborg, dat de daar bewaarde schatten in behoorlijken toestand bleven verkeerden: in 1800 «bevatte (de) kamer, bekend onder den naam van Archivenkamer», wel «eene meenigte kassen en laaden met diplomata van bisschoppen, grave en andere oudheden», doch deze stukken waren «meestendeels onleesbaar en werden in een zoo verwarde toestand gevonden, dat een kundig archivarius een zeer geruime tijd zoude moeten besteedden, om dezelve in een behoorlijke order te brengen» 4).

Gelukkig scheen toen echter redding op te dagen. Gevolg gevende aan het decreet van het Vertegenwoordigend lichaam der Bataafsche republiek dd. 29 Mei 1800, besloot het Uitvoerend bewind den 31^{en} Mei 1800, «dat alle collegien of personen, die, hetzij alleen, hetzij

1) Vroedsch. resol. 5 Sept. 1768.

2) Alleen dit exemplaar toch wordt nog vermeld in den inventaris van Peiffers Scheidius. («Copie van het register der brieven, inhoudende de privilegiën van de stad van Utrecht. Folio. Fransche band met het stadswapen gemerkt.»)

3) Vroedsch. resol. 28 Oct. 1776.

4) Aldus de secretaris Peiffers Scheidius aan het slot van zijn na te melden archief-inventaris.

onder andere werkzaamheden, belast zijn met de administratie der justitie, mitsgaders alle municipaliteiten, collegien of personen, welke het toezigt hebben of administratie uitoefenen over het werk der politie, ten spoedigsten (zouden) doen inventariseeren alle archiven, boeken en papieren, op hunne secretarieren berustende» 1). De maatregel werd genomen met het oog op eene voorgenomene afscheiding van de rechterlijke en de waterschaps-archieven van de gemeente-archieven, waarbij zij tot nog toe bewaard waren; doch zij gaf natuurlijk, toen zij op 30 Juni 1800 door het Departementaal bestuur van den Rijn ter kennis werd gebracht van het Intermediair gemeentebestuur van Utrecht 2), aanleiding, dat dit lichaam zich moest bezighouden met den toestand zijner archieven. Inderdaad droeg het Intermediair gemeentebestuur dan ook 4 Augustus 1800 aan zijne secretarissen op, om «met den meesten spoed de archiven, boeken en papieren, ter secretary van dezer stads politie en ter financiekamer berustende, beoordeelbaar te inventariseren» 3). Een van de secretarissen Dr. W. Peiffers Scheidius nam de moeilijke taak op zich 4) en voltooide ze ook, voor zooverre het archief der secretarie betrof. Doch aan de charterkamer gekomen, bevond hij de daar geborgene stukken zoo onleesbaar en zoozeer in verwarring, dat hij de hoop opgaf, daarvan eene voldoende lijst samen te stellen en zich troostte met de overtuiging, dat de charters «veelal in de copyboeken, ter secretary dezer stad berustende, geregistreerd» waren. Toch achtte hij de aanstelling van een «kundig archivarius» niet onnoodig.

De wenk van Scheidius werd onder den drang der omstandigheden eerlang opgevolgd. Nadat in April 1802 de regeling der archieven bij het Staatsbewind aanhangig gemaakt was en tengevolge daarvan op 17 Juni 1802 Mr. H. Van Wijn tot archivaris der Bataafsche republiek was aangesteld 5), besloot het Departementaal bestuur 's lands van Utrecht op 13 April 1803, om Mr. P. Van Musschenbroek tot archivaris

1) Besluiten van de 2e Kamer en Deel. v. h. Vertegenw. Lich. d. Bat. volks. XXII p. 717—721. — Extr. uit het Reg. d. besluiten v. h. Depart. Best. v. d. Rhijn dd. 11 Juni 1800. (Not. Gem.best. ad 30 Juni 1800.)

2) Miss. v. h. Departem. Best. dd. 11 Juni 1800, in: Not. Gem.best. ad 30 Juni 1800.

3) Notulen Gem.bestuur 4 Aug. 1800.

4) Het blijkt niet met zekerheid, dat de inventaris van het stadsarchief, die blijkens het schrift der minuut en blijkens eene aanteekening van Musschenbroek op het schutblad door Dr. Scheidius is samengesteld, het gevolg was van de bovengenoemde opdracht; maar er kan toch nauwelijks aan getwijfeld worden, daar de inventaris volgens zijn opschrift bestemd was, om te worden «ingeleeverd bij het Intermediair gemeentebestuur der stad Utrecht,» en derhalve samengesteld is tusschen 1798 en 1803. Hij is opgemaakt «ingevolge besluit van . . .»: zeker wordt bedoeld het decreet van 29 Mei 1800. — De inventaris, later in het bezit van Musschenbroek gekomen, werd voor eenige jaren door het Algemeen Rijksarchief aan de gemeente geschonken.

5) Zie: Bakhuizen v. d. Brink, Overz. v. h. Nederl. Rijksarchief. 1e st. p. 2, 3.

van het departement aan te stellen 1). Thans was de weg voor het Utrechtsche gemeentebestuur gebaad: den 17^{en} October 1803 werd Musschenbroek mede benoemd tot archivaris der stad 2).

De maatregel, die alle toejuicing verdient, „was trouwens meer in schijn dan metterdaad afdoende; niettegenstaande de betrekking onbezoldigd was, bleek het stedelijk bestuur zoo angstig, dat de benoeming op den duur tot uitbreiding van het ambtenaarspersoneel zou leiden, dat het met nadruk in de op 31 October 1803 vastgestelde instructie 3) van Musschenbroek verklaarde, dat hij slechts was «de tijdelijke archivarius der stad Utrecht». Ook de instructie zelve bewijst nog, hoe weinig men van den genomen maatregel een wetenschappelijk beheer der archieven, zooals wij ons dat voorstellen, mocht verwachten. Men achtte het nog noodig uitdrukkelijk te bepalen, dat de archivaris «zal toegang hebben tot alle de archiven der stad, alsmede tot de manuscripten, in de stadsbibliotheek te vinden», en hem te veroorloven, «des nodig oordeelende», de resolutieboeken der stad (nog wel met uitzondering der secrete resolutiën) «ter secretarje na te slaan en te gebruiken». Hij moest «oprechtiglijk geheim houden en aan niemant wie hij zij bekend maaken, hetgene hij in den loop zijner onderzoekingen ontdekken of verneemen mogt, waarvan de openbaarmaaking tot ondienst der stad of des gemeentebesturs zijn zoude». Zijne ambtstaak was tweeledig: hem werd opgedragen, het gemeentebestuur in voorkomende gevallen te dienen van bericht, consideratiën en advies, en hij moest «trachten, een behoorlijk register te maaken van de archiven zelven en die in zodanige orde schikken, dat zij des te dienstiger zijn voor de stad». Eenige belooning voor dit werk verkreeg hij niet: wel mocht hij verschotten voor briefport, papier, pennen «en verdere onvermijdelijke behoeften, tot waarneeming van zijnen post behoorende», in rekening brengen, doch slechts na verkregene machtiging van den president van het gemeentebestuur.

De dus geschetste positie was inderdaad niet bijzonder bemoedigend, allermint voor iemand, die alleen stond voor de regeling van twee archieven. Doch Van Musschenbroek was een ijverig man, en hij sloeg dus moedig de hand aan het werk. Hij collationeerde de stedelijke charters met het in zijne bibliotheek berustende afschrift van den ouden charter-inventaris, dat hij uit Bondams nalatenschap verkregen had, en begon, overtuigd van het geheel onvoldoende van dien ouden inventaris, met de samenstelling van een nieuwen, die geheel voldeed aan de eischen, die de wetenschap stellen mag. In het begin van 1804 kon Van Musschen-

1) Notulen Depart. bestuur v. Utrecht 13 April 1803.

2) Notulen Gem.best. 17 Oct. 1803.

3) Notulen Gem.best. 31 Oct. 1803.

broek aan zijn vriend, den rijksarchivaris Van Wijn, den inventaris van de eerste charterlade toezenden; in Juni 1805 volgde reeds de inventaris van de vierde lade en ook de vijfde lade werd nog beschreven 1). Maar toen schijnt het werk gestaakt te zijn: wij vernemen er niets meer van.

De begonnen charterinventaris levert het eenige spoor van Musschenbroek's werkzaamheid, dat wij kennen 2): zijn naam wordt in de registers van het stedelijk bestuur na zijne aanstelling niet weder genoemd. Of het tijdelijke karakter der aanstelling van den ambtenaar, of de onverschilligheid van zijne lastgevers voor zijne stille werkzaamheid, de oorzaak daarvan was, weten wij niet. Zeker is het, dat Van Musschenbroek geen opvolger had, en het is dus te vermoeden, dat de stedelijke charters in denzelfden onvoldoenden toestand, waarin zij in 1800 verkeerden, zullen gebleven zijn, totdat de geheele verbouwing van het Utrechtsche stadhuis in 1828 het stedelijk bestuur dwong, zich met de verplaatsing van de oude documenten der stad bezig te houden. Wij zullen later zien, dat deze verhuizing aanleiding gaf tot eene duurzame verbetering van den toestand; vooraf moeten wij ons echter bezighouden met de andere afdelingen van het stadsarchief.

§ 2. *Het archief der secretarie.* — Het kanselarij-archief van den raad was geborgen in zijne secretarie 3), die sedert 1627 gelegen was aan de voorzijde beneden in het gebouw Klein-Lichtenberch 4). Den secretaris van politie was bij zijne instructie van 28 September 1629

1) De inventaris der 5 laden berust in het Algemeene rijksarchief. Er bevindt zich bij een geleidebrief van den den inventaris aan Van Wijn dd. 4 Juni 1805, met aanbod van afschriften der daarin vermelde charters, die aan Van Wijn onbekend zijn. Zulk een afschrift uit de 1e lade, gedateerd 26 April 1804, ligt voor in den inventaris, zoodat dus toen de inventaris der 1e lade reeds voltooid was. — De minuut van den inventaris der twee eerste laden, die onder Musschenbroek's papieren is blijven berusten en denkelijk op zijne auctie door het rijk is aangekocht, werd voor eenige jaren door het Algemeene rijksarchief aan de gemeente geschenken.

2) Wij mogen toch niet als zoodanig beschouwen de aanwezigheid in Musschenbroek's nalatenschap van honderden uit het stadsarchief afkomstige charters: zijne instructie verbood hem, archiefstukken mede naar huis te nemen anders dan tegen afgifte van een regu en na verkregene machtiging van den president en gedane kennisgeving aan den secretaris van het Gemeentebestuur. Hoogstwaarschijnlijk heeft Musschenbroek deze stukken uit Bondam's nalatenschap aangekocht.

3) Aant. v. Dr. C. Booth dd. 1637, gebonden achter in Musschenbroek's exemplaar van den ouden charter-inventaris. („Stadts dagelike boecken . . . . berusten in de grote secretarie der stad Utrecht: stadts buerspraeckboecken ofte publicatieboecken de anno 1396 tot 1536 ende die sedert noch ten dele in esse sijn, berusten mede aldaer. Stats copyboecken, Liber rufus, Liber hirsutus berusten mede aldaer.") Nog in 1758 was het archief aldaar. (Teg. staat v. Utrecht. I p. 354: „twee secretarjen, daar Staaten- en Stads-resolutiën en andere papieren, tot de stads-secretarie behorende, bewaard worden.")

4) Op 2 Januari 1627 besloot de Vroedschap het huis van de stads-secretarissen in te richten tot „een secretarie met drie distincte cameren"; de secretaris verhuisde naar twee stadshuizen aan de Ganzenmarkt, die verbouwd werden, terwijl de oude secretarie daarbij van achteren aangetrokken werd. (Vr. resol. 2 Jan. 1627.)

opgedragen, om «alle registren ende protocollen in ordre te leggen», en ook om «daarvan goed ende perfect registre ofte inventaris te maken en houden» 1); zelfs werd zijnen adjunct 5 October 1629 gelast, hem «van den morgen tot den avond getrouwelijk te assisteeren» bij het onderhouden van de orde in de stukken der secretarie 2). Wij zullen zien, wat de uitwerking dezer aanhoudende zorgen geweest is!

Het spreekt van zelf, dat het beperkte lokaal der secretarie, ingericht voor den loopenden dienst, op den duur geene bergplaats kon aanbieden voor de steeds aangroeiende massa der archieven. Inderdaad was dit het geval: reeds in 1639 vinden wij het bewijs, dat de secretarie meer dan vol was: «verscheyden schriften ende oude brieven» lagen op de kamer boven de secretarie 3), en natuurlijk, zij verkeerden daar niet in zeer voldoende toestand. Natuurlijk, zeg ik, want het was te voorzien, dat dit gedeelte van het archief, waaraan men blijkbaar weinig waarde hechtte, ook niet zeer zorgvuldig zou behandeld worden. Te eerder, daar zelfs het in de secretarie zelve geborgene archief, niettegenstaande de adjunct-secretaris zijnen chef den geheelen dag «getrouwelijk» bij het ordenen behoorde te assisteeren, niet in de beste orde verkeerde: wij vernemen, dat in ditzelfde jaar 1639 zelfs de resolutieboeken, de inkomende en uitgaande brieven, de publicatieboeken, de registers van attestatiën en procuratiën, de verpachtboeken, de rekeningen en acquitten «ende andere schriften ende munimenten» (dus de belangrijkste stukken van het archief) «lange jaren in stoffe ende dreck confuse ende overhoop hadden gelegen»!

Het was dan ook dringend noodig geworden, om eenige orde in de verwarde massa te brengen; de secretaris der stad nam de zaak zelf ter hand, en na eenigen tijd kon hij berichten, dat hij de stukken «e situ et pulvere geëruet ende elck by tsijn in ordre geredigeert hadde». Toen bleven echter nog «verscheyden schriften ende oude brieven, waeronder eenige van cleynder importantie», over, die op de bovenkamer lagen. De secretaris was van meening, dat deze «doorsien ende tgoede daeruyt gesocht» moest worden; de rest kon «gecasseert ofte gebrandt worden», hetgeen natuurlijk niet zonder goedvinden der vroedschap mocht geschieden. De vroedschap nam de zaak ter harte: zij meende zulk eene gewichtige taak niet aan den secretaris alleen te mogen overlaten. Daarom benoemde zij 11 November 1639 eene com-

---

1) Zie de (ongedateerde) instructie van dien datum, gedrukt bij: V. d. Water, Placaatb. III p. 260.

2) Zie zijne (ongedateerde) instructie van dien datum, gedrukt bij: V. d. Water, Placaatb. III p. 261. — De bepaling werd nog in de instructie van 1799 en 1803 (Instr. boek B. f. 162, 187) met andere woorden herhaald.

3) Reeds in 1631 had de Vroedschap (zooals wij zien zullen) besloten, de charters der beginhuizen op dit vertrek *in kasten* te doen bergen (Vroedsch. resol. 30 Sept. 1631); doch het besluit schijnt onuitgevoerd te zijn gebleven.

missie, bestaande uit de ons reeds bekende leden der vroedschap Dr. Cornelis Booth, Mr. Cornelis Van Deuverden en Gijsbert De Wijckersloot met den secretaris en zijnen substituut; de opdracht, hun gedaan, luidde: «omme tselve ondersoeck te doen, oock alles voorts in ordre te brengen ende perfecte registers daervan te maecken» 1). Zooals men ziet, werd derhalve van het «casseren ofte branden» der papieren niet verder gesproken; heeft dit desniettemin plaats gehad, dan is ons reeds de naam van Dr. C. Booth borg, dat wij het verlies dier papieren niet behoeven te betreuren.

Wij moeten aannemen, dat het onderzoek en de ordening der archieven op de bovenkamer door de commissie voltooid is; van de «perfecte registers» van het archief, die ons beloofd werden, is echter, evenmin als van het «perfect registre ofte inventaris», welks samenstelling in 1629 aan den secretaris opgedragen was, eenig spoor te vinden. Booth en Deuverden bleven echter onvermoeid werkzaam voor de monumenten der Utrechtsche geschiedenis. In 1648 zien wij hen moeite doen voor het verkrijgen eener afbeelding van de oude Utrechtsche stadsbanier 2), en waarschijnlijk zal het ook wel aan hunne bemoeiingen te danken zijn, dat de vroedschap in het volgende jaar een nieuw bewijs gaf van zorgvuldigheid voor de stukken van het archief, die zij waardevol achtte. Den 22^{en} October 1649 droeg zij namelijk den secretaris op, om «d'oude boecken van stadts statuten ende privilegiën, genaemt Liber hirsutus, Liber albus, Liber rosarum ende wat diergelijke meer is, in stadts secretarye te doen copiëren met een moderne handt, ende de origineele boecken voorseyt te leggen in archivis by stadts oude brieven» 3). Denkelyk hebben wij ook aan Booth en Deuverden te danken het herstel der oude stadskopijboeken, die omstreeks 1640—1650 allen afgeschreven of uit verschillende losse stukken bijeenverzameld werden, waarna zij op nieuw gebonden en voorzien werden van eene doorlopende nommering A—K 4), die er op wijst, dat

1) Vroedsch. resol. 11 Nov. 1639. — Het besluit staat niet geheel op zich zelf: de belangstelling in de oude geschiedenis der stad was destijds bij de vroedschap levendig. Reeds in het vorige jaar had zij opdracht gegeven aan den calligraaf Jan Van Atteveldt, om het register van charters betreffende de temporaliteit van het Sticht, dat in het archief der provincie berustte (een stuk, voor de stad alleen van historisch belang) te kopiëren (Dodt, Archief. IV p. 291): het is het hierna volgende No. 559. Ook de boven (p. XXXVI Noot 3) vermelde aantekeningen van Booth dd. 1637 over den inhoud van het stadsarchief staan denkelyk in verband met deze zaak.

2) Zie: Muller, Catalogus v. h. museum v. oudh. d. gem. Utrecht. No. 1118 Noot.

3) Vroedsch. resol. 22 Oct. 1649. — Inderdaad is dit besluit uitgevoerd: de drie genoemde boeken zijn gezamenlyk in één register afgeschreven (No. 12); ook van het Roode boek is een afschrift gemaakt (No. 10). Doch wij zagen reeds (hiervoor p. XXIX Noot 2), dat de origineelen niet, zooals de bedoeling was geweest, op den duur in de archiefkamer in veiligheid gebracht bleven, maar althans op het einde der 18e eeuw weder in de secretario berustten.

4) Zie de Nos. A—E, G hierna No. 28—31, 33, 559; het Memoriale Tijlmanni (No. 32), hoewel ook door Booth samengebracht uit twee niet bij elkander behorende stukken (zie No. 32 Noot), is (vreed genoe) niet in de serie opgenomen. E, F en G zijn kopiën, in het midden der 17e eeuw naar oude origineelen vervaardigd. De kopijboeken F en K vindt men in het 2e deel van dezen inventaris No. 1 en 2; H en I schynon verloren.

althans het voornemen heeft bestaan om een inventaris van het archief te vervaardigen. Jammer is het, dat de arbeid, aan de kopijboeken verricht, in verschillende opzichten te wenschen overlaat.

Het congres van den Utrechtschen vrede, dat op het stadhuis gehouden werd, was niet gunstig voor de goede plaatsing der archieven: de vroedschap besloot 16 December 1711, om behalve de groote raadkamer, die als vergaderplaats voor het congres zou dienen, «nogh eenige kamers tot de vertrek- en spreekkamers» in te ruimen. Zij benoemde eene commissie om dit besluit uit te voeren: alle kamers, «die eenighsints gemist konden worden», zouden ontruimd en gemeubeld worden. De opdracht, om «de chartres en papieren, in de voorschreeve caemers tot nogh toe sijnde geweest, te verplaatsen» en daarvoor naar eene «andere bequame plaetse uyt te sien, hetsy boven off beneeden int stadhuys» 1), bewijst, dat ook de archiefkamers voor dit doel in aanmerking kwamen, en het zou al te naief zijn, indien wij met de vroedschap den schijn aannamen te gelooven, dat inderdaad «beneeden int stadhuys» een «bequame plaetse» daarvoor te vinden zou zijn geweest. Zonder twijfel was het bij deze gelegenheid, dat de archiefkamer boven de secretarie (waar later de Finantiekamer gevestigd was) ontruimd werd, en ik acht het waarschijnlijk 2), dat toen de stukken eenvoudig eene verdieping hooger werden geplaatst: immers wij vinden later «de houtzolder boven de secretarye» als archiefkamer in dienst gesteld 3).

Of het ook aan het vredescongres te wijten is, dat het archief der secretarie zelve weder in wanorde geraakte, weet ik niet; doch zeker is het, dat in 1723 de archieven «in de secretarye van de politie in geene goede ordre lagen om prompt gevonden te kunnen worden», ja men beweerde, dat «verscheide authentycque stukken (aldaar) niet en werden gevonden» 4). De vroedschap besloot in dien toestand verandering te doen brengen en droeg aan de heeren De Milan Visconti en den oud-burgemeester Van Voorst op, «omme stadts authentycque brieven in de secretarye na te zien en op beter ordre te leggen en te bewaeren in een casse, daertoe expresselijk door welgemelte heeren te ordonneren in de secretarye» 5). De werkzaamheid dezer commissie heeft echter blijkbaar niet veel te beteekenen gehad: gedurende de 18de eeuw hooren

1) Vroedsch. resol. 16 Dec. 1711.

2) Bij resolutie van 31 Juli 1713 besloot de vroedschap, «om de caemers, tot het congres gebruykt, weder tot voorgaende gebruyk te herstellen ende onnodige meubilen publicq te verkoopen»; doch het ligt voor de hand aan te nemen, dat toen meteen eenige noodige verschikkingen zijn gemaakt: althans dit is zeker voor de Momboirkamer, waarschijnlijk voor de Finantiekamer. Zoo zullen de archieven, eenmaal op den zolder, daar gebleven zijn.

3) Vroedsch. resol. 5 Nov. 1725, 12 Febr. 1731.

4) Vroedsch. resol. 4 Jan. 1723.

5) Vroedsch. resol. 4 Jan. 1723.

wij voortdurend klachten over den onvoldoenden toestand van het archief der secretarie. Den 23^{en} Juli 1725 werd het lid der vroedschap De Milan Visconti gemachtigd, om de publicatieboeken en andere stedelijke registers, «die slecht in den bandt zijn», «te doen herbinden» en om de oude rekeningen van de stad en de conventen bij tientallen te doen bijeenbinden, «om beter bewaert te zijn» 1). Doch daarmede was de toestand niet voldoende verbeterd: den 5^{en} November 1725 werd aan De Milan Visconti eene commissie van drie vroedschapsleden toegevoegd met het veel meer uitgebreide mandaat, «om de oude papieren en chartres, leggende in de secretarye en op de houtzolder, ten grooten deele concernerende stadtsconventen en fundatiën, na te zien, het goede van 't quade te schiften en in beter ordre te brengen, ook tot derzelver bewaringe de nodige voorzieninge te doen» 2). Doch reeds 12 Februari 1731 bleek het op nieuw noodig, den Gecommitteerden tot stads finantiën op te dragen, «om de papieren en brieven van stadtsfundatiën, conventen als andere, die van eenigh belangh zijn en sedert het verhuizen van de Kamer van finantie *vry wat confuis en achteloos* leggen op de houtzolder boven de secretarye, van daer weder op Stadts-finantiekamer te brengen, na te zien en hetgene eenigsints van waerde is, op een bequame plaetse in ordre te leggen en te bewaren» 3). Bestond er echter zulk eene «bequame plaetse»? nog den 1^{en} Juli 1754 moest de vroedschap besluiten, om de groote secretarie «met kasten te (doen) voorsien» 4). Maar toch, niettegenstaande dezen maatregel luidde ernstiger nog dan vroeger de klacht, die 24 Maart 1761 gedaan werd, dat «de archiven, chartres, rekeningen en papieren deser stad, in het stadhuys berustende, *sedert eenen seer langen tijt van jaren* in desordre geweest» waren; de vroedschap machtigde toen op nieuw Gecommitteerden tot de finantiën, om die «te examineeren en in eene nette ordre te brengen, en daartoe te gebruyken diegene, die Hun Ed. vermeynen 't capabelste daartoe te wesen» 5). Waarschijnlijk heeft de Finantiekamer aan die opdracht gevolg gegeven en heeft dan ook het bovenvermelde 6) besluit der vroedschap van 5 September 1768 over het ordenen en beschrijven der «chartres en archiven van de stad» alleen op de in de archiefkamer geborgene charters betrekking.

Maar niettegenstaande al deze bemoeiingen bestond er nog altijd geen catalogus van het archief der secretarie. Wij zagen reeds 7), hoe eerst het Decreet van 29 Mei 1800 aanleiding gaf, dat deze aangelegen-

1) Vroedsch. resol. 23 Juli 1725.

2) Vroedsch. resol. 5 Nov. 1725.

3) Vroedsch. resol. 12 Febr. 1731.

4) Vroedsch. resol. 1 Juli 1754.

5) Vroedsch. resol. 24 Maart 1761.

6) Zie hiervoor p. XXXIII Noot 1.

7) Zie hiervoor p. XXXIV.

heid met kracht werd aangevat. De secretaris Peiffers Scheidius zette zich zelf aan het werk en vervaardigde inderdaad een «Staat en inventaris van alle archiven, protocollen en verdere stukken, berustende ter secretarye der stad Utrecht» 1). Dit stuk bestond uit vier afdeelingen. De eerste, die verreweg de omvangrijkste is, bevat de stukken, geborgen «in de kassen in de Groote secretary» 2); de twee volgende (zonder hoofd, doch genummerd *b* en *c*) hebben denkelijk op twee andere vertrekken betrekking, terwijl de vierde afdeeling de stukken vermeldt, geborgen in het (blijkbaar kleine) «comptoir» 3). De arbeid van Dr. Scheidius, hoewel vlijtig en voor het gebruik voldoende, beantwoordt natuurlijk geheel niet aan de eischen, die men tegenwoordig meent te mogen stellen; daar de datum in het hoofd niet ingevuld is, schijnt het stuk trouwens niet aan het Intermediair gemeentebestuur ingeleverd te zijn, en heeft dus de samensteller denkelijk zijn werk, al liet hij het in het net schrijven, als nog niet geheel voltooid beschouwd. Intusschen had dit werk zonder twijfel aanleiding gegeven tot eene algemeene herziening der in de secretarie geborgene stukken, en wij mogen dan ook aannemen, dat hun toestand redelijk voldoende was gedurende den tijd, die nog verliep totdat de verbouwing van het stadhuis in 1828 den stoot gaf tot eene geheel nieuwe regeling van het archief.

Moge uit het voorgaande gebleken zijn, dat de vroedschap slechts bij vlagen eenige belangstelling koesterde in de goede bewaring der in de secretarie geborgene oude stukken, men zou zich vergissen, indien men daaruit de conclusie trok, dat het bestaan zelf dier stukken haar onverschillig was. Wellicht is deze verzekering eenigszins gewaagd; wellicht moeten wij aannemen, dat het der vroedschap inderdaad onverschillig was, of de stukken al dan niet te gronde gingen, indien zij maar zeker was, dat geene personen buiten den kring der «vrienden» (zooals het destijds heette) daarin vooraf een onbescheiden oog wierpen. De plotselinge belangstelling, door het achtbare lichaam nu en dan getoond, zoodra er sprake is van verduistering van archieven, zou dan in een veel minder gunstig licht verschijnen. Doch hoe dit zij, het is niet te ontkennen, dat het der vroedschap geenszins onverschillig was,

1) Zie over dit stuk hiervoor p. XXXIV Noot 4.

2) Blijkbaar de in 1754 vervaardigde kassen.

3) De inventaris noemt alleen eene Groote en eene Kleine secretarie en een Comptoir, dus drie vertrekken. Wij zagen (boven p. XXXVI Noot 4), dat inderdaad in 1827 „drie distincte cameren” voor de secretarie werden ingericht. Doch wij vinden op den platten grond van het stadhuis van 1642 (Catal. v. d. topogr. atlas No. 1009) vier kamers, als: „de secretarie”, „de secretaris-camer”, „De Ridders camertjen” en „daer de clerck schrijft”, allen bij elkander in Klein-Lichtenberg gelegen. In 1758 waren er „twee secretarissen” en „de noodige vertrekken voor stads-secretarissen en klerken” (Teg. staat v. Utr. I p. 354). In 1798 vond men er echter nog steeds vier vertrekken: „de secretary van 't bestuur, het klerkencomptoir van dito, een kamertie daarnaast, de grote secretary van 't bestuur” (Bijl. bij Not. Municipal. 17 Dec. 1798, in: Invent. arch. 1795—1813. No. 10).

of hare archieven al dan niet van het stadhuis verdwenen. Reeds den 22^{en} Maart 1717 bepaalde zij, dat de acquitten der stadsrekeningen op het stadhuis moesten blijven en niet van daar mochten worden «geamoveert» 1). Toen het in 1725 bleek, dat een handschrift, houdende bijzonderheden over de magistraatsbestelling der stad tot 1650 uit de secretarie was verdwenen, werd dadelijk een lid der vroedschap afgevaardigd om te trachten het terug te krijgen, en eerst na twee jaren onderhandelens met den secretaris van het gerecht, Mr. A. De Ruever, die het stuk bleek te bezitten, kon de vroedschap er toe besluiten om in eene schikking te treden 2). Nog beslist trad de vroedschap op in 1734, toen «eenige boeken en registers» uit de secretarie van politie werden vermist, «ter voorvallende besoignes zeer nodigh». Op voorstel der Commissie van finantiën bepaalde men toen, dat alle leden der vroedschap met de secretarissen en gezworene klerken op den eed, bij den aanvang hunner bediening gedaan, zouden verklaren, «gene papieren off registers, tot de secretarische specterende, te weten of onder haer te zijn berustende, en int vervolg geen uit 't stadhuis te lichten off op andere plaetsen doen overbrengen» 3). Tevens verbood men aan de klerken van het gerecht «en alle andere bediendens, niemant uitgezondert, acces hebbende tot voorseyde papieren off boeken», om zich direct of indirect schuldig te maken aan het «halen off verbrennen derzelve» 4), en wel op straffe van cassatie. Alle raadsleden en de secretarissen legden dadelijk de gewenschte verklaring af 5), die in 1746 door de toen fungeerende raadsleden herhaald werd, terwijl toen tevens de eed der nieuw inkomende raadsleden met deze verklaring werd aangevuld 6). Het blijkt niet, dat een van de leden der vroedschap zich ooit ontrouw aan de in 1734 gedane belofte heeft betoond: slechts éénmaal hooren wij nog klagen, dat archiefstukken in verkeerde handen waren geraakt. Den 20^{en} September 1787 herinnerde een lid der vroedschap zijne medeleden, dat twee houten kistjes, bevattende «verscheidene origineele papieren, der stad Utrecht concernerende, welke van veel importantie zijn» (o. a. de origineele overdracht der hooge heerlijkheid van Vreeswijk) nog berustten onder Mr. A. H. Eyck, die in den tijd

1) Vroedsch. resol. 22 Maart 1717.

2) Vroedsch. resol. 23 Juli, 5 Nov. 1725, 19 Mei 1727.

3) In 1746 werd dit laatste vergund «met voorkennisse van de heeren Burgemeesteren in der tijd of Haar Ed. Secretarissen».

4) Trouwens het «communiceeren» van stukken aan personen, die geene leden van den raad waren, was reeds in 1629 aan den secretaris en zijnen adjunct verboden. (Zie de instructiën bij: V. d. Water, Plac.b. III p. 260, 261.) Het «laten volgen» daarvan aan raadsleden was eveneens verboden, tenzij op regu en met verlof van burgemeesteren. (I. c. p. 260.)

5) Vroedsch. resol. 12 April, 17 Mei 1734.

6) Vroedsch. resol. 5, 10 Sept. 1746.

van de Pretense vroedschap eerste burgemeester was geweest 1). Onmiddellijk droeg toen de vroedschap aan het gerecht op, om de beide kistjes «van daar weg te neemen» en te brengen ten huize van den eersten burgemeester, die echter besloot deze «importante» papieren op de Finantiekamer achter slot te brengen 2).

Wij moeten thans de geschiedenis van de archieven van de andere afdeelingen der stedelijke administratie tot op de afbraak van het oude stadhuis nagaan; het overzicht kan kort zijn, daar ons zeer weinig over het lot dezer verzamelingen bekend is.

§ 3. *Het archief der Finantiekamer.* — Onder de archieven der in den loop van de 17^e eeuw opgerichte stedelijke kamers van beheer komt het archief der Finantiekamer, die min of meer als eene onderafdeeling der secretarie kan beschouwd worden, het eerst in aanmerking.

Waar dit archief bij de oprichting der kamer in 1655 geborgen is, blijkt niet; doch reeds in het eerste kwartaal der 18^e eeuw 3) verhuisde het met de kamer zelve naar het ruime vertrek boven de secretarie, dat vroeger als archiefbergplaats had gediend en in 1711 ter gelegenheid van het vredescongres ontruimd was. Het archief werd daar geborgen in vijf kasten met verschillende vakken en laden. Omvangrijk was het niet: de seriën stadsrekeningen, die men in de eerste plaats daar verwacht zou hebben, blijken in de secretarie berust te hebben 4).

Op de Finantiekamer vinden wij iets anders. In de eerste plaats: de resolutiën en agenda der kamer, het ordonnantie- en subsidieboek met de liggers der thesauriers- en kameraars-manualen en vele registers betreffende de stedelijke comptabiliteit in den Franschen tijd. Dan eenige op zich zelf staande rekeningen over verschillende onderwerpen, met vele pakken acquitten, manualen van stedelijke belastingen, cohieren, verhuurcontracten, oude obligatiën, registers van de extraordinaire thesaurierskas, de stads kleine schulden, het burge-

1) Eenige stukken van bijzonder belang (o. a. den verbandbrief van ⁹/₁₀ van de ketelgruit en den 8en penning van den wijnaccijns dd. 1555, hierna No. 197) berustten *steeds* onder den 1en burgemeester en wel in de zogenaamde „goude doos”, waarin de transportakte der hooge heerlijkheid Vreeswijk was besloten. (Vroedsch. resol. 1 Febr. 1782. — De nog aanwezige „goude doos” is eigenlijk „silver vergult”, zooals het heet: V. d. Water, Plac. b. III p. 19.)

2) Vroedsch. resol. 20 Sept. 1787, met marginale aantekening dd. 20 Mei 1826.

3) Vroedsch. resol. 23 Febr. 1728, 12 Febr. 1731. (De resolutie van 1728 machtigt tot het plaatsen van acht nieuwe ramen in den stadhuisgevel, als „vier beneden in de secretarye van de politie en vier daarboven op dezer stadts kamer van finantie”.)

4) Deze opmerking is van gewicht, daar er uit blijkt, dat het in de stedelijke kanselarij gebruikelijk was, dat de goedgekeurde rekeningen door de Finantiekamer werden teruggezonden. Was dit de algemeene regel, dan zou er geen reden zijn, om de rekeningen eener gemeenschap te plaatsen in het archief der rekenkamer, die ze controleerde, en zou het overzicht van het archief daardoor wellicht gemakkelijker worden. Doch het was *niet* de algemeene regel, integendeel eene uitzondering daarop. Uit een schrijven van de Hollandsche Rekenkamer aan de Gedeputeerde Staten van Utrecht dd. 3 Augustus 1591 (in het Utr. rijksarchief) vernemen wij, dat deze kamer „de geslooten rekeningen volgende (haer) layder instructie nyet en vermochte uyter camere te laeten gaen”, terwijl „het dubbelt van de rekening(en) onder den (rendant) berustende” was.

meestersbeursje en het erfhuiskantoor. Verder vele stukken over de kazerneering uit het laatst der 18^e eeuw, enkele stukken over de geestelijke goederen, bestekken en andere bescheiden over publieke werken, en eindelijk eenige papieren, die blijkbaar hierheen verdwaald waren zonder er thuis te behooren. Met uitzondering van deze laatste stukken behoorde nagenoeg het geheele archief der kamer tot de 18^e eeuw 1). Uit dit overzicht blijkt, dat de resolutie der vroedschap van 12 Februari 1731, die beval de archieven (voornamelijk betreffende «stads-fundatiën»), die na verhuizing der Finantiekamer in wanorde op den houtzolder lagen, «van daer weder op stadts-finantiekamer te brengen», niet heeft geleid tot een duurzaam verblijf dier stukken in dit vertrek: gewis heeft men ze volgens den verderen inhoud der resolutie aldaar alleen «nagezien» en daarna «hetgene eenigszins van waarde was, op een bequame plaetse in ordre gelegd en bewaerd» 2).

Bij de vaststelling op 22 April 1799 van eene nieuwe instructie voor den adjunct-secretaris der stad 3), wien van ouds de waarneming der Finantiekamer was opgedragen, was men ook gedachtig aan het archief dezer kamer: men gelastte den nieuwen titularis in art. 4 o. a., «zich met ijver toe te leggen om alle charters en papieren, stadsfinanciën betreffende en onder hem berustende, in goede orde te houden of te brengen, (en) daarvan, zooveel noodig zal zijn, behoorlijke lijsten (te) houden». Inderdaad was men dus overtuigd, dat iets voor het archief moest gedaan worden. Bij de hernieuwing der instructie op 5 December 1803 werd de bepaling onveranderd weder overgenomen 4), maar voor zooveel blijkt is er niets verricht. Eerst in 1818 kwam men er toe het archief te inventariseeren, zonder evenwel aan de orde (of liever wanorde) iets te veranderen. Wij bezitten nog drie inventarissen, geschreven met de kennelijke hand van den klerk ter secretarie J. De Groot, waarvan de eerste beschrijft de «boeken, papieren etc., welke op dezer stads Finantiekamer in de vijf eerste kasten gevonden worden»; deze inventaris is voorzien van een alphabetisch register. De tweede inventaris levert alleen een zeer uitvoerig «Alphabetisch register van stukken, welke gevonden worden in de kast N°. 2 of wel de laden, getekend A—Z, en onderladen N°. 1, 2, 3 en 4»; deze laden bevatten uitsluitend losse papieren. De derde inventaris kondigt zich aan als eene «Lijst van eenige stukken, welke in het dubbelde lessenaartje zijn bewaard geweest», en levert slechts eene korte opgave van 43 losse stukken. Deze geheele inventarisatie, voor het gebruik gemakkelijk,

1) De inhoud van het archief der Finantiekamer blijkt uit den na te melden inventaris van 1818.

2) Vroedsch. resol. 12 Febr. 1731.

3) Instr. boek B. fol. 162.

4) Instr. boek B. fol. 167.

heeft geene waarde meer dan alleen in zooverre zij ons bekend maakt met den omvang van het oude archief der Finantiekamer.

§ 4. *Het archief der Momboirkamer.* — Minder nog valt er mede te deelen over het archief der Momboirkamer, die zich aanvankelijk bij hare oprichting in 1623 vestigde in een vertrek boven het kantoor der klerken van het gerecht (in Hasenberch) 1) en na het einde van het vredecongres in 1713 verplaatst werd naar de vroegere kamer van den secretaris van het gerecht 2). Deze kamer was gelegen naast de secretarie van het gerecht beneden in Hasenberch; daaronder bevonden zich de kelders, waar in 1720 de wisselbank zou gevestigd worden 3).

Het archief der Momboirkamer is door de omstandigheden steeds van het stadsarchief afgescheiden gebleven; doch ook al ware dit niet het geval geweest, dan zou het ons niet moeilijk vallen het te reconstrueeren. Het is weinig omvangrijk en bestaat in hoofdzaak uit de registers der kamer en eenige papieren betreffende verschillende door de kamer gevoerde administratiën. Veel omvangrijker, doch niet zeer belangrijk zijn de papieren, betrekking hebbende op de door de kamer zelve geadministreerde boedels. Er stond in de kamer eene kast met laden (nog in het archief aanwezig), waarin de papieren der loopende boedels geborgen waren. Deze verzameling was niet zoo groot als men zou kunnen meenen, daar de papieren van eenen boedel bij de afrekening, nadat de kamer voor haar beheer quittance had ontvangen, aan de gerechtigden werden afgegeven. Alleen de stukken over de loopende boedels moesten dus aanwezig zijn en de boedelpapieren, die thans nog overig zijn, moeten beschouwd worden als stukken, wier teruggave door nalatigheid is verzuimd.

Toch werd langzamerhand het vertrek, dat trouwens tegelijk als vergaderkamer van Gecommitteerden ter momboirkamer diende, te klein om het steeds aangroeiende archief te bergen. In 1767 besloot men (gewis in verband met de uitbreiding van het beheer der kamer door de ordonnantie van dit jaar) «tot dienste en berging van de papieren voor de Momboirkamer» eene kast te plaatsen op «de kamer naast die der prothocollen» (boven in het stadhuis) «en tevens een klijn camertje, waarop eenig oud geweer staat», voor dit archief te bestemmen 4). Daar kon dus het archief rustig verblijven en voortdurend aangroeien.

Een tijd lang was de Momboirkamer, als beheerder der Fundatie van Evert Van de Poll, ook bewaarder van het archief dier stichting. Bij vroedschaps-resolutie van 16 September 1720 werd de directie dezer fundatie, wier belangen zeer verwaarloosd waren, opgedragen

1) Vroedsch. resol. 16 Oct. 1713.

2) Vroedsch. resol. 16 Oct. 1713.

3) Tegenw. staat van Utrecht. I p. 353. (Het vertrek is het tegenwoordige Bureau van den burgerlijken stand.)

4) Vroedsch. resol. 26 Oct. 1767.

aan de Momboirkamer met de executeurs, terwijl het beheer der fondsen zou gevoerd worden door den administrateur der Momboirkamer. Dientengevolge werden «de effecten, charters enz., betreffende de voorsz. fundatie», naar de Momboirkamer overgebracht 1), en zij bleven daar berusten totdat zij tengevolge van het besluit van Burgemeester en Wethouders van 21 Januari 1841 werden teruggegeven aan de executeurs der fundatie, «om door dezelve of derzelver secretaris-rentmeester naar hunne convenientie te worden bewaard» 2). Slechts een klein deel van het archief, behoorende tot de familiepapieren van den stichter, bleef bij vergissing ter Momboirkamer achter.

Na de opheffing der Momboirkamer door de invoering der Fransche wetgeving in 1811, bleef de kamer in functie tot liquidatie der eenmaal onder haar beheer gestelde boedels, en zij behield dus ook haar archief. Wij zullen later zien, dat dit archief nog vele lotwisselingen wachtten.

§ 5. *Het archief der Aalmoezenierskamer.* — Het archief der Aalmoezenierskamer bleef gedurende bijna deze geheele periode berusten in het St. Brigittenklooster, waar de kamer (opgericht in 1628) sedert 1629 gevestigd was 3). Het archief was zeer weinig omvangrijk en bestond alleen uit de resolutiën der kamer en eenige losse papieren betreffende hare bezittingen. Natuurlijk vond men er ook de stukken betreffende het beheer der parochiescholen, die onder toezicht der Aalmoezenierskamer gesteld waren. Oude inventarissen van dit archief schijnen niet bestaan te hebben.

Nadat het St. Brigittenklooster in 1816 was ingestort 4), werd de kamer met haar archief natuurlijk verplaatst. Zij werd toen gehuisvest in een huis in den Domtrans 5) en verhuisde vóór 1830 naar het stedelijk gebouw, genaamd het IJzeren hek, op de Breedstraat 6), waar zij tot hare opheffing in 1856 gevestigd bleef.

§ 6. *Het archief der Ambachtskamer.* — Van meer beteekenis was het archief der Ambachtskamer (opgericht in 1619), die sedert 1674 beschikken kon over het tot Ambachtskinderhuis ingerichte St. Agnietenklooster, waar zij zich dadelijk vestigde. Ook het archief der kamer werd toen natuurlijk daarheen overgebracht, en het bleef daar berusten totdat het Kinderhuis in 1810 tot militair hospitaal werd ingericht 7). De Ambachtskamer verhuisde toen met haar archief naar het naast het Kinderhuis gelegene gebouw der Fundatie van

1) Vroedsch. resol. 16 Sept. 1730.

2) Notulen B. en W. 28 Jan. 1841.

3) Vroedsch. resol. 12 Jan. 1629.

4) Not. Aalm.kamer 27 Nov. 1816. — Not. Burgem. 2 Dec. 1816. — Miss. v. d. Staten aan Burg. dd. 10 Dec. 1816, in: Not. v. Burg. 1816. — Vgl. Utr. volksalm. 1867 p. 148.

5) Miss. v. d. Staten dd. 1816, boven aangehaald (Noot 4).

6) Not. B. en W. 8 Jan. 1830.

7) Not. B. en W. 9, 19 Juli 1810.

Renswoude; daar werd het geborgen in eene «kast in de Grootte collegiekamer», terwijl het overschot (pakken acquitten en requesten) eene plaats vond in eene «kist op de zolder der Fundatie» 1). In dezen toestand bleef het archief nog geruimen tijd na het einde dezer periode.

Ik moet nog spreken van eene belangrijke vermeerdering, die het archief der Ambachtskamer reeds in 1656 verkregen had. Er bestond sinds de middeleeuwen te Utrecht een Melatenhuis, dat sedert deze ziekte opgehouden had in Nederland te heerschen, doelloos geworden was. Toen in 1655 de zeer ontredderde stedelijke finantiën dringend voorziening eischten en de vroedschap bij deze gelegenheid verschillende langzamerhand ontaarde of doelloos geworden fundatiën met een begeerig oog de revue liet passeeren, viel hare aandacht ook op het bemiddelde Melatenhuis, dat «bynae geene lasten hadde». De vroedschap overwoog, dat de stad jaarlijks «merkelicke penningen» uitgaf tot subsidie van de Aalmoezeniers- en Ambachtskamers en «dat men tot verval van deselve onkosten de goederen, specterende tot het Melatenhuys, soude connen mortificeren». Na inzage van den fundatiebrief besloot de vroedschap, het beheer der goederen bij de Ambachtskamer over te brengen, en 28 Augustus 1656 beval zij, dat «den huysmeester (van het Melatenhuis) aen de vroedschap sal overgeven alle de brieven ende munimenten vant voorseyde huys, om daernae vorders in desen gedaen te worden sulx men bevinden sal te behoren». Inderdaad werd in het begin van October 1656 «der Melaten kist met brieven ende munimenten gebracht in de secretarye der stad», en de vroedschap besloot eerlang, «dat de stucken ende munimenten vant Melatenhuys uyt de kist gelicht ende onder inventaris (souden) worden geseponeert in een casse boven de secretarye» bij de archieven der begijnenconventen 2). Dit geschiedde evenwel niet: ten stadhuis bleef slechts het resolutieboek der broederschap van het Melatenhuis achter, terwijl de rest (zeker om het beheer der goederen te vergemakkelijken) werd overgebracht naar het archief der Ambachtskamer, die het eerst in 1876 aan de stad restitueerde.

§ 7. *Het archief der Schepenbank.* — Wij moeten thans terugkomen op de geschiedenis van het schepenarchief, dat wij verlieten, toen het na de vernieuwing van het stadhuis geborgen werd in de nieuwe secretarie van het gerecht beneden in Hasenberch. Daar vinden wij het in 1637 terug 3). Doch natuurlijk ontstond er langzamerhand in de secretarie plaatsgebrek, en men besloot daarom, de omvangrijke

1) Vgl. een inventaris van het archief van omstreeks 1840 door eene onbekende hand.

2) Vroedsch. resol. 22 Maart, 19 April 1655, 12 Juli, 28 Aug., 13, 20 Oct. 1656.

3) Aant. v. Dr. C. Booth dd. 1637, gebonden achter in Musschenbroek's exemplaar van den ouden charterinventaris der stad. («Schepen oude registren . . . . . bernsten in de secretarie van den gerechte der stad Utrecht».)

serie registers, die als «prothocollen» bekend waren (de registers van stukken over vrijwillige rechtspraak), over te brengen naar een bovenvertrek van Hasenberch, dat daarnaar «de prothocolkamer» genoemd werd 1).

Het schepenarchief verkreeg belangrijke aanwinsten sedert de ordonantie der Staten van Utrecht van 22 Januari 1606 2) had voorgescreven, dat de protocollen der notarissen, binnen de steden der provincie resideerende, na hun overlijden zouden gedeponceerd worden ter secretarie van het gerecht van de plaats hunner vestiging. Deze regeling, herhaaldelijk door de vroedschap ingescherpt 3), had tengevolge, dat voortdurend de omvangrijke protocollen der talrijke Utrechtsche notarissen het archief der schepenbank kwamen vermeerderen: niet onwaarschijnlijk heeft juist deze omstandigheid vooral aanleiding gegeven, dat de inrichting eener «prothocolkamer» noodig werd.

Denkelijk heeft op den inhoud der secretarie van het gerecht betrekking een «Inventaris der papieren en stukken van het voormalig gerecht der stad Utrecht» uit het begin der 19^e eeuw, die alle sententieboeken, verschillende registers van vrijwillige rechtspraak uit de 18^e eeuw, en ook tal van pakken met losse papieren uit de 18^e en 19^e eeuw vermeldt, terwijl daarentegen de weinige belangrijke papieren en registers uit de middeleeuwen geheel ontbreken.

Krachtens de wet van 21 Ventose an VII, ingevoerd bij de Keizerlijke decreten van 8 November 1810 (Bull. d. lois No. 327 bis) en 6 Januari 1811, is de fraaie serie stedelijke transportregisters in 1811 of kort daarna overgedragen aan den hypotheekbewaarder te Utrecht, die ze naar zijn bureau overplaatste. De rest van het schepenarchief moest volgens het Keizerlijk decreet van 8 November 1810 (Bull. d. lois No. 327) overgebracht worden naar de archieven van het Hof en de Arrondissements-rechtbank. Waarschijnlijk zijn dientengevolge de stukken uit de secretarie van het gerecht dadelijk afgegeven. Eene overlevering zegt echter, dat eerst veel later (ter gelegenheid van de verbouwing van het achterste gedeelte van het stadhuis in 1844) op verzoek van het stedelijk bestuur, de overbrenging van het schepenarchief heeft plaats gehad; ik acht het waarschijnlijk, dat bij die gelegenheid de stukken in de

1) Deze kamer, reeds vermeld in de Vroedsch. resol. v. 26 Oct. 1767, komt nog in 1798 op het stadhuis voor. (Bijlage bij Not. Municipaliteit v. 17 Dec. 1798, in: Invent. arch. 1795—1813. No. 10.) De instructiën van den secretaris en den adjunct-secretaris van het gerecht dd. 22 Sept. 1651 en 18 Mei 1685 (Instr.boek A. fol. 117 vs., 119), verbieden de titularissen alleen, om „registers, rollen, boecken nog schriften” zonder verlof van het gerecht „te laten volgen buyten de secretarie”; ik durf echter daaruit niet op te maken, dat de prothocolkamer toen nog niet bestond.

2) Van de Water, Plac.b. I p. 459.

3) Vroedsch. resol. 3 Sept. 1683, 23 Febr. 1685, 29 Mrt., 14 Juni, 2 Aug. 1686, 17 Mei 1687, 27 Aug. 1688.

protocollenkamer, die zeker ontruimd en verbouwd moest worden, opgemerkt en afgegeven zijn.

§ 8. *Archieven van geestelijke gestichten.* — Ik moet thans nog spreken over de vermeerderingen, vóór de geheele verbouwing van het oude stadhuis in 1828 door het archief verkregen. Deze aanwinsten waren het gevolg van de twee revolutiën, die ons staatkundig bestaan geheel veranderden: die van het einde der 16^e en van het einde der 18^e eeuw. In de eerste plaats komen hier in aanmerking de archieven der geestelijke gestichten.

Het is bekend, dat de bestemming, na de reformatie aan de geestelijke goederen te geven, niet het minst in de provincie Utrecht aanleiding gegeven heeft tot hevige twisten tusschen de leden der Statenvergadering. Vooral het eerste lid, de vijf kapittelen, en het derde lid, de stad Utrecht, voerden een eigenaardig sustenu. De kapittelen, op zelfbehoud bedacht, ijverden natuurlijk zooveel mogelijk voor behoud van het bestaande met betrekking tot de geestelijke goederen; de stad Utrecht was zeer bereid tot radicale maatregelen, maar hield vol, dat de andere leden der Statenvergadering zich niet te mengen hadden in het toezicht op de binnen hare muren gelegene stichtingen. Aanvankelijk gelukte het echter, althans over eene regeling eenstemmigheid te verkrijgen: in Juni 1580 werd eene «Ordre op de geestelickheit ende hare goederen» door de drie leden der Staten vastgesteld. Deze Ordre, niet te best uitgevoerd, werd in October 1586, met medewerking van Leycester, vernieuwd als het «Redressement op de geestelijke goederen» 1). Toen het echter weldra bleek, dat ook de nieuwe regeling feitelijk onuitgevoerd zou blijven, tastte de stad Utrecht door. Het werd meer en meer zeker, dat de vijf kapittelen hunne onafhankelijkheid zouden handhaven; de vijf jufferenstiften vielen aan de Ridderschap ten deel: de stad Utrecht zou nu ook een deel van den buit trachten te verkrijgen.

Reeds een paar maanden voor de vaststelling van het Redressement had de stad beslag gelegd op de door twee broederschappen beheerde kleine gasthuizen van St. Jacob en St. Joost 2). Sedert 1588 besloot men nu tot annexatie van de goederen van vier mannenkloosters, die, daar de monniken niet meer geduld werden, voortaan doelloos en onbeheerd waren. Achtereenvolgens werden de goederen van het St. Hieronymushuis, het Cellebroedershuis en het Predikheerenklooster «aen der stads goederen gecombineert» 3). De goederen van het Regulierenklooster, die thans aan de beurt lagen en waarnaar de stad

1) Beide regelingen zijn gedrukt bij: VerLoren, *Gesch. der vicariën in de prov. Utrecht*, p. 497, 522.

2) Raadsresol. 29 April 1586.

3) Raadsresol. 14 April 1589, 31 Mei 1591, 2 Augustus 1591.

inderdaad in 1593 de hand uitstrekke 1), ontsnapten echter aan de annexatie, daar zij door de stad zelve in 1597 werden gesteld onder beheer van regenten van het weeshuis 2), die zich reeds sedert 1582 in het klooster genesteld hadden 3).

Natuurlijk toonde de stad zich voor de archieven der geannexeerde stichtingen, die de eigendomsbewijzen harer goederen bevatten, niet onverschillig: reeds 1 Januari 1588 (dus meer dan een jaar voor de annexatie) «ordonneerde» de raad Mr. Wilger Van Moerendael, kanunnik van St. Pieter, die het beheer van de goederen van het St. Hieronymushuis voerde, om «binnen acht dagen na insinuatie van desen in handen van Jan Van Leemput of Gerrit Willems. Ploos, scepenen, te leveren by inventaris alle de brieven, rekeningen ende andere scriften, als hy onder hem heeft van de goederen, aen denselven convent behoort hebbende ten tyde sijnder administratie, op pene van thien gouden realen» 4). Doch dit bevel bleef onuitgevoerd, zonder twijfel door den steun der vijf kapittelen, die deel aan het beheer der St. Hieronymusschool hadden. Nog 13 December 1591 moest het bevel aan Moerendael herhaald worden 5), en zelfs een jaar later (28 December 1592) moest de stad aan de dekens der vijf kapittelen «ende anderen, gehadt hebbende dadministratie van de goederen, behoorende aen St. Jheronimus-convent», op straf van gijzeling bevelen, om «in handen van den secretaris deser stadt binnen acht dagen naer insinuatie te leveren alle de brieven ende andere munimenten, sprekende van de goederen desselven convents, ende oock alle tgunst onder hem es, denselven convente toebehoorende» 6).

Van het archief van het Cellebroedershuis wordt bij de annexatie van de goederen op 31 Mei 1591 niet gesproken 7); toch blijkt het door de stad overgenomen te zijn, daar de overblijfselen daarvan nog heden onder haar berusten. — Anders is het gesteld met het archief van het Predikheerenklooster: bij het ontslag op 2 Augustus 1591 van den rentmeester, die van stadswege de goederen beheerde, had de raad niet verzuimd hem te gelasten, de rekeningen van het klooster «ende alle andere munimenten, die onder hem berusten», aan den eersten kameraar over te dragen 8). Maar blijkbaar hadden de Predik-

1) Raadsresol. 15 Januari 1593. (De raad besloot toen, op het jaarlijksch saldo van het beheer beslag te leggen.)

2) Apostil van 9 Mei 1597 op het request van huismeesters van het weeshuis in het archief van het weeshuis. Reeds 15 April 1588 had de raad hetzelfde besluit genomen, doch toen was het niet uitgevoerd.

3) Vgl. raadsbesluit van 9 Februari 1582.

4) Minuut-akte dd. 1 Jan. 1588, in: Catal. v. h. archief. 1577—1795. No. 176.

5) Raadsresol. 13 December 1591.

6) Raadsresol. 28 December 1592.

7) Raadsresol. 31 Mei 1591. Evenmin bij de herhaling van het bevel op 28 Juni en 1 November 1591.

8) Raadsresol. 2 Augustus 1591.

heeren hun kloosterarchief gered, en kon dus de rentmeester niets anders overdragen dan de papieren betreffende zijne eigene administratie; althans het archief van het Predikheerenklooster is verloren. — Het archief van het Regulierenklooster eindelijk kwam natuurlijk in 1597 met de goederen onder beheer van regenten van het weeshuis, en het berust dan ook nog heden in het gesticht.

Over de verdere geschiedenis der dus geannexeerde archieven is weinig bekend. Die van de gasthuizen van St. Joost en St. Jacob hooren wij met het (thans verlorene) archief van het even onbeduidende St. Marthagasthuis in 1615 opnoemen onder de archieven der broederschappen, zoodat het aannemelijk is, dat zij toen bij dezen gevoegd zijn geworden. Evenzoo zijn hoogstwaarschijnlijk de archieven van de St. Hieronymus- en Cellebroedershuizen gevoegd bij die der tien begijnhuizen, waarmede zij later vermengd gevonden zijn.

Eerst veel later dan de kloosterarchieven zijn de archieven van broederschappen en begijnhuizen op het stadhuis aangekomen. Had de stad zich reeds in 1579 zeker toezicht op het beheer van de goederen der broederschappen in de vier parochiekerken aangematigd 1), ook over de tien begijnenconventen begon zij allengs hare beschermende vleugelen uit te spreiden 2). Dat toezicht en die bescherming, aanvankelijk zonder twijfel heilzaam, werden ten slotte zoowel voor de broederschappen als voor de begijnenconventen noodlottig. Het toezicht op de begijnenconventen werd in 1613 verscherpt door de aanstelling van stedelijke rentmeesters 3); eene poging tot opheffing der broederschappen ten bate van het nieuwe tuchthuis in het volgende jaar werd slechts met moeite verijdeld 4), en liep uit op het stellen van de goederen van alle broederschappen onder het beheer van een stedelijken rentmeester (1615) 5). Het beheer van dezen rentmeester duurde tot 1655, toen de goederen der broederschappen werden «gemortificeert tot affdoeninge van stadts lasten» 6). In 1674 eindelijk, bij den reddeloozen toestand der stedelijke finantiën na het vertrek der Franschen, volgde ook de inlijving van de goederen der begijnenconventen bij die van de stad 7).

Ook de archieven van alle aldus geannexeerde stichtingen werden allengs door de stad genaast en kwamen derhalve het stadsarchief vermeerderen. Reeds 29 December 1579 committeerde de

1) Raadsresol. 29 Dec. 1579.

2) Sedert 1587/88 werden de rekeningen van de rentmeesters der begijnhuizen afgelegd aan het stedelijk bestuur.

3) Instr. van 9 Aug. 1613. (Catal. arch. 1577—1795, No. 721.)

4) Zie daarover: V. Riemsdijk, *Gesch. der kerspelkerk v. St. Jacob*, p. 176 vlg. Uit de rekening van den bouw van het tuchthuis (Catal. arch. 1577—1795, No. 1317) blijkt echter, dat de goederen niet voor dit doel bestemd zijn, zoodat de poging mislukt is.

5) Raadsresol. 23 Oct. 1615.

6) Vroedsch. resol. 19 April 1655.

7) Vroedsch. resol. 2 Mei 1674.

raad twee schepenen, «omme van alle die broederschappen, gelegen hebbende in de Buyrkercke, sint Jacobs, sinter Nicolaes, sinte Geert, in de Predikers- ende de Minrebroederskercken, mitsgaders van degenen, die bewynt hebben van de memoriën, die men in deselve kercken plach te houden, te eysschen, nemen ende ontfangen by goede ende pertinente inventaris alle de goederen, so mobile als immobile, mit die originale brieven, rekeningen, munimenten ende ander bescheyt, dairtoe dienende, die tot dselve broederschappen ende memoriën toehorende zijn, auctoriserende ende ernstlick ordonnerende den voirsyden gecommitteerden hiermede sommierlick in alder diligentie te procederen, ende dengen, die onwillich ende ongehoirsam zullen zijn, in gyselinge te doen brengen op Hasenberch totdat zy tgunt voirseyt es geëffectueert zullen hebben» 1). Het is echter zeer twijfelachtig, of dit besluit is uitgevoerd: de rekeningen der broederschappen loopen bijna allen door tot 1612 of 1613, en waarschijnlijk zijn dan ook eerst in 1615 de archieven afgegeven aan den stedelijken rentmeester, die toen aangesteld werd. Immers tegelijkertijd werd toen aan de procurators der broederschappen last gegeven, om aan den rentmeester «ter goeder trouw te administreren ende ter hand te stellen alle tgeene eenichsins heure respective broederschappen angaet» 2).

Nog later zijn de archieven der begijnhuizen op het stadhuis aangekomen. Zij waren gebleven in de huizen zelve, die slechts onder stedelijk toezicht geplaatst waren; en zelfs toen stedelijke rentmeesters met het beheer belast werden, bleef deze toestand aanvankelijk onveranderd. Doch op 4 Maart 1624 besloot de vroedschap, dat de commissarissen en rentmeesters «elck in sijn conventen (souden) by den anderen in een kiste vergaderen ende doen leggen alle brieven, schriften ende andere bescheyt, dat alsnoch van de respective conventen daarvan berust, ende die alle op den stadthuysse brengen in bewaerder hant» 3). Zeven jaar later werd in de behoorlijke bewaring der aldus verkregene massa voorzien: den 30^{en} September 1631 besloot de vroedschap, blijkbaar opmerkzaam gemaakt op het groote finantiële belang dezer papieren, «dat men die brieven ende munimenten der respective conventen sall doen inventariseren ende dselve curieuselick bewaren in cassen, daertoe te accommoderen boven die secretaryen deser stadt, welcke kassen gesloten sullen worden met twee sleutels, waarvan deene sall hebben deerste burgermeester in elcker tijt ende dander den rentmeester» 4). Niettegenstaande de blijkbare zorgvuldigheid, die

1) Raadsresol. 29 Dec. 1579.

2) Raadsresol. 27 Oct. 1615.

3) Vroedsch. resol. 4 Maart 1624.

4) Vroedsch. resol. 30 Sept. 1631.

uit dit besluit sprak, was nog in 1656 het werk niet verricht 1): den 20^{en} October moest de vroedschap bevelen, dat «in distincte kassen boven de secretarje geleydt sullen worden de brieven ende bescheyden van der bagynen conventen, soo onder de respective rentmeesters als op den stadthuysse berustende». Eene commissie van drie vroedschapsleden werd benoemd om dit werk uit te voeren, terwijl haar tevens nogmaals werd opgedragen, inventarissen der stukken samen te stellen 2).

Zooals wij reeds zagen, gaf het Utrechtsche vredescongres, dat ook het lokaal, waar de archieven der begijnhuizen geborgen waren, in bezit nam, aanleiding, dat de goede orde, waarin wij moeten aannemen, dat deze archieven tengevolge van de herhaalde maatregelen verkeerden, weder verstoord werd. In 1725 vinden wij dan ook «de oude papieren en chartres, ten grooten deele concernerende stadts-conventen en fundatiën», nog op «de houtzolder» boven de secretarie, waarheen ze in 1711 gebracht waren, en hoewel de vroedschap 5 November van dit jaar eene commissie benoemde, om ze te schiften en te ordenen, en ook om «tot derzelve bewaringe de nodige voorzieninge te doen» 3), lagen zij nog in 1731 «vry wat confuis en achteloos» op dezelfde plaats. De vroedschap gelastte toen de Commissie van financiën, om ze na te zien en «hetgene eenigsints van waarde (was), op een bequame plaetse in ordre te leggen en te bewaren» 4).

Wat er tengevolge van dit besluit met de kloostercharters geschied is, weten wij niet: wij verliezen ze sedert uit het oog en vernemen er niets meer van. Als wij de verzameling meer dan eene eeuw later in eene baliemand op den zolder van het stadhuis terugvinden, zijn het slechts de droevige overblijfselen der eens zoo rijke archieven: enkele charters van de begijnhuizen met een paar uit de archieven der broederschappen. Eerst zéér onlangs is gebleken, waar de rest, die men meende dat in de stormen der omwenteling verloren gegaan was, gebleven was. De geschiedenis der stukken kan thans met groote waarschijnlijkheid vastgesteld worden.

Het getuigt niet voor de zorgvuldigheid, waarmede de charters der begijnhuizen, sedert in 1731 de Commissie van financiën met hare betere bewaring belast werd, behandeld werden, dat prof. P. Bondam, die in het laatst der 18^e eeuw alle oude archieven in de stad Utrecht wist te ontdekken en te doorsnuffelen, verlof van de vroedschap, die wij weten dat zoo geheimzinnig met hare charters omging, heeft weten

1) In de boven (p. XXXVIII Noot 1) aangehaalde resolutie van 11 November 1639 schijnt van deze archieven gesproken te worden als eene massa van „verscheyden schriften ende oude brieven, waeronder eenige van cleynder importantie“, die op de bedoelde bovenkamer lagen.

2) Vroedsch. resol. 20 Oct. 1656.

3) Vroedsch. resol. 5 Nov. 1725.

4) Vroedsch. resol. 12 Febr. 1731.

te verkrijgen, om de honderden charters van de geestelijke gestichten, die op het stadhuis berustten, in zijne woning op zijn gemak te raadplegen. Toch is dit blijkbaar het geval geweest, want bij zijn overlijden werden in zijnen boedel gevonden «Diplomata Trajectina authentica, in 12 doosen» 1), wier inhoud, door den lateren archivaris Mr. P. Van Musschenbroek op Bondams auctie in 1800 aangekocht, voor een zéér aanzienlijk deel is gebleken uit de charters van onze gestichten te bestaan. Een ander deel dier collectie, veel kleiner dan Musschenbroek's aandeel in den buit, en voornamelijk uit stukken van de St. Hieronymus- en St. Magdalena-huizen bestaande, verhuisde naar elders: met eenige archiefstukken, die Bondam uit het archief der Oud-R. C. Clerезy geleend had, werden zij aan dit archief afgegeven. Musschenbroek's stukken werden in 1826 op de auctie van zijne bibliotheek aangekocht door den bekenden verzamelaar Sir Thomas Phillipps te Middlehill; de aan de Oud-R. C. Clerезy ten deel gevallen stukken berusten noch heden daar 2).

§ 9. *Archieven der gilden.* — De tweede belangrijke aanwinst van het stadsarchief, die wij te bespreken hebben en die het gevolg was der groote revolutie op het einde der 18^e eeuw, was de overneming van de archieven der gilden.

Ten gevolge van de opheffing der gilden bij art. 53 van de Algemeene grondbeginselen der staatsregeling van 1798 beval het Uitvoerend bewind den 5 October 1798 de municipaliteiten, om alle gilden te ontbinden. Dientengevolge benoemde het Intermediair gemeentebestuur van Utrecht den 8 October Provisioneele commissarissen, met last «om alle effecten, gelden, boeken, chartres en papieren, de gilden concernerende, van de gewezenen dekens en overliden over te nemen» en daarvan rapport te doen 3). Den 17 December 1798 konden deze Provisioneele commissarissen berichten, dat alle gilden aan het bevel hadden voldaan, met uitzondering van het Schoenmakersgild 4), dat eerst 4 Februari 1799 toegaf 5).

Volgens art. 45 van de Algemeene bepalingen der staatsregeling van 1802, die in art. 4 de afschaffing der gilden gehandhaafd had, beval het Reglement op het gemeentebestuur van Utrecht dd. 7 Februari

1) Catal. auctie Bondam. 1800. p. 243, No. 57.

2) Geheel buiten verband met het voorgevallene met de overige Utrechtsehe geestelijke gestichten, verkreeg de stad in 1633 het beheer over de goederen der Johanniter-kommanderijen van Ingen en 's Heerenloo. De archieven dier gestichten werden echter niet verkregen: de stukken, die het gemeentearchief over deze kommanderijen bezit (Catal. v. h. arch. 1577—1795, No. 1910—1942), hebben allen betrekking op het beheer van de stedelijke Gecommitteerden tot de kommanderijen van Ingen en 's Heerenloo.

3) Notulen Intern. Gem.best. 8 Oct. 1798.

4) Notulen Intern. Gem.best. 17 Dec. 1798.

5) Notulen Intern. Gem.best. 4 Febr. 1799.

6) Zie dit reglement in de bibliotheek der stad Utrecht. Catalogus No. 1930¹.

1803 6) in art. 38 en 39 de oprichting van een College van koop-handel, dat 7 Maart 1803 benoemd werd 1). Den 21 Maart gelastte het gemeentebestuur aan de Provisioneele commissarissen tot de gilden, om aan dit college rekening te doen van hun beheer, «met uitlevering van alle boeken, papieren, charters en generaallijk van alles, wat zijlieden van de voormalige gilden hebben overgenomen en in hun-lieder bewaring gehad» 2).

Het beheer van deze archieven door het college duurde echter slechts korten tijd: den 24 September 1804 werd het door het gemeentebestuur gemachtigd, «om aan de onderscheidene commissarissen over de respec-tive handelbedrijven tegens intrekking van zeker gepasseerd handschrift terug te geven zoodanige effecten, gelden, zilvere bodetekens en verdere documenten, als tengevolge der notificatie van het Intermediair gemeen-tebestuur dezer stad van dato den 8 October 1798 door gewezen commissarissen over de voormalige gilden uit handen van de overlieden der bestaan hebbende gilden waren overgenomen» 3). De uitvoering van dezen last had, blijkens het nog aanwezige reëubook van het college 4), plaats op 18—20 December 1804, terwijl enkele achter-blijvers in Juni 1805 hunne stukken overnamen. Bij de teruggave blijkt men (zooals trouwens te verwachten was) voornamelijk gelet te hebben op papieren, die eene geldswaarde vertegenwoordigden; daar-naast kwamen vooral de bodetekens in aanmerking, omdat zij van zilver waren 5). Ook «de boeken, charters en papieren, behoord heb-bende tot de voormalige respective gilden», werden (blijkens eene aan het reëubook geannexeerde lijst) wel teruggegeven, doch blijkbaar handelde men hiermede vrij slordig: immers tal van gildenboeken en andere van de gilden afkomstige papieren, die zonder twijfel in 1798 ten stadhuize waren aangekomen, berusten nog heden in het gemeente-archief 6).

Het verdient nog opmerking, dat uit deze overgeblevene gilden-boeken blijkt, dat de meeste gilden (of althans de belangrijkste, wier

1) Notulen Gem.best. 7 Maart 1803.

2) Notulen Gem.best. 21 Maart 1803.

3) Notulen Gem.best. 24 Sept. 1804.

4) Catal. v. h. archief. 1795—1813. No. 445.

5) De zilveren bodetekens, thans in het Stedelijk museum bewaard (Catalogus. No. 982 vlg.), zijn allen later verkregen.

6) Daarvan moeten uitgezonderd worden de archieven van het Marsliedengild, van het Chirurgijngild en van het Apothekersgild, die volledig bewaard zijn, niet omdat zij door slordigheid ten stadhuize zijn achtergebleven, maar omdat zij gesteld zijn onder beheer van het College van koophandel en van de Plaatselijke commissie van geneeskundig toezicht, met wier archieven zij later door de gemeente zijn overgenomen. — Eene circulaire, in 1876 door B. en W. op mijn voorstel gericht aan de bestuurders der nog bestaande gildenbussen, aan wie meestal de nalatenschap der gilden is ten deel gevallen, stelde de gemeente nog in het bezit van verschillende overblijfselen van gildenarchieven, waaronder zelfs twee middel-eeuwsche gildenboeken.

gildenboeken zekeren omvang hadden) na de overdracht der temporaliteit van het Sticht in 1528 in den geheel veranderden toestand der gilden aanleiding gevonden hebben, om met de nieuwe ordonnantie, die ieder hunner van keizer Karel V verkreeg, een nieuw gildenboek te beginnen. Het behoeft geen betoog, dat bijna overal, waar dit geschiedde, het oude gildenboek onder de bewaring eener handwerks-corporatie met weinig historischen zin niet veilig was en in den loop der jaren is ondergegaan, lang voordat de staatsregeling van 1798 aan het stedelijk bestuur de gelegenheid gaf, om naar de overblijfselen dezer archieven eene reddende hand uit te strekken 1).

---

1) Volledigheidshalve moet ik nog spreken van eene gebeurtenis, die echter *geene* noemenswaardige aanwinst voor het archief ten gevolge heeft gehad. Door de invoering van het Fransche belastingstelsel met 1 Januari 1812 werd het zelfstandig bestaan van den Utrechtschen Burgerkrijgsraad onwettig. Toch bleef hij geruimen tijd weigeren te voldoen aan het bevel van den Maire, om eene afrekening van het gevoerde beheer aan hem af te leggen. Krachtens machtiging van den Préfet dd. 7 Augustus 1812 droeg daarom de Maire 10 Augustus 1812 aan den Adjoint-maire Beelaerts en den secretaris De Rooek op, om de papieren, registers, kassen, magazijnen en andere eigendommen van den Burgerkrijgsraad te doen inventariseeren en verzegelen en daarna het geheele beheer te liquideeren. (Verbaal v. d. Maire 10 Aug. 1812. — Arrêté v. d. Préfet dd. 28 Septembre 1812. Zie: Invent. v. h. arch. 1795—1813. No. 958.) Door de uitvoering van deze machtiging en de daarop gevolgde oplossing van den Burgerkrijgsraad moet dus de gemeente in het bezit gekomen zijn van de bezittingen der Utrechtsche schutterij. Men zou kunnen meenen, dat zich daaronder ook bevond het archief der oude schutterij, dat successievelijk door de opvolgende colleges, die het beheer daarvan gevoerd hadden, op hunne navolgers zou kunnen zijn overgegaan. Dit is echter niet het geval geweest: de stad heeft bij deze gelegenheid zeker de notulen en rekeningen van den Burgerkrijgsraad over 1807—1812 (Invent. v. h. archief. 1795—1813. No. 456, 957, 958) verkregen, maar niets anders. Gelukkig bestond daarvoor echter eene afdoende reden: de stad bezat deze oudere stukken reeds. Wij vinden toch de resolutiën van kolonel en hoofdmannen tot 1794 (Invent. v. h. archief. 1577—1795. No. 2064) reeds in den inventaris van het archief van 1800 vermeld. Trouwens het was zeer natuurlijk, dat het weinig omvangrijke archief van kolonel en hoofdmannen reeds van ouds op het stadhuis aanwezig was: immers het college vergaderde in de Groote secretarie, terwijl de 2e secretaris der stad als zijn secretaris fungeerde. (Invent. v. h. archief. 1577—1795. p. 211.) — Het middeleeuwsche schutterboek (No. 585 van dezen inventaris) behoort niet tot het archief der latere schutterij. Het heeft wellicht van ouds op het stadhuis berust, of is in ieder geval daar reeds aangekomen, toen de oude schutterij te niet ging: de Utrechtsche schutterij, opgericht in 1572, was toch iets geheel nieuws. (Zie: Invent. v. h. archief. 1577—1795. p. 208.)

III. HET ARCHIEF ALS WETENSCHAPPELIJKE INSTELLING.

(1828—1892.)

§ 1. *Geschiedenis van het archief.* — Met den herbouw van het stadhuis in 1827 en 1828 begint voor het stedelijk archief een nieuw tijdperk. Het oogenblik was voor eene hervorming in den toestand bij uitstek geschikt. Het Koninklijk besluit van 23 December 1826 (No. 186) beval in art. 5, dat de gouverneurs van alle provinciën maatregelen zouden nemen «tot het onverwijld doen in orde brengen en rangschikken van alle provinciale, stedelijke en gemeente-archieven alsmede van die van alle corporatiën, en voorts om daarvan te doen opmaken naauwkeurige lijsten of registers, waarvan het duplicaat aan Onzen Minister zal worden toegezonden, ten einde daarvan, voor de zamenstelling der Algemeene Nederlandsche geschiedenis, in het vervolg zoodanig gebruik te maken, als zal vermeend worden te behooren» 1). Enige maanden later (1827) aanvaardde Jhr. Mr. H. M. A. J. Van Asch van Wijck het burgemeesterschap der stad, en het was te verwachten, dat deze, zelf verdienstelijk beoefenaar der Utrechtsche geschiedenis, de uitvoering dezer bepaling van het Koninklijk besluit met warmte zou ter hand nemen. Inderdaad werden op de bovenste verdieping van het herbouwde Utrechtsche stadhuis twee ruime zalen voor het archief gereserveerd, waarnaast een kleiner vertrek gelegenheid aanbood aan studeerenden, om van den inhoud van het archief kennis te nemen. Op dezelfde verdieping werden verschillende zalen bestemd voor een sedert dien tijd in wording verkeerend museum van oudheden.

Te gelijk werden maatregelen genomen, om het gebruik van het archief door het publiek verder te vergemakkelijken, door het plaatsen daarvan onder speciaal toezicht. De beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 4 Augustus 1829 2), waarbij de archieven voor het gebruik opengesteld waren, deed de wenschelijkheid daarvan gevoelen. Nadat reeds 26 Februari 1829 bij beschikking van den Gouverneur op het beheer van het archief der provincie was orde gesteld door de aanstelling van P. J. Vermeulen (tot 1831 onder toezicht van den archivaris van het Domein Mr. G. Dedel), werd eerlang ook in het beheer van het stadsarchief voorzien 3). Na verleende

1) Hubrecht, De onderwijswetten in Nederland. Afd. V dl. 2 p. 31. — Vgl. Noordziek, Archiefwezen. p. 1 vlg.

2) Hubrecht, De onderwijswetten in Nederland. Afd. V dl. 2 p. 77.

3) Aanleiding daartoe zullen ook gegeven hebben de herhaalde aanvragen om inlichtingen over den toestand der archieven, tengevolge van het K. B. van 23 Dec. 1826 door het rijksbestuur gesteld. Zoo kwamen nog 25 Aug. 1829 bij B. en W. in twee dergelijke circulaire van den Gouverneur (dd. 17 Aug. 1829) over de archieven van de gilden en de gasthuizen.

autorisatie van den gemeenteraad dd. 21 September 1829, werd bij besluit van Burgemeester en Wethouders van 29 September 1829 aan den commies ter stedelijke secretarie W. A. Boers 1) het beheer der gemeenteverzamelingen opgedragen met den titel van «Geëmployeerde bij het stedelijk archief» en op een tractement van f 200 2). Hem werd bepaaldelijk opgedragen het inventariseeren der archieven, die in de beide zalen van het stadhuis vereenigd zouden worden 3). Een feit van beteekenis was het, dat de «geëmployeerde» voortaan aan «alle bij hem bekende en vertrouwde personen, die in het algemeen belang geschiedkundige nasporingen wenschen te doen, de toelating bij stadsarchieven verleen» zou 4); het was de bedoeling, dat het archief daartoe tweemaal 's weeks zou geopend zijn 5).

Deze maatregelen gaven aanleiding tot eene geheele hervorming: het archief, dat «in eenen toestand van onbeschrijfelijke wanorde en veronachtzaming verkeerde» 6), werd in den loop van het jaar 1830 door den heer Boers naar de nieuwe zalen overgeplaatst en verder door zijne ijverige zorgen allengs in beteren toestand gebracht. Vooral de bewaring der stukken werd afdoende verbeterd. De talrijke seriën rekeningen werden uitgezocht, in pakken tusschen plankjes gebonden en met etiketten op den rug voorzien, tal van stukken werden in portefeuilles geborgen, en voor het geheele archief werden nette opene kasten in de beide bovenzalen getimmerd. Het kan niet betwijfeld worden, dat deze maatregelen veel kwaad voorkomen hebben: de heilzame gevolgen daarvan zijn nog bijna overal in het archief zichtbaar.

Doch de pogingen, die werden aangewend om het archief te inventariseeren, waren hoogst gebrekkig. De heer Boers was een man van

1) Hij was 5 Januari 1814 als dagsehrijver op het stadhuis gekomen en is sedert opgeklimmen, totdat hij in 1836 te commies ter secretarie werd, wat hij bleef tot zijn ontslag in 1863.

2) Not. B. en W. 18, 29 Sept. 1829. — Not. Gemeenteraad 21 Sept. 1829. In den brief van B. en W. aan den raad dd. 18 Sept. wordt gesproken van de aanstelling van «een stedelijken archivaris of bewaarder der stadsarchieven», — een weidschere titel, doch met hetzelfde tractement! — De in de resolutie van B. en W. dd. 29 Sept. 1829 vermelde, door den gemeentesecretaris te ontwerpen concept-instructie is nooit vastgesteld; doch het concept van den secretaris W. G. Van Dijk met ontwerp-besluit van vaststelling door B. en W. is aanwezig onder de ingekomene stukken bij de beambten van het archief; ik ontleen daaraan enkele bijzonderheden over de regeling.

3) Zie de aangehaalde concept-instructie; het concept-besluit van vaststelling luidt o. a. aldus: «Zijnde voorts bij deze gelegenheid besloten, den geëmployeerde op te dragen, om alsnu onmiddellijk aan te vangen met van al zoodanige stukken, als thans in onderscheidene lokalen aanwezig zijn, de vereischte inventaris of catalogus te formen en die ter verdere rangschikking van de gedachte stukken dezer vergadering (nam. van B. en W.) aan te bieden.»

4) Zie de aangehaalde concept-instructie, art. 3.

5) I. e. De uren zijn evenwel in het concept niet ingevuld. — Eerst bij Resol. v. B. en W. 1 April 1873 werd bepaald, dat het archief, evenals de secretarie, dagelijks van 9—4 uur zou geopend zijn.

6) Kronijk v. h. Hist. Gen. IV p. 172.

de praktijk zonder geleerde opvoeding, en zijn patroon zelf, de burgemeester Van Asch van Wijck, wist niets beters in hem te prijzen dan zijne «zoo naauwlettende zorg en netheid» als archiefbewaarder 1). Hij stelde drie inventarissen samen. De eerste bevatte de stukken, die op den zolder (later op de achterkamer) geborgen waren: rekeningen, waarbij zich ook eenige andere stukken van finantiëlen aard (manu-alen enz.) bevonden. Elke serie was geordend en zeer kort beschreven, doch bij de plaatsing was hoegenaamd geene bepaalde orde in acht genomen: alleen een alphabetisch register aan het begin van den inventaris stelde den zoekende in staat om den weg te vinden. De inventaris werd door Boers in het net geschreven en moet dus als voltooid beschouwd worden.

De tweede inventaris, getiteld «Inventaris van stukken in portefeuilles», omvatte de meest verschillende bescheiden, die allen deel voor deel in de bontste wanorde werden opgesomd: ook rekeningen waren weder hierbij opgenomen. De beschrijving was zeer kort en absoluut onvoldoende. De geheele inventaris was verdeeld in eenige rubrieken volgens de behandelde onderwerpen (*Oorlog, Geestelijkheid, Handel* enz.); vooraan elk nummer was met eene letter de rubriek aangegeven, waartoe het stuk behoorde. Hoewel men had mogen verwachten, dat deze verdeeling in rubrieken dan ook aan den inventaris in zijn definitieven vorm ten grondslag gelegd worden zou, is in het afschrift van den inventaris niets veranderd. Toch schijnt de heer Boers ten slotte over zijn afschrift niet geheel voldaan geweest te zijn: althans hij voltooide dit afschrift niet 2).

Een derde inventaris beschrijft de zoogenaamde losse stukken in alphabetische orde volgens de onderwerpen, waarop zij betrekking hadden (*Academie, Aalmoezenierskamer, Ambten* enz.); deze inventaris is in het net geschreven, dus definitief afgewerkt 3).

Een laatste arbeid, dien de heer Boers ondernam, was de inventarisatie der charters. Hij was tot dit werk geheel onbevoegd: het blijkt uit enkele charterbeschrijvingen van de hand van burgemeester Van Asch van Wijck, dat deze zich nu en dan verwaardigde zijnen nauwlettenden en netten archiefbewaarder zelf bij te staan. Maar desniettemin is de chronologisch geordende lijst der charters geheel onvoldoende.

Het gebrekkige van deze inventarisatie is niet de voornaamste grief,

---

1) Van Asch van Wijck, Vergel. verslag aang. den toestand der stad Utrecht, p. 37.

2) Zijn opvolger schijnt die onvoldaanheid niet gedeeld te hebben: althans het klad-exemplaar is veel later vervolgd (doch niet voltooid) door Mr. J. A. Hofkes, die een tijd lang Mr. Raven in de zorg voor het archief ter zijde stond.

3) Eenige klad-inventarissen en concepten van de hand van Boers bewijzen, dat hij eerst langzamerhand tot het vaststellen van het boven geschetste systeem van inventarisatie is gekomen.

die tegen de regeling van het stadsarchief kan ingebracht worden: de inventarissen hadden als proeven, als eene eerste schrede op een geheel ongebaanden weg, zekere verdiensten. Maar zeer ernstig schijnt het, dat zij onvolledig waren, — dat men daarin niet alle stukken, die op het archief aanwezig waren, had opgenomen, — ja dat men zich niet eens de moeite had gegeven alle oude documenten, die het stadhuis bevatte, in de archiefkamers bijeen te brengen. Indien men in de inventarissen te vergeefs zoekt naar de raadsbesluiten en andere serien van deelen, zal men moeten aannemen, dat de heer Boers van meening is geweest, dat hij dezen ook zonder inventaris gemakkelijk kon vinden. Maar mag dit excuus ook gelden voor de bevreemdende omstandigheid, dat honderden losse stukken op den inventaris ontbraken? Was het niet veeleer blijkbaar, dat men dezen van te weinig belang heeft geacht om ze op te nemen? Erger nog is het feit, dat jaren nadat de inventaris der charters was opgemaakt, de charters der begijnhuizen met voorkennis van den bewaarder op den zolder van het stadhuis berustten in eene baliemand 1), waarin Jhr. J. J. De Geer van Oudegein het voorrecht had o. a. de twee oudste privilegiën der stad (die van keizer Hendrik V dd. 1122) terug te vinden, waarvan Boers alleen de vidimussen in zijn inventaris had beschreven 2)! En wat mag de reden geweest zijn, dat nog in 1870 vele «bescheiden sedert jaren op de zolders van het stadhuis verspreid lagen» 3), terwijl ik zelfs in 1874, nadat deze voorraad door den arbeid van Mr. Raven eenigszins verminderd was, daar een berg geheel verwaarloosde papieren vond, waaronder stukken van belang (o. a. een deel met minuut-resolutiën van den raad uit de 17^e eeuw, pakken met acquitten uit de middeleeuwen enz. 4)) werden aangetroffen? Dit alles getuigt van slordigheid; het bewijst, dat de «naauwlettende» Boers de regeling van het archief wel met ijver aangevat, maar niet met volhardende zorg voortgezet en slechts half afgewerkt heeft.

Niet aan gebrek aan volharding moet het echter geweten worden, zoo men nog vele jaren nadat de ordening van het archief ondernomen was, op de Finantiekamer, de Momboirkamer en elders tal van oude stukken vinden kon, die tot het stadsarchief behoorden. Dit was eene

1) Eerst Mr. Hofkes en vooral Mr. Raven gedurende zijne langdurige ziekte hebben deze charters beschreven. Ik heb ze nog buiten de charterkast in doozen en bakken geborgen gevonden, zooals zij uit de woning van Mr. Raven waren gekomen. Onbekend met de eeuwenlange lijdensgeschiedenis dezer collectie, heb ik ze toen eindelijk in de charterkast der stad een veilig onderkomen gegeven, — om ze echter later, toen ik beter ingelicht was, weder daaruit te zoeken en afzonderlijk te bergen.

2) Gemeenteverslag 1886. p. 40 Noot 2 (aangevuld door mondelinge mededeelingen van den heer De Geer van Oudegein).

3) Gemeenteverslag 1870. p. 34.

4) Zie: Verslag v. h. archief. 1874. p. 6/7.

fout in het systeem: aan eene centralisatie van het *geheele* oude stadsarchief werd toen nog niet gedacht en kon nog niet gedacht worden. De heer Boers meende zich reeds zeer verdienstelijk te maken, toen hij de op de Finantiekamer aanwezige stukken op een afzonderlijk lijstje beschreef.

Hoe onvolkomen deze regeling van het archief dan ook was, zij had de groote verdienste, dat zij daaraan eene afzonderlijke plaats in het organisme der stedelijke administratie schonk. Trouwens nog eene zeer bescheidene plaats: de heer Boers beschouwde zijne werkzaamheid aan het archief geheel als bijzaak. Naarmate hij ter secretarie in rang opklom, namen de werkzaamheden aldaar hem dan ook meer en meer in beslag; aan de beschrijving van het archief arbeidde hij na de eerste jaren niet meer. Sedert burgemeester Van Asch van Wijck afgetreden was (1839), schijnt de regeling van het stadsarchief dan ook nagenoeg geheel te zijn blijven rusten. Alleen ging Boers voort, hoewel hij den geheelen dag op de secretarie werkzaam was, zich in de avonden voor belangstellenden beschikbaar te stellen op het archief.

Van die gelegenheid werd, nu eenmaal de aandacht op het archief gevestigd en het depot tot op zekere hoogte bruikbaar geworden was, ijverig gebruik gemaakt. Op het kleine werkkamertje naast het archief-lokaal, door eene ouderwetsche hanglamp verlicht, zat avond aan avond tegenover Boers de ijverige N. Van der Monde, die aldus de uren, die zijn dagelijksch bedrijf als uitgever hem overliet, aan studien in het archief besteedde. Hij had van het Dagelijksch bestuur «goedgunstige toestemming bekomen tot de inzage der bescheiden, ter secretarie voorhanden, ten einde daaruit (in zijn Tijdschrift) die stukken op te nemen, welke aan den aard van zijne onderneming beantwoordden» ¹⁾, en daar hij altijd braaf oppaste en zich geene stoutigheden tegen het Dagelijksch bestuur veroorloofde ²⁾, kon hij zich jaren lang ongestoord aan zijne studie in het stadsarchief wijden en de 12 dikke deelen van zijn *Tijdschrift voor geschiedenis en oudheden van Utrecht* (1835 — 1846) met de

1) Prospectus van het Tijdschrift voor geschiedenis, dd. 1835. (Catal. der bibl. v. Utrecht. No. 74.)

2) Bij gelegenheid van den intocht van koning Willem II te Utrecht in 1841, had de zoon van den burgemeester, Jhr. Mr. A. M. C. Van Asch van Wijck, in Van der Monde's Tijdschrift (VII p. 217) een verslag daarvan geplaatst, waarin hij o. a. ook de door de stad op de Neude geplaatste erepoort zeer pries en zelfs deed afbeelden. Daartegen kwam in een volgend nummer de bekende Utrechtsche architect Kramm (vervolgen omdat de poort niet door een Utrechtsch kunstenaar was ontworpen) op in een anonym artikel, dat de geheele poort belachelijk maakte. (Catal. der bibl. v. Utrecht. No. 1118.) De goede Van der Monde achtte zich zeker door onpartijdigheid verplicht dit geschrift op te nemen (in dl. VII p. 374 vlg.), maar het stedelijk bestuur dacht er anders over. Het stukje „moest op mondelinge order van het stadsbestuur dadelijk uit alle exemplaren gelicht worden, op straffe dat de uitgever verstoken zou worden van het gebruik van het stadsarchief." De uitgever gehoorzaamde: men vindt het bewuste stuk in alle exemplaren uitgesneden; het overdrukje in de stedelijke bibliotheek is van Kramm zelven afkomstig. Zoo vatte men de openbaarheid der archieven, door den Minister van B. Z. in 1829 voorgeschreven, nog in 1841 op!

vruchten dezer nasporingen vullen. Ook burgemeester Van Asch van Wijck zelf was een ijverige beoefenaar van de studie der Utrechtsche oudheid, en zoowel hij als de Utrechtsche courantier L. E. Bosch gaven als resultaat daarvan werken uit, die van hunnen ijver en hunne belesenheid getuigden.

Eigenlijk grondige, volgens een bepaald plan uitgevoerde studiën, getuigende van ernstige voorbereiding en echt wetenschappelijken zin, zijn echter in deze periode door niemand ondernomen. De talloze vellen druks, die de seriën van Van der Monde's *Tijdschrift* vullen, bevatten eene menigte aardige bijzonderheden, mededeelingen over interessante voorvallen, curiositeiten enz., kortom alles wat de aandacht trekt van een oppervlakkig lezer van oude bescheiden, onbekend met den tijd, waaruit zij afkomstig zijn; doch waarlijk belangrijke zaken vindt men er zelden of niet.

Eenigszins van denzelfden aard was het werk van Bosch, die in zijne *Utrechtsche volksalmanak* stukjes verzamelde, meer samenhangend doch van nog lichter gehalte dan de inhoud van Van der Monde's *Tijdschrift*, maar die toch eene enkele maal toonde ook tot degelijker arbeid in staat te zijn. Veel hooger staat het werk van burgermeester Van Asch van Wijck, dat inderdaad de bewijzen levert van gezette studie, hoewel de schrijver er niet altijd in slaagde, de kern van het behandelde onderwerp op te sporen en in het juiste licht te stellen. Kenschetsend voor het werk van de mannen dezer periode, die ik de periode van het dilettantisme zou willen noemen, is het, dat door hen geene enkele omvangrijke, waarlijk belangrijke geschiedbron uit het stadsarchief gepubliceerd is, terwijl zoowel Van Asch van Wijck als Bosch over het Utrechtsche hooger onderwijs en de Utrechtsche schutterij in de middeleeuwen boeken geschreven hebben, die, hoeveel belangrijks zij ook bevatten, de zaken, waarover zij eigenlijk hadden moeten handelen, met geen woord bespreken! Trouwens voor deze mannen en hunnen kring was de archiefstudie bijzaak bij hun ernstiger dagelijksch werk; wij mogen hen niet hard vallen, te minder wanneer wij opmerken, dat de Nederlandsche historiographie van dien tijd over het algemeen niet hooger stond dan hun werk.

Op hunne schouders stond echter eene tweede generatie met dieper inzicht in de eischen van wat de Utrechtsche geschiedenis behoefde. Deze generatie schonk ons Jhr. Mr. A. M. C. Van Asch van Wijck en Jhr. J. J. De Geer van Oudegein, beiden ijverige arbeiders in de schatten der Utrechtsche archieven, — arbeiders bovendien, die echte paarden van glaspaarden wisten te onderscheiden. Van Asch van Wijck Jr. publiceerde in de 3 deelen van zijn *Archief voor kerkelijke en wereldlijke geschiedenis* kostbaar materiaal; doch hij publiceerde het in ruwen,

onbewerkten toestand. Veel hooger staat dan ook het werk van De Geer van Oudegein, die niet alleen met meer oordeel het waarlijk belangrijke uitkoos, maar ook in zijne talrijke studiën geheel op de hoogte bleek der moderne geschiedbeoefening, en die vooral door zijn gulden boekje over het *Oude Trecht* de Utrechtsche geschiedenis voor het eerst op vasten grondslag vestigde. Te betreuren is het alleen, dat beide mannen in hunne latere jaren de archiefstudie vaarwel gezegd hebben en vreemdelingen op het stadsarchief geworden zijn 1)!

De eerste periode na de openstelling van het archief voor de studie werd gevolgd door een tijdvak, dat een geheel ander karakter droeg. Het werd geopend met de benoeming van Mr. J. W. L. Raven tot commies-archivaris (later archivaris) op 6 Februari 1862 2). Bij het elfjarig beheer van het archief door Mr. Raven (hij overleed 5 Maart 1873) stonden geheel andere zaken dan vroeger op den voorgrond: niet op het wetenschappelijk belang, maar op het praktische nut van het archief viel het volle licht. Onder leiding van den kundigen, met den inhoud van het archief door en door vertrouwden wethouder Jhr. Mr. J. L. B. De Muralt, besteedde de heer Raven al zijn tijd aan het stellen van lijvige rapporten over de rechten der stad met betrekking tot allerlei onderwerpen, die in den loop der eeuwen onzeker geworden waren. Doozen vol met rapporten van zijne hand zijn nog aanwezig en vertegenwoordigen eene studie van waarlijk eerbiedwekkenden omvang. Mr. Raven was niet zoozeer archivaris, als wel rechtskundig ambtenaar der gemeente; nu en dan trad hij zelfs als commies-redacteur op. Gaat men na wat er van zijne omvangrijke correspondentie is overgebleven, dan is het eene zeldzaamheid, wanneer men onder de vele stukken over rechtskundige onderzoekingen een enkel briefje verdwaald vindt, dat over een historisch feit of over den aankoop van een onbeduidend voorwerp voor het museum handelt. Kenmerkend voor Mr. Raven's verhouding tot het archief is het, dat hij eenmaal verklaarde, dat zelfs het houden van toezicht op het werk van een ambtenaar, die met de inventarisatie van het archief zou belast worden, hem te veel zou hinderen in zijne «opsporingen en onderzoekingen ten behoeve der stedelijke administratie» 3).

1) Niet echter zoozeer, of nog het verslag van den gemeente-archivaris van 1869 bevat een warm woord van dank aan de heeren Vermeulen en De Geer van Oudegein voor hunnen bijstand en hunne voorlichting bij de inventarisatie van het archief. (Dit gedeelte van het verslag is echter bij den druk weggelaten.)

2) Notulen v. B. en W. 6 Februari 1862. — De kommiss Boers werd echter eerst 29 December 1863 bij zijn eervol ontslag uit stadsdienst ontheven van zijne werkzaamheden als gecompileerde bij het stedelijk archief, die trouwens sedert jaren niets meer dan eene sinecure geweest waren. Het reguboek van het archief (waarin de heer A. M. C. Van Asch van Wijck trouwens sedert jaren bijna de enige bezoeker blijkt) houdt reeds op in November 1853, om eerst in 1867 te herleven.

3) Rapport aan B. en W. dd. 25 April 1871.

Ik zal de laatste zijn om te betreuren, dat deze tweede periode op de eerstvermelde gevolgd is: het was zeer zeker hoogst nuttig, nu het archief door de werken van Van der Monde c. s. algemeen bekend begon te worden, dat eene volgende generatie van archiefmannen door haren arbeid ook de harten van de mannen der praktijk wist te winnen, die allicht eenigszins schouderophalend nederzagen op hetgeen het *Tijdschrift voor Utrechtsche geschiedenis* en de *Utrechtsche volks-almanak* uit het archief te voorschijn hadden gebracht. Maar met dat al heb ik tegen deze periode een ernstigen grief. De heer Raven, hoezeer in ontwikkeling staande hoog boven zijn voorganger, verdiende niet den lof van «naauwlettende zorg en netheid», die aan den eerste terecht werd gegeven. Te zeer in beslag genomen door de rechtskundige nasporingen, die hij met en voor den heer De Muralt in het belang der stad moest ondernemen, kon hij zelfs niet aan de bestaande orde van het archief de hand houden. Zoo verviel het werk, dat den heer Boers zooveel moeite gekost had, langzamerhand geheel. Gebruikte stukken werden niet weder op hunne plaatsen geborgen, tal van nieuwe aanwinsten voor archief en bibliotheek in de ledige plaatsen gelegd, naarmate het toeval ze daar deed terechtkomen. Ook aan het beheer van het Stedelijk museum van oudheden werd niet langer de hand gehouden: het stortte bij zijn gedurigen langzamen aanwas een deel van zijnen inhoud over in het archief, en het was niet zeldzaam, dat men een oud zwaard of een bak met fragmenten van oude potten en kannen tusschen de archiefstukken zag liggen. Behalve de stukken, die gedurig noodig waren, werd het meer en meer moeilijk iets in het archief te vinden. Het zou niet al te moeilijk geweest zijn, om met behulp van Boers' inventarissen zijne ordening te herstellen; doch die inventarissen (het teekent den toestand!) waren zoekgeraakt en lagen tusschen de archiefstukken zelven verscholen.

Het Dagelijksch bestuur zelf begreep eindelijk, dat deze toestand op den duur onhoudbaar werd: in 1868 werd Mr. J. A. Hofkes den heer Raven als hulp toegevoegd, bepaaldelijk voor de inventarisatie van het archief. Doch de maatregel schonk geene afdoende oplossing der moeilijkheid. Wel heeft de heer Hofkes inderdaad een en ander geïnventariseerd, maar hij is spoedig (1871) als archivaris naar Kampen vertrokken. Het bleek toen, dat niemand met den bestaanden toestand tevreden was: zelfs in den gemeenteraad gingen klachten op. Na langdurige overwegingen ¹⁾ werden op het laatst van 1872 door Burgemeester en Wethouders verscheidene assistenten aangesteld, bepaaldelijk met het oog op de noodzakelijkheid, om den toestand van het archief

1) Notulen B. en W. 22 Juni, 9 Nov. 1871, 17, 24 Dec. 1872. Vgl. ook de rapporten van Mr. Raven dd. 26 April 1871 en van den wethouder De Muralt dd. 12 Dec. 1872, geïnserieerd bij de Notulen v. B. en W. 17, 24 Dec. 1872.

zelf te verbeteren. Onderwijl was de heer Raven zelf sukkelend geworden en kon hij het bureau niet meer blijven bezoeken. Gedurende zijne langdurige ziekte heeft hij tehuis nog de inventarisatie der charters voortgezet en een goed eind doen vorderen. Maar het archief zelf was onderwijl zonder leiding, en toen de heer Raven eindelijk op 5 Maart 1873 overleed, bleef het in de schromelijkste wanorde achter.

Het was op dit oogenblik, toen de nood op het hoogste was, dat Mr. J. A. Fruin de reddende hand naar het archief uitstak. Ik behoef niet te vreezen, dat persoonlijke gevoelens van warme erkentelijkheid, waarmede ik zijne nagedachtenis in eere houd, mij zullen doen overdrijven, wanneer ik hem de geheele eer toeschrijf van de reorganisatie van het archiefbeheer: de herinnering aan de warmte, waarmede hij de zaak aangreep, en de volharding, waarmede hij ze trots ernstigen tegenstand doorzette, leeft nog in onze stad. Hij was het, die met helder inzicht in hetgene het archief noodig had, naar het voorbeeld van Rotterdam (dat sedert helaas! in het oude spoor is teruggekeerd) eene zeer vrijzinnige verordening op het archief met instructiën voor den archivaris en het verdere ambtenaarspersoneel ontwierp; en het was zijn machtige invloed (gesteund door zijnen ambtgenoot De Geer van Jutphaas, als altijd wakker en belangstellend, waar het de studie geldt van de Utrechtsche geschiedenis), die dit reorganisatieplan door zijne medeleden van den gemeenteraad wist te doen aannemen.

De kern der regeling was de splitsing van het archief in twee afdeelingen: het oude archief en het nieuwe archief, waarvan alleen het laatste (bevattende de stukken jonger dan 1 Januari 1814, en de kerkboeken op het bureau van den Burgerlijken stand) volgens de gemeentewet onder beheer van den gemeente-secretaris zou staan, terwijl het oude archief, als wetenschappelijke instelling daarvan geheel afgescheiden, zelfstandig beheerd zou worden. Sedert de regeling van 1829 vormde het archief een afzonderlijken tak van dienst in het stedelijk organisme; thans werd het erkend, dat die tak van dienst recht had op een zelfstandig bestaan direct onder het gemeentebestuur, — eene erkenning, inderdaad van groot gewicht voor de toekomst van het archief. Die zelfstandigheid werd verder gewaarborgd door de instelling van eene vaste commissie van vier raadsleden, gepresideerd door een der wethouders, die zich bepaaldelijk met de belangen van het archief en het toezicht op de aldaar verrichtte werkzaamheden zou belasten en daarover Burgemeester en Wethouders desgevraagd van advies zou dienen. De archivaris, benoemd door den gemeenteraad en ruimer bezoldigd dan zijn voorganger, moest ook aan hoogere eischen voldoen; hij zou de leiding van het archief op zich nemen en in de eerste plaats met de ordening en inventarisatie daarvan volgens een in overleg met de archiefcommissie ontworpen en door Burge-

meester en Wethouders goedgekeurd plan belast zijn. Opdat niet meer zooals vroeger het stellen van rapporten ten dienste van de gemeenteadministratie het ordenen van het archief zou belemmeren, werd bepaald, dat onder den archivaris een rechtskundig ambtenaar zou werkzaam zijn, die zich in de eerste plaats en zoo noodig uitsluitend zou bezighouden met de nasporingen in het archief ten behoeve van Burgemeester en Wethouders en van de rechtskundige commissie: juist omgekeerd dus als vroeger, toen aan Mr. Raven een ondergeschikt persoon werd toegevoegd, die zich met ordening en inventarisatie van het archief zou bezighouden. Een vaste klerk zou voor het schrijfwerk aan het archief verbonden zijn; de gelegenheid tot het tijdelijk verkrijgen van meer hulp werd door tusschenkomst der archiefcommissie geopend. Ook tot het doen van andere voorstellen in het belang van het archief aan Burgemeester en Wethouders, werd aan de archiefcommissie in overleg met den archivaris de bevoegdheid gegeven. Kwartaalverslagen van den archivaris aan de commissie en een jaarverslag van de commissie aan Burgemeester en Wethouders zouden waarborgen leveren, dat er inderdaad voortgang met de regelingswerkzaamheden zou worden gemaakt. Van het drukken der inventarissen werd evenwel nog niet gesproken.

Deze organisatie, aangevuld door de instructie van den archivaris en de beampten, werd vastgesteld in de raadsvergaderingen van 9 en 16 October 1873 ¹⁾. Zij kan als model dienen van de inrichting van een stedelijk archief volgens de behoeften van dezen tijd, en heeft inderdaad meer dan eens daartoe gediend. Duidelijk werd in deze regeling het wetenschappelijke belang van het archief op den voorgrond geplaatst, terwijl tevens zorg gedragen werd, dat het in een gemeentearchief gewoonlijk zeer tijdroovende rechtskundige onderzoek in het belang van de gemeente, hoewel aan de wetenschappelijke belangen ondergeschikt, geenszins verwaarloosd werd. Het inrichtingsplan werd verder uitgevoerd door de benoeming tot voorzitter der commissie van den wethouder De Muralt, die daartoe de aangewezen man was en tot zijn dood in 1889 de vergaderingen leidde. De commissie was samengesteld uit vier mannen, die allen warm belang stelden in geschiedenis en oudheidkunde: de heeren Mrs. J. A. Fruin, B. J. L. De Geer van Jutphaas, H. VerLoren van Themaat en Lod. Mulder. In de raadszitting van 18 December 1873 werd de ondergeteekende tot gemeente-archivaris benoemd: den 2^{en} Februari 1874 trad hij in functie. De archiefcommissie koos dadelijk den archivaris tot haren vasten secretaris, terwijl de rechtskundige commissie daarvoor den rechtskundigen ambtenaar aanwees. Spoedig volgde ook de benoe-

---

1) Zij is sedert herhaaldelijk gewijzigd; doch slechts eenmaal op een punt van belang (naar aanleiding mijner benoeming tot rijksarchivaris in de provincie) op 30 Januari 1879.

ming van het overige personeel, dat eerlang (niet voor goed, maar toch voor lange jaren) vermeerderd werd met eenen binder, die niet zou ontslagen worden voordat de materiële toestand van het archief grondig en voor goed verbeterd was.

Zoodra alles in gang was gebracht, werd nu de hand geslagen aan de ordening van het archief. Daar een inventaris niet te vinden was, werd dadelijk het stellen van een voorloopigen inventaris van het geheele archief door mij ondernomen. Dit stuk, dat ruim 800 nummers telde en na de voltooiing voorloopig geordend werd, kwam binnen eenige maanden gereed. Onderwijl hielden de andere ambtenaren zich bezig met het maken van lijsten van de duizenden losse papieren, die ik overal rondzwervende had gevonden, terwijl deze lijsten dadelijk in zekere voorloopige rubrieken verdeeld werden.

Zoodra deze voorloopige inventaris van het archief voltooid was, werd een grondig onderzoek in alle bureaux en op alle zolders van het stadhuis ingesteld, terwijl eene ontdekkingstocht door alle andere stedelijke gebouwen volgde. De oogst, die zoodoende voor het archief verkregen werd, was verrassend groot: geheele hoopen stukken, van wier bestaan niemand iets wist en die om niet meer bekende redenen hunnen weg naar allerlei verscholen hoeken gevonden hadden, werden tengevolge daarvan naar de archieflokalen overgebracht. Ook de oude archieven van alle takken van den stedelijken dienst, die nog op de betrokkene bureaux berustten, werden thans naar het archief overgebracht. De oude archieven van de Aalmoezenierskamer, van het College van koophandel en van de Plaatselijke commissie van geneeskundig toezicht, reeds vroeger aan de stad overgedragen, vonden thans mede in haar archief eene blijvende rustplaats. Al deze zeer talrijke stukken werden gerangschikt en de beschrijving daarvan werd aan den voorloopigen inventaris toegevoegd.

Zoodra dit allernoodigste werk aan het archief zelf verricht was, werden nu in de jaren 1874—1877 eerst de hoognoodige zorgen gewijd aan de verbetering van het lot der geheel verwaarloosde stedelijke verzamelingen. Het museum, de topographische en historische atlanten en de bibliotheek, wier inhoud gedeeltelijk met het archief vermengd geraakt was, werden volgens vaste regelen daarvan afgescheiden en geïnventariseerd, en in 1877 kon ik tot de ordening en beschrijving van het archief terugkeeren. De titels der voorloopige beschrijvingen van de deelen en de losse stukken werden beter geordend. De vreemde bestanddeelen (de archieven van kloosters, gilden enz.), die niet in het eigenlijke stadsarchief behoorden, werden daarvan afgescheiden en afzonderlijk geplaatst. Het stadsarchief zelf eindelijk werd verdeeld in vier afdelingen, gescheiden volgens de perioden, die ingrijpende veranderingen in het stedelijk bestuur en dus ook in het archief hebben gebracht.

Het jongste gedeelte, het zoogenaamde nieuwe archief, welks definitieve ordening het stedelijk bestuur natuurlijk het dringendst verlangde in het belang der administratie, werd het eerst onder handen genomen. Het werd thans definitief van het oude archief afgescheiden en, naarmate de inventarisatie vorderde, overgebracht naar een ruim nieuw bovenlokaal, grenzende aan de oude archiefzalen, dat bij een nieuwen aanbouw aan het stadhuis in 1876 daarvoor bestemd was. Naast dit nieuwe lokaal zijn twee kleinere ingericht voor de verzameling boeken ten gebruike der stedelijke administratie en voor eventueele bezoekers van het nieuwe archief. Deze geheele afdeeling is, toen de ordening en inventarisatie daarvan in 1878 voltooid was, weder aan den gemeente-secretaris in beheer overgedragen en onder zijn toezicht ten stadhuize gebleven.

Het oude archief vertoefte daar thans niet meer. Nadat de plannen van het gemeentebestuur, om een brandvrij archiefgebouw naast het stadhuis te stichten, op de groote kosten en op de bezwaren der archiefcommissie waren afgestuit 1), besloot de gemeenteraad den 15 Juli 1881, om gebruik te maken van het aanbod van den Minister van Binnenlandsche Zaken, die zich bereid verklaard had, het stadsarchief met zijn geheele bureau als afzonderlijke instelling op te nemen in het nieuw te stichten brandvrije rijksarchiefgebouw. Den 22 December 1881 werd de overeenkomst geteekend, waarbij de kleinste helft van het in twee geheel gescheidene afdeelingen verdeelde gebouw niet, zooals aanvankelijk het plan was, in koop, maar in huur aan de gemeente overging, die het afgezonderde, geheel vrije beheer van haar archief behield. Het was de burgemeester Mr. W. R. Boer, die door zijne persoonlijke bemoeiingen dezen zeer gewenschten maatregel wist tot stand te brengen, evenals hij ook de eerste was, die (lang voordat de zaak in den gemeenteraad ter sprake kwam) mijne aandacht vestigde op de wenschelijkheid, om het stedelijk museum over te brengen naar het door de stad aangekochte gebouw Hoogeland. Twee verhuizingen, die inderdaad nieuwe periodes in het leven van beide collectiën hebben geopend en die het burgemeesterschap van Mr. Boer in de geschiedenis der gemeente-verzamelingen onvergetelijk zullen maken! In de maanden Augustus en September 1883 werd het archief naar het nieuwe gebouw overgebracht, waar het, naar ik hoop, eene blijvende rustplaats heeft gevonden.

---

1) Zie over deze plannen, waarvoor bij twee raadsbesluiten in 1864 en 1867 twee huizen naast het stadhuis werden aangekocht, het Gemeenteverslag van 1866 p. 38. De ontwerpen van den gemeente-architect berusten in den topographischen atlas der stad No. 1036 en 1037. De archiefcommissie adviseerde echter in 1875 ongunstig over de reeds wegens de groote kosten uitgestelde ontwerpen (Versl. der archieffcomm. 1875 p. 14), en de twee huizen zijn daarop tot bureaux voor de stedelijke administratie en bergplaats voor het nieuwe archief alleen verbouwd.

De inventarisatie van het oude stadsarchief werd toen langzaam doch voortdurend voortgezet: in 1884 is de beschrijving van de 3^e afdeeling verschenen, die van de 2^e in 1890, het 1^e deel verschijnt nu, en daarmee is het werk voltooid 1). Alleen de beschrijving van de in het stadsarchief opgenomene archieven moet thans nog volgen.

§ 2. *Aanwinsten van het archief.* — Het archief verkreeg in zijne levensperiode als wetenschappelijk instituut meer aanwinsten dan in de vroegere tijdvakken. Voor het eerst ontving het nu meer dan eens geleidelijk en langs natuurlijken weg de archieven van verschillende corporatiën in de stad, die opgeheven werden en wier nalatenschap men terecht oordeelde, niet beter dan daar te kunnen bewaren.

Zoo besloot de gemeenteraad op 14 October 1847, om alle buurtwerken in de stad onder stedelijk beheer te brengen 2). Dientengevolge werd het college van Raden-commissarissen, dat tot nog toe toezicht had gehouden op het beheer der wijken en buurten, nadat de liquidatie was afgeloopen, opgeheven 3). Kort voor hare ontbinding had deze commissie op 27 Februari 1851 hare medeleden uitgenoodigd, om «al de bij HEd.achtb. berustende geschriften, kaarten enz., betrekking hebbende tot het vroeger beheer der wijken en buurten, ter stedelijke secretarie over te brengen» 4). En inderdaad werden dan ook de archieven dezer commissarissen naar het stadhuis overgebracht, waar ze in het nieuwe archief geplaatst zijn. Doch daarbij bevonden zich ook de (trouwens vrij onbeduidende) overblijfselen van de archieven der zeer talrijke buurten en buurtjes, die bij de liquidatie der buurtwerken aan commissarissen waren afgegeven. Het ligt in den aard der zaak, dat van dergelijke archieven, sedert eeuwen gedurig van den eenen buurtschout op den anderen overgegaan 5), eindelijk niet veel kon zijn overgebleven. Maar de aanwinst van verscheidene stukken uit deze archieven, eerst in de laatste twintig jaren zoowel door aankoop als door schenking van partikulieren verkregen, heeft toch bewezen, dat niet alleen deze omstandigheid, maar ook groote slordigheid bij de afgifte de reden is geweest, dat de stad in 1851 zoo spaarzame overblijfselen van de archieven der buurten verkregen heeft. Ook in

1) De beschrijving van het nieuwe archief is gedrukt in 1880 en ruim verspreid, doch niet in het licht verschenen, daar dit archief niet voor het publiek toegankelijk is.

2) Raadsnot. 14 Oct. 1847. — Publie. van B. en W. dd. 15 Febr. 1848.

3) Notulen B. en W. 18 Maart 1851.

4) Besl. dd. 27 Febr. 1851 in de Notulen v. Raden-commissarissen. (Nieuw arch. No. 821.)

5) Alg. instr. voor de wijkmeesters en schouten dd. 15 Mrt. 1837, art. 25: „Bij overlijden van een hoofd- of buurtschout is de bode der buurt verplicht daarvan dadelijk kennis te geven aan den wijkmeester, die gehouden is onverwijld *alle papieren of gelden, tot de buurt of gecombineerde buurten behoorende*, van de erfgenamen van den overledene op te eischen. De wijkmeester zal hiervan aan den Raad-commissaris verslag doen en gedurende het openstaan van het schoutambt de werkzaamheden daaraan verbonden waarnemen of met overleg van den Raad-commissaris zorgen, dat daarin worde voorzien.”

hun geruïneerden toestand hebben deze archiefjes nog hun belang, omdat zij een duidelijk inzicht geven in de werking en het beheer dezer overoude, nu voor goed verdwenene vereenigingen 1).

Men zou allicht meenen, dat tengevolge van de opheffing van het college van Raden-commissarissen voor de zaken der wijken en buurten, ook twee andere categoriën van archieven, die van de oude wijken der stad en van hare buitengerechten, naar het stadsarchief waren overgebracht. Het ligt toch voor de hand aan te nemen, dat de acht Raden-commissarissen de opvolgers waren van de acht jongste vroedschapsleden, die van ouds als hoofdlieden der acht burgercompagniën fungeerden en dus de archieven dier compagniën bewaarden. Toch zou deze conclusie onjuist zijn: de archieven van wijken en buitengerechten werden in 1851 niet door de stad verkregen. En inderdaad: de Raden-commissarissen waren ook niet de opvolgers van de oude hoofdlieden der burgercompagniën; zij stamden af van de acht *oudste* leden van den raad, aan wie eerst bij besluit van het Gemeentebestuur van 29 Augustus 1803 het toezicht over de acht wijken was opgedragen, terwijl de twee jongste raadsleden toen elk als commissaris van twee buitenwijken optraden 2). De Raden-commissarissen waren dus van betrekkelijk recenten oorsprong en konden geene oude eigene archieven bezitten.

Maar toch berusten de archieven van de wijken en de buitengerechten (of althans alles, wat daarvan nog bekend is) thans in het stadsarchief. Ik wil daarom hier mededeelen, wat mij van de geschiedenis dezer archieven bekend geworden is en hoe zij in het stadsarchief aangekomen zijn.

De archieven van de acht wijken der stad zullen van ouds berust hebben onder de hoofdlieden of kapiteins van elke burgercompagnie, — eene betrekking naar wij zagen van ouds bekleed door de acht jongste leden der vroedschap. Althans bij de compagnie Turkije schijnt het archief aldus bewaard te zijn geworden: immers de notulen, rekeningen

---

1) Het ware gemakkelijk voor het gebruik geweest en in overeenstemming met wat geschied is met de archieven der wijken en buitengerechten, zoo deze kleine archiefjes waren opgenomen in eene afzonderlijke afdeling van den inventaris van het stadsarchief. Dit is verzuimd: het voornemen was, ze als afzonderlijke afdeling op te nemen in den inventaris der verschillende later met het stadsarchief vereenigde archieven (begijnhuizen, broederschappen, gilden enz.). Maar dit schijnt toch bij nader inzien minder doelmatig: de archieven van corporatiën, wier functiën de stad zelve heeft overgenomen, behooren in het stadsarchief (afzonderlijk) te worden opgenomen. Het voornemen is nu, de (niet omvangrijke) beschrijving met die der latere aanwinsten van het stadsarchief in een supplement te vermelden.

2) Not. Gemeentebestuur 29 Aug., 5 Sept. 1803. Bij besluiten van 1 Febr. 1808 en 13 Juli 1811 werden de vier Wethouders, later de vier Adjunct-maires, als Raden-commissarissen aangewezen. Den 8 Januari 1816 (Raadsnot. 8, 12 Jan. 1816) benoemde de raad weder de acht *jongste* leden van het college tot Raden-commissarissen, zoodat de oude toestand geheel hersteld werd; de wijkmeesters, de opvolgers van de oude hoofdlieden der burgercompagniën, bleven echter tevens in functie. Vier der acht benoemde Raden-commissarissen traden toen op als commissarissen der vier buitengerechten. (Not. Raad 12 Jan. 1816.)

en andere stukken betreffende het beheer dezer compagnie, die in het stadsarchief zijn opgenomen 1), zijn afkomstig uit het familie-archief van den hoofdman Martens en door een zijner nazaten afgestaan. Reeds deze laatste omstandigheid geeft aanleiding om te vermoeden, dat bij de gedurige wisseling van hoofdlieden de archieven der wijken niet zeer volledig gebleven kunnen zijn. Trouwens reeds van ouds zullen die archieven niet veel beteekend hebben en in hoofdzaak bestaan hebben uit de rekenboeken der compagnie (zooals althans het geval was bij de compagnie Papenvaandel, wier archief wij bezitten), en wellicht uit eenige naamlijsten van leden der compagnie, zooals er ons een van Oranjestam is overgebleven. Eerst sedert de reorganisatie der schutterij in 1783 kunnen deze archieven meer belang verkregen hebben: immers de aangelegenheden der schutterij vormden het hoofdelement van de zorgen der hoofdlieden; het is wel niet toevallig, dat het notulenboek der compagnie Turkije juist met het jaar 1783 begint.

De archieven der acht wijken moeten bij de hoofdlieden der burgercompagniën gebleven zijn, totdat de revolutie van 1795 deze digniteiten ten val bracht. Op 28 Januari 1795 besloot de Provisioneele municipaliteit, om in plaats van leden der municipaliteit acht burgers tot hoofden der burgercompagniën aan te stellen met den titel van *wijkmeesters* 2). Deze wijkmeesters hebben natuurlijk de archieven der burgercompagniën van hunne voorgangers overgenomen; en inderdaad, in 1831 had de heer C. A. Van der Star, wijkmeester van wijk F, het archief der oude compagnie Papenvaandel nog onder zich; bij zijn aftreden op 10 Juni gaf deze het archief over aan den Raadcommissaris der wijk, die niet beter wist te doen dan het 12 Augustus op het stadhuis te deponeren 3). Wat het lot is geweest van de archieven der andere wijken, is onbekend: denkelijk zijn zij allengs onder het beheer der steeds wisselende wijkmeesters te gronde gegaan.

De wijkmeesters waren echter niet alleen de beheerders van wat er restte van de archieven der oude burgercompagniën: zij hadden ook onder zich de veel belangrijker archieven van de oude buitengerechten. Het Koninklijk Besluit van 10 Juni 1823 vereenigde de buitengerechten met de stad Utrecht. Dientengevolge besloten Gedeputeerde Staten 11 Juli 1823, «om het bestuur der stad Utrecht en der vier gemelde gemeenten uit te noodigen, om dadelijk eene onderhandeling te openen tot het opmaken van een plan van likwidatie . . . . benevens een inventaris tot overneming van archieven, documenten en papieren» 4).

1) Inv. v. h. archief over 1577—1795. No. 2075—2078.

2) Not. Prov. municip. 28 Jan. 1795. Boven deze wijkmeesters stonden sedert 1803 de p. LXX Noot 2 vermelde, nieuw ingestelde Raden-commissarissen, die toezicht hielden op hun beheer.

3) Zie den inventaris van het archief onder de collectie Inventarissen.

4) Not. B. en W. 5 Aug. 1823.

Het plan van liquidatie werd 10 October 1823 ter goedkeuring aan Gedeputeerde Staten gezonden en 22 Mei 1824 door hen vastgesteld; van de inventarissen der archieven hooren wij verder niets: de stad Utrecht trof daaromtrent zelve eene andere regeling.

Vóór 1823 hadden de buitengerechten, evenals de wijken der stad, onder toezicht gestaan van Raden-commissarissen en wijkmeesters, terwijl onder dezen de oude schouten der gerechten werkzaam waren gebleven. Deze schouten waren derhalve afgedaald tot ongeveer dezelfde positie, die in de stad zelf door de buurtschouten werd ingenomen, echter met dit verschil, dat hun werkkring veel belangrijker was, daar hun beheer nagenoeg onveranderd den ouden omvang behouden had. Het gevolg van de vereeniging der buitengerechten met de stad was dan ook niet, dat dit beheer der schouten eenvoudig opgeheven of aan dat van den wijkmeester geannexeerd werd, terwijl de schouten zelve verdwenen; integendeel, nadat de liquidatie tusschen de stad en de gerechten was afgelopen, werden de wijkmeesters der vier gerechten ontslagen, terwijl hun ambt aan de vier schouten der buitengerechten werd opgedragen 1). Aan de aftredende wijkmeesters werd nu bepaaldelijk opgedragen, «om alle papieren en verdere documenten (tot het wijkmeestersambt) relatief, zoodra mogelijk aan de hen vervangende wijkmeesters (d. z. de oude schouten) over te geven en te behandigen», terwijl het blijkt, dat deze nieuwe wijkmeesters tegelijk ook de papieren der oude schoutambten bleven bewaren 2).

De nieuwe wijkmeesters der voormalige buitengerechten schijnen echter, evenmin als hunne collega's binnen de stad, geneigd geweest te zijn, om deze oude archieven op den duur onder zich te houden. Althans het archief van de Bemuurde Weerd, tot dusver in de gerechtskist der Weerd berustende, werd reeds 20 September 1826 van den kameraar overgenomen 3) en zeker aanstonds naar het stadhuis overgebracht. Zooals te denken was, had dit archief niet veel te beduiden: tengevolge van het Keizerlijk Decreet van 8 November 1810 waren de gerechtelijke stukken aan den hypotheekbewaarder afgegeven, en onder het overblijvende waren alleen eenige door slordigheid achtergelatene gerechtelijke akten door hunnen ouderdom eenigszins belangrijk. Van nog veel minder belang waren de archieven der andere veel onbeduidender buitengerechten, die thans mede in het stadsarchief berusten

---

1) Not. B. en W. 9, 13, 20 Juli, 17 Aug. 1824.

2) In het gerecht Tolsteeg namelijk maakte de schout bezwaar, om als wijkmeester op te treden, terwijl de oude wijkmeester van het gerecht juist in dienzelfden tijd overleed. Er werd nu een nieuwe wijkmeester benoemd, wien werd aanbevolen „gedachtig te zijn aan de overneming der papieren, zoo van den gewezen schout Van den Well, als van den overleden wijkmeester De Groot.” (Not. B. en W. 20 Juli, 17 Aug. 1824.)

3) Zie de nog aanwezige lijst van dit archief onder de collectie inventarissen.

en die denkelijk successivelijk zijn overgenomen, hoewel men dit niet vermeld vindt.

De Armenwet van 1854 verschafte aan het archief eene nieuwe aanwinst: de Aalmoezenierskamer toch werd feitelijk als zelfstandig lichaam opgeheven en tot eene afdeeling van den stedelijken dienst hervormd. Het archief der kamer was sedert het instorten van het St. Brigittenklooster in 1816 na eenige omzwervingen beland in het gebouw, genaamd het IJzeren hek, op de Breedstraat. Burgemeester en Wethouders noodigden nu 25 Maart 1856 de leden der voormalige kamer uit, «om alle de onder hunne berusting zijnde stukken en bescheiden, die op deze administratie betrekking hebben, op den 1^{en} April e. k. aan de nieuwbenoemde leden der Stads-aalmoezenierskamer te willen overgeven» 1). De vergadering verklaarde zich daartoe alleszins bereid en machtigde haren secretaris tot de afgifte 2), die ook inderdaad plaats had volgens den inventaris, die nog in het stadsarchief berust. Sedert werd het archief op het bureau Armwezen ten stadhuize bewaard, totdat ik het daar in 1874 ontdekte en voor het archief overnam.

Eene laatste vermeerdering, die door den loop der omstandigheden aan het archief ten deel viel, vulde eene lacune aan, waarover ik thans nog te spreken heb. Nadat de Momboirkamer door de invoering der Fransche wetgeving feitelijk was opgeheven, bleef zij ter liquidatie van de nog beheerde boedels in functie. Naar het schijnt is de kamer, na den herbouw van het stadhuis, niet meer daarheen teruggekeerd: althans haar archief was in 1852 gedeponneerd in een lokaal van het Stedelijk gymnasium in de Minderbroederstraat 3). Bij de wet van 5 Maart 1852 werd eene Algemeene commissie van liquidatie der zaken betreffende de voormalige Wees- en momboirkamers ingesteld, die de zaken dezer kamers ter afdoening zou overnemen en op wie dan ook natuurlijk al hare goederen en ook hare archieven zouden overgaan. Ter uitvoering van deze regeling verscheen op 9 October 1852 de heer R. J. graaf Schimmelpenninck, lid der Staatscommissie tot liquidatie, ter Momboirkamer 4), nam het archief over en voerde het mede naar Den Haag.

Niet voor goed zou echter de stad Utrecht dit gedeelte van haar archief moeten missen: nadat de Algemeene commissie van liquidatie hare werkzaamheden geëindigd had, beval de wet van 14 November 1879 (art. 9), om de voortaan voor de praktijk nuttelooze archieven

---

1) Not. B. en W. 25 Maart 1856.

2) Not. Aalm.kamer 26 Maart 1856.

3) Miss. v. d. Comm. tot liq. v. d. Momb.kamer te Utrecht aan de Algem. Comm. tot liquidatie dd. 22 Sept. 1852. (Cat. v. h. Nieuwe archief. No. 181.^a)

4) Miss. v. graaf Schimmelpenninck aan de Comm. v. liquidatie te Utrecht dd. 1 Oct. 1852. (Cat. v. h. Nieuwe archief. No. 181.^c)

terug te geven aan de stedelijke besturen, van wie zij afkomstig waren, zoo dezen dit verlangden. Dientengevolge wendden zich Burgemeester en Wethouders van Utrecht den 6 Januari 1880 tot de Algemeene commissie met verzoek, om het archief harer Momboirkamer te mogen terugontvangen. Natuurlijk werd aan dit verzoek gevolg gegeven en in de maand Juni 1880 werd het geheele archief, verpakt in 17 kisten en 1 kast, uit Den Haag terugontvangen 1).

Waren al de genoemde aanwinsten door den loop der omstandigheden verkregen en zouden zij derhalve ook in de vorige periode aan het archief zijn ten deel gevallen, ik moet thans nog verschillende vermeederingsen bespreken, die bepaaldelijk het gevolg waren van de veranderde positie van het archief. Nu dit eenmaal was hervormd tot eene wetenschappelijke instelling, die niet alleen de belangen der stedelijke administratie, maar ook den studielust van het publiek moest dienen, scheen het wenschelijk niet alleen af te wachten, of de omstandigheden oude archiefstukken aan de stad als het ware in den schoot zouden werpen, maar om ook zelf de handen uit den mouw te steken en te trachten alles te verkrijgen, wat van oude stedelijke papieren nog hier of daar te vinden was.

Belangrijke resultaten zijn langs dezen weg verkregen. In de eerste plaats vermeld ik de aanwinst, die niet alleen den grootsten omvang had, maar ook het meeste belang, omdat zij eene lacune in het stedelijk archief zelf weder aanvulde. Het schepenarchief was, naar wij gezien hebben, in 1811 overgebracht naar de griffie der rechtbank en naar de bergplaats van den hypotheekbewaarder; eene laatste rest was omstreeks 1844 nog naar de rechtbank overgebracht. Tengevolge van de wet van 9 Juli 1842 op het notariaat werd van het aandeel der rechtbank in den buit een belangrijk deel afgescheiden: de protocollen der notarissen werden vereenigd in het nieuw ingerichte depot der notariële protocollen, dat wel in het gebouw der rechtbank zelf gevestigd, doch geheel van haar oud archief afgezonderd werd, onder het beheer van den bewaarder der notariële protocollen. Dit laatste depot is nog steeds onaangeroerd: de bepalingen der wet verhinderen de hereeniging dezer stukken met het archief, waartoe zij behooren. Doch de beide andere afdeelingen van het schepenarchief zijn heroverd: na langdurige onderhandelingen met de departementen van Justitie en Finantiën en niet dan nadat veel persoonlijke tegenstand ook in de stad zelve overwonnen was, gelukte het, de beide deelen van het schepenarchief, die onder den hypotheekbewaarder en den griffier der rechtbank berustten, in 1877 en 1878 van deze bewaarders over te nemen, krachtens beschikkingen van den Minister van Finantiën dd.

1) Notulen B. en W. 6 Jan., 17 Juni, 22 Juli 1880.

26 Augustus 1875 1) en van den Minister van Justitie dd. 7 Maart 1878 2). Het door den hypotheekbewaarder beheerde gedeelte verkeerde in materiëel voldoende, doch ordellozen toestand en was blijkbaar nooit of bijna nooit gebruikt. De van den griffier der rechtbank overgenomen afdeeling was echter op de gruwelijkste manier verwaarloosd en haren ondergang nabij.

Het Koninklijk Besluit van 8 Maart 1879, dat de overbrenging van alle rechterlijke archieven naar de rijksarchiefdepots beval, maakte echter de ministeriële besluiten, krachtens welke de gemeente Utrecht haar schepenarchief juist had heroverd, weder krachteloos. Op aanvraag van Burgemeester en Wethouders verklaarde echter de Minister van Binnenlandsche Zaken zich gaarne bij besluit van 19 Februari 1881 bereid, om krachtens art. 2 van het Koninklijke Besluit de schepenarchieven van Utrecht en zijne buitengerechten aan de gemeente in bruikleen af te staan.

Zoo was dus deze meest hinderlijke leemte in het eigenlijke stadsarchief eindelijk voor goed weder aangevuld; eene andere lacune bleef echter bestaan. Ik heb boven vermeld, dat van de stedelijke archieven alleen die van de Aalmoezenierskamer en de Ambachtskamer in de 17^e eeuw buiten het stadhuis verblijf hielden. Ook verhaalde ik reeds, hoe het archief der Aalmoezenierskamer bij de opheffing der kamer in 1856 naar het stadhuis werd overgebracht. De Ambachtskamer daarentegen ging allengs over in een college van Regenten van het Ambachtskinderhuis en ontving sedert de stichting der daaraan toegevoegde Fundatie van Renswoude nieuwen luister. Haar archief dwaalde hoe langer hoe verder af, naarmate het college grootere zelfstandigheid verkreeg. Ik wendde mij daarom tot Burgemeester en Wethouders met eene memorie, houdende het uitvoerige historische betoog, dat de Ambachtskamer en het Ambachtskinderhuis tot aan de uitvaardiging van het Koninklijk Besluit van 24 Maart 1824, waarbij het stedelijke subsidie aan het gesticht werd ontnomen, te beschouwen waren als zuiver stedelijke instellingen, wier archief deel uitmaakte van het stadsarchief. Op grond van deze beschouwingen verzochten Burgemeester en Wethouders van Regenten van het Ambachtskinderhuis afgifte van hun archief van voor het jaar 1824. Het college maakte echter om praktische redenen eenig bezwaar, de betrekkelijk recente archieven uit het begin dezer eeuw af te geven, en ook tegen het aannemen van het jaar 1813 als scheidspunt bleken dezelfde bezwaren te bestaan. Doch bij schrijven van 22 Januari 1880 verklaarden Regenten zich bereid, haar archief van voor 1795 aan het stadsarchief

1) Reeds bij resolutiën van 17 Juni en 9 Juli 1859 had deze Minister tot de overdracht der stukken machtiging verleend; maar het gelukte eerst in 1877, om de afgifte te verkrijgen.

2) Deze Minister had reeds 14 September, 4 October 1875 gelijk verlof verleend, doch het 18 Januari 1876 weder ingetrokken.

af te geven. Daar echter het jaar 1795 geenerlei wijziging in het beheer van het gesticht bleek gebracht te hebben, werd ten slotte bij minnelijke schikking de knoop doorgehakt en is het archief tot aan het jaar 1800 door mij overgenomen.

Ook de charters der tien begijnhuizen, wier spoor men sedert het laatst der 18^e eeuw verloren had, werden in 1890 heroverd, doch niet zonder opoffering van de zijde der gemeente. De Minister van Binnenlandsche Zaken bood namelijk aan de gemeente aan, een deel der door het rijk uit de verzameling van Sir Thomas Phillipps te Cheltenham aangekochte Hollandsche handschriften voor *f* 750 over te nemen. Bij onderzoek bleek deze collectie, die in hoofdzaak bestond uit ongeveer 1300 oorkonden, te bevatten de lang gezochte charters der begijnhuizen, met uitzondering van die van het St. Magdalena-convent 1). Uit den samenhang der geheele collectie bleek duidelijk, dat deze stukken uit de verzamelingen van Bondam en Musschenbroek afkomstig waren: zonder twijfel waren zij door den eerste van het stadhuis ter inzage ontvangen. Bij de collectie bevonden zich nog verscheidene charters, afkomstig uit het stadsarchief zelf, en bovendien het geheele archief der fundatie van J. Ruysch Az., die met de Aalmoezenierskamer vereenigd is. Burgemeester en Wethouders, door mij ingelicht over den inhoud der aangebodene verzameling, aarzelden niet ze bij besluit van 20 Mei 1890 voor den gevraagden prijs aan te koopen en om zoodoende de laatste groote leemte in het stadsarchief op onverwacht gelukkige wijze weder aan te vullen. Een paar necrologia, cartularia en andere handschriften, afkomstig uit dezelfde archieven en naar Cheltenham afgedwaald, waren (zooals aanstonds blijken zal) reeds ten vorigen jare met andere archiefstukken van het rijk aangekocht.

Eindelijk moet ik nog vermelden, hoe de nauwere band, die ten gevolge van mijne benoeming tot rijks-archivaris in de provincie en de samenwoning in één gebouw tusschen de oude provinciale en stedelijke archieven ontstaan is, voor ons archief heilzame vruchten heeft gedragen. Had reeds in 1877 het gemeente-archief van Gedeputeerde Staten in bruikleen mogen ontvangen eene verzameling van stukken, die in het provinciaal archief misplaatst bleken te zijn, veel belangrijker waren de aanwinsten, door ruiling en schenking verkregen, nadat het oude provinciale archief aan het rijk was overgegaan. In 1881 werden niet minder dan vijf oude stedelijke registers, enkele stedelijke charters en eenige documenten van de begijnhuizen en broederschappen geruild tegen eenige bisschoppelijke cartularia en rekeningen, die naar het stadsarchief waren afgedwaald. In 1883 volgde eene nieuwe ruiling met

---

1) De charters van dit convent zijn namelijk allen terechtgekomen in het archief der Oud-R. C. Clerczy.

het rijk, waardoor de gemeente o. a. verkreeg eene verzameling origineele brieven aan de stad uit het begin der 16^e eeuw, ontdekt in eene in het provinciaal archief opgenomene partikuliere verzameling. In 1882, 1886, 1887, 1890 en 1891 ontving de stad voortdurend ten geschenke losse deelen of papieren, bij de voortgaande rangschikking van het Utrechtsche rijksdepot ontdekt en uit het stedelijk archief afkomstig: een formulierboek van een stedelijken schrijver van 1430, een band met allerlei middeleeuwsche stukken uit het stadsarchief, rekeningen van de stad en van de Hooge en Lage Weide, stukken uit het archief van het klooster Bethlehem enz. Doch de belangrijkste aanwinst werd verkregen in 1890/91, toen het rijk aan het stadsarchief schonk eene verzameling van bijna 50 charters over 1250—1552, afkomstig uit de stedelijke charterkast en ontdekt bij de regeling van de provinciale charters, waarheen zij uit de verzameling van Dr. C. Booth waren overgebracht. De vrijzinnige denkwijze van den Minister van Binnenlandsche Zaken, die deze kostbare stukken zonder equivalent aan de gemeente afstond, alleen op grond van het feit, dat zij ten onrechte uit het gemeente-archief waren afgedwaald, verdient bijzondere vermelding: daardoor is toch door de hoogste autoriteit in ons land het beginsel erkend, dat archieven van openbare lichamen niet in den handel behooren te zijn en als hun publiekrechtelijk eigendom niet tot het onderwerp van transactiën mogen gemaakt worden. Dat de gemeente, aldus voorgelicht, bereidwillig op dezen weg volgde, is niet te verwonderen: naarmate bij de voortgaande inventarisatie van het archief daarin stukken ontdekt werden, die vroeger door aankoop of schenking verkregen waren, doch thans bleken in het archief van het rijk of van eene andere gemeente te behooren, werden die steeds aan de betrokkene besturen afgestaan. Zeer vele hier misplaatste stukken, die de goede regeling van het stadsarchief belemmerden, werden zodoende verwijderd en naar hunne oude bewaarplaatsen teruggebracht.

Op allerlei wijzen werd aldus getracht aan het stadsarchief zijn ouden omvang terug te geven. Doch ik meende nog een stap verder te mogen gaan: het archief kon en moest het depot worden, waar alles, wat voor de praktijk nagenoeg zonder waarde onder het beheer van verschillende corporatiën allengs dreigde te niet te gaan, van den ondergang gered en voor de studie bewaard werd. Ook oude archieven, waarop de stad geenerlei recht kon doen gelden, konden derhalve thans als historische documenten voor overbrenging naar het stedelijk depot in aanmerking komen. Ook op deze wijze werden vele en hoogst belangrijke archieven verkregen. In de eerste plaats de archieven der fundatiën, die van ouds onder zeker toezicht gesteld zijn en thans feitelijk door den burgemeester en den gemeente-secretaris beheerd worden: het H. Geesthuis,

het St. Margaretenhof en de fundatiën van Van Nykercken en Van Pallaes. Door den nauwen band, die tusschen de stad en deze gestichten sinds lang bestond, waren enkele stukken uit haar archief reeds naar het stadsarchief afgedwaald. De gemeente-secretaris, onder wien de rest (spaarzame overblijfselen van zeker veel grootere verzamelingen!) berustte, maakte geen bezwaar, om mij ook deze op 24 November 1877 voor het stadsarchief over te dragen. Een groot pak met stukken, tot deze zelfde archieven en dat van de fundatie van Van Buchell behoorende, werd in 1891 nog op het bureau van den gemeente-ontvanger ontdekt en met de rest vereenigd. — Reeds vóór dien tijd was een geheel dergelijk archief, dat van de Eleëmosynae van Oudmunster 1), volgens besluit van Burgemeester en Wethouders van 3 Maart 1874 naar het stadsarchief overgebracht, — en in 1880 nam ik van den secretaris van Curatoren van het gymnasium over het archief van het Collegium Willibrordi en het Domus pauperum, waarvan eenige stukken reeds bij het aanvaarden mijner betrekking door mij in het stadsarchief waren aangetroffen.

Nog verschillende kleinere aanwinsten werden allengs, naarmate vergetene of verwaarloosde oude archieven in het bezit van verschillende corporatiën werden aangetroffen, voor het stadsarchief gedaan. Zoo ontdekte ik in het archief van het Ambachtskinderhuis dat van het Melatenhuis en vroeg dit, nadat de geschiedenis van dit depot opgespoord en aan Regenten medegedeeld was, van hen aan: bij besluit van 20 September 1876 werd het bereidwillig door hen afgestaan aan de stad, die indertijd het beheer van de goederen en het archief van het Melatenhuis aan de Ambachtskamer had toevertrouwd.

Wanneer oude archieven zich echter in het bezit bevonden van corporatiën, die tot de stad in geene betrekking stonden en die dus bezwaar maakten hunne archieven definitief aan haar af te staan, werd aan deze corporatiën het voorstel gedaan, om ze in bruikleen te geven met behoud van eigendomsrecht; aan de ambtenaren van het gemeentearchief zou dan de verplichting worden opgelegd, om die archieven te ordenen en te inventariseeren, daarin bij voorkomende gelegenheden de noodige nasporingen te doen en over het resultaat aan regenten te rapporteeren. Van de dus gebodene gelegenheid, die de belangen van beide contracteerende partijen volkomen scheen te waarborgen, werd gaarne gebruik gemaakt door Regenten der Vereenigde Gods- en gasthuizen, die hun omvangrijk archief bij besluit van 28 Juli 1879 aan de gemeente in depot gaven. Eene aanwinst van zeer groot belang, daar zij de archieven van al de negen door het Koninklijk besluit van 27 Maart 1817 gecombineerde oude Utrechtsche gasthuizen en

---

1) Trouwens alleen het nieuwe archief sedert het begin der 19e eeuw; het oude archief der stichting berust nog in het archief van het kapittel van Oudmunster.

dat van het fonds Armen-noodhulp bevatte, waaronder niet minder dan ruim 1200 charters, beginnende met het jaar 1311.

De Potmeesters van St. Jacob verzochten zelf, hun in geheel ongeordenden toestand verkeerend archief op de bovenbedoelde voorwaarden in het stadsarchief te mogen plaatsen, hetgeen hun bij besluit van Burgemeester en Wethouders dd. 23 December 1882 werd toegestaan. De overbrenging van dit kleine archiefje, dat tevens eenige merkwaardige antiquiteiten bevatte, had daarop plaats.

Ook het archief van den Utrechtschen Studenten-senaat, waarvoor geene geschikte bewaarplaats kon gevonden worden, is op verzoek van dien Senaat en volgens besluit van Burgemeester en Wethouders dd. 10 Juli 1888 in het stadsarchief gedeponneerd, echter (wegens de aan den Senaat opgelegde geheimhouding, betreffende sommige vroeger gebruikelijke ceremoniën bij het ontgroenen der nieuwe leden) in een gesloten kastje. Ik meende in dit zeer bijzondere geval van den gewonen regel te mogen afwijken in de hoop, dat de vermelde geheimhouding wel eenmaal zal worden opgeheven, terwijl ik het mijne plicht achtte te zorgen, dat dit archief, dat denkelijk niet onbelangrijke bijzonderheden zal bevatten over het studentenleven in het begin dezer eeuw, op dit gewenschte tijdstip nog in bruikbaren toestand verkeeren zal.

De Academische Senaat volgde het door den Studenten-senaat gegevene voorbeeld, door bij missive van 20 Januari 1893 haar veel belangrijker, zij het dan ook zeer weinig omvangrijk oud archief van vóór de herstelling der hoogeschool in 1815 aan de gemeente in bruikleen af te geven. Van geheimhouding was hier echter natuurlijk geen sprake: integendeel was het juist de wensch, om het archief voor de studie van het publiek te openen, die hier den doorslag gaf.

Op denzelfden 20 Januari 1893 namen ook de Regenten van het Gereformeerd Burgerweeshuis het besluit, om de drie in hun archief door het historisch verloop der ontwikkeling van hun gesticht opgenomen archieven van het Regulierenklooster, het St. Elisabethsgasthuis en de Bank van leening aan de gemeente in bruikleen af te staan. Gewichtig besluit, waardoor drie omvangrijke archieven voor de studie geopend worden! Vooral het zeldzaam volledige archief van het Regulierenklooster heeft voor de geschiedenis belang. Eerlang zullen dus ook deze drie archieven, die in het Weeshuis verscholen lagen en daar wegens hun gering praktisch belang op den duur aan beschadiging en verlies waren blootgesteld, in het archiefgebouw veilig bewaard zijn.

Slechts zéér enkele archieven in deze stad vallen thans nog in de termen voor eene vriendschappelijke annexatie in bovenbedoelden zin. Stukken, uit het stedelijk archief afkomstig, bezit nog alleen het depot der notariële protocollen, dat door de wet van 1842 nog steeds beschermd wordt, — en het archief van de Oud-R. C. Clerczy, waarin

enkele stukken van het Begijnhof, het St. Magdalena-convent en het St. Hieronymushuis berusten, die trouwens bij het rijksarchief in Utrecht in bruikleen zijn. Nog één archief, waarvan de oude bestanddeelen echter niet tot het stadsarchief behooren, zou ik (ten minste wat het middel-eeuwsche deel betreft) zeer gaarne in het stadsarchief voor het publiek toegankelijk zien stellen: het archief van Kerkvoogden der Nederduitsch-Hervormde gemeente, dat de archieven van kerkmeesters der vier Utrechtsche parochiekerken bevat. Daarnaast herinner ik aan een kleiner archiefje: dat van het St. Eloyengasthuis, waar de overblijfselen van het archief van het Smedengild moeten bewaard worden. Het is te hopen, dat de bestuurders dezer verschillende lichamen op den duur geen weerstand zullen bieden aan den geest des tijds, die eischt, dat alle *oude* archieven niet alleen zorgvuldig bewaard worden, maar ook voor het onderzoek van het publiek geopend zijn.

Is het noodig, dan schroomt de gemeente niet, om, nu eenmaal het bovenaangeduide doel gesteld is, voor de bereiking daarvan ook opofferingen te doen. Dit bleek reeds in 1889, toen de Minister van Binnenlandsche Zaken aan Burgemeester en Wethouders aanbood, eenige stukken uit verschillende archieven, met de Cheltenhamsche collectie in het bezit van het rijk overgegaan, voor den kostenden prijs aan de gemeente over te dragen: bij besluit van 11 Juli 1889 besloten Burgemeester en Wethouders de verzameling voor de gevraagde som van f 325 te aanvaarden. Zodoende veroverde het stadsarchief eenige cartularia en rekeningen, afkomstig uit de archieven der Gods- en gasthuizen, een paar afschriften van gildenboeken van het Smedengild (waarvan de origineelen niet bekend zijn) en verscheidene andere stukken. Ook bij den bovenvermelden aankoop van charters uit de Cheltenhamsche collectie in 1890 bevonden er zich eenige van de gasthuizen van St. Bartholomeus en St. Job, die van belang mogen heeten.

Alle langzamerhand verkregene aanwinsten 1), behalve de uit het Gereformeerde Burgerweeshuis afkomstige archieven, zijn reeds in het archiefgebouw opgenomen en voorloopig beschreven; de inventarissen zullen later herzien en daarna gedrukt worden. Doch de beschrijving van het oude stadsarchief is reeds definitief afgevoerd: door de verschijning van dit eerste deel is de inventaris thans compleet, nadat in 1884 en 1890 de beschrijvingen der tweede en derde afdelingen verschenen zijn. Mij rest thans ten slotte nog alleen de taak, om rekenschap te geven van de beginselen, waardoor ik mij bij de ordening en inventarisatie van het oude archief heb laten leiden: beginselen trouwens, die ik reeds jaren geleden uitvoerig heb uiteengezet en waarover ik in hoofdzaak niets nieuws te zeggen heb.

1) De aanwinsten van het nieuwe archief, waarin langzamerhand tal van archieven van allerlei onthbondene vereenigingen en comités worden opgenomen, vermeld ik hier niet.

§ 3. *Regelen voor de ordening en beschrijving van het archief.* — Op den voorgrond stel ik de definitie, die ik in mijn archiefverslag van 1879 van een archief heb gegeven, en die ik thans met geringe wijziging aldus wensch te formuleeren: «Een archief is het geheel der geschrevene, geteekende en gedrukte bescheiden, ingekomen bij- en uitgegaan van het bestuur eener gemeenschap of een harer beambten *ex officio*, voor zoover deze bescheiden bestemd zijn om onder haar te blijven berusten» 1).

Is deze definitie juist 2), dan volgt daaruit, dat uit een archief moeten verwijderd worden alle geschrevene, geteekende of gedrukte stukken, die niet bij de betrokkene gemeenschap zijn ingekomen of van haar uitgegaan, en die dus niet, zooals het archief, *jure publico*, maar *jure privato* aan haar toebehooren. Onder deze omschrijving zijn begrepen: 1°. Boeken of handschriften, door de gemeenschap aangekocht. Van dien aard zijn wetboeken, handleidingen voor de administratie, bijbels en andere stukken, door het bestuur dikwijls aangekocht als hulpmiddelen bij het uitoefenen der bestuurstaak, — private handschriften van historischen aard, aangekocht als bijdragen voor de geschiedenis der betrokkene gemeenschap, — pakken ongebruikt materiëel, formulieren enz. Dit alles behoort overgeplaatst te worden naar of gevormd te worden tot eene bibliotheek, geheel afgescheiden van het archief; het ongebruikte materiëel enz. moet vernietigd worden. 2°. Alle archiefstukken, die niet zijn ingekomen bij het bestuur der gemeenschap of bij enkele harer leden *als zoodanig* 3), zooals waterschaps- en kerkarchieven, dikwijls in de archieven van dorpen gedeponeerd, omdat de functiën van schepen, heemraad en kerkmeester toevallig in dezelfde personen vereenigd waren, — stukken betreffende grondvergaderingen en andere commissiën uit den revolutietijd, die na hare ontbinding ten slotte dikwijls op het gemeentehuis gedeponeerd zijn, — en verder alle stukken betreffende posten, door de secretarissen der betrokkene gemeenschap buiten hun eigenlijk ambt bekleed. Wil men al de stukken dezer laatste rubriek niet naar andere archieven overplaatsen, maar ze in het archief behouden (hetgeen somtijds om praktische redenen

1) Onder deze definitie zijn niet begrepen zoogenaamde familie-archieven. Deze verzamelingen van stukken, waaraan het officiële karakter ontbreekt en die alleen toevallig bijeen bewaard worden, mogen geene archieven in eigenlijken zin heeten.

2) Het is moeilijk, de juistheid mijner definitie te betoogen, zooals ik gaarne zou wenschen te doen. Ik kan alleen verzekeren, dat ik ze slechts na rijp beraad en na overleg met anderen heb vastgesteld.

3) *Als zoodanig.* Bedoeld worden dus alleen officiële stukken. Daardoor behoeven echter niet alle stukken, die niet in officiële vorm zijn opgemaakt, te worden uitgesloten. Vooral in kleine en afgelegene plaatsen nam men het dikwijls met den vorm niet al te nauw, en men vindt dus in brieven, door sommige ambtenaren in hunne qualiteit ontvangen, dikwijls zeer huiselijke bijzonderheden in een vorm, die verre van officiël is. Het zou echter natuurlijk ondoelmatig zijn, deze stukken daarom alleen te verwijderen uit het archief, waarin zij thuis behooren.

wenschelijk kan zijn), dan behooren ze in afzonderlijke afdeelingen als supplement aan het einde van den inventaris opgenomen te worden.

Bij het ordenen der overgeblevene stukken meen ik, dat het beginsel gelden moet, door Dr. Vermeulen uitgesproken in de voorrede van zijn inventaris van het Provinciaal archief van Utrecht: *«In een catalogus van een archief kan en moet eene schets van het samenstel der vroegere besturen zichtbaar wezen»*. Ik stel dezen eisch niet, omdat ik een volgens dit beginsel ingerichten inventaris zoo bijzonder gemakkelijk acht voor het gebruik: integendeel, het gebruik van zulk een inventaris eischt eenige voorlichting en eenige studie. Doch ik meen, dat een ernstig en nauwgezet archivaris niet zal *kunnen* nalaten, aan dien eisch te voldoen. Natuurlijk behoort ik deze bewering te bewijzen.

Twee systemen komen voor de ordening van een archief in aanmerking: de chronologische en de systematische rangschikking der stukken. De chronologische is natuurlijk alleen volkomen consequent uitvoerbaar voor een uit losse stukken bestaand archief: het behoeft geen betoog, dat men de talrijke registers en seriën slechts daarin zou kunnen doen passen door ze uiteen te nemen, — iets wat natuurlijk niemand in de gedachten komen zal. Men behoort daarbij te denken aan het bezwaar, dat bij chronologische rangschikking geheel geen overzicht verkregen wordt van den inhoud van het archief, en de talrijke ongedateerde stukken kunnen niet geplaatst worden. Doch het is onnoodig over dit verouderde systeem van indeeling vele woorden te verspillen, sedert het ter laatste vergadering van de rijksarchivarissen gebleken is, dat het door geen van hen meer in bescherming genomen wordt: de gemeente-archivarissen zullen gewis langzamerhand volgen ¹⁾.

Alleen de systematische rangschikking blijft dus over. Deze kan op twee wijzen tot stand gebracht worden. Velen wenschen nog eene indeeling volgens bepaalde willekeurig aangenomene rubrieken (*Stedelijk bestuur, Finantiën, Publieke werken, Kerkelijke zaken* enz.), zooals men die aanneemt voor de ordening eener bibliotheek. Anderen achten het daarentegen noodig rubrieken aan te nemen, niet willekeurig vastgesteld maar gegeven door het archief zelf. Ik voor mij acht de keuze niet moeilijk. Het eerste systeem maakt op mij altijd denzelfden indruk, dien men zou verkrijgen van eene bibliotheek, gerangschikt volgens de banden der boeken (boeken in Fransche banden, in perkamenten banden, in ribben banden enz.) of volgens hunne bewaring (boeken, door houtworm, door water, door ijzerroest beschadigd enz.). Dergelijke

¹⁾ Het kan natuurlijk om bijzondere redenen wenschelijk zijn, naast de inventarissen chronologische lijsten uit te geven van bepaalde, bijzonder belangrijke losse stukken (b.v. regestenlijsten der oorkonden). Daartegen geldt geen der opgenoemde bezwaren; men beoogt trouwens niet zulk eene publicatie iets anders dan met de uitgave van een inventaris.

bevoegdheden in de geschiedenis der Finantiekamer, die gedurende bijna den geheelen tijd van haar bestaan niet alleen Commissie van finantiën, maar tevens Commissie van fabricage (d. i. van publieke werken) was, en een tijd lang zelfs tegelijk de zaken van de inkwartiering en kazerneering behandelde, terwijl hare werkzaamheid eerst in onze eeuw tot het gebied der finantiën beperkt werd. Terwijl dus in den inventaris van ons archief eenerzijds de stukken, die in een gewonen systematischen inventaris onder de rubriek *Finantiën* zouden gebracht worden, verdeeld zijn over twee afdelingen, naarmate zij ingekomen zijn bij of uitgegaan van Burgemeester en Vroedschap of wel van de Finantiekamer, vindt men van den anderen kant in het archief der Finantiekamer (waarin men natuurlijk alleen finantiële stukken zou verwachten te vinden) wellicht nog meer stukken over publieke werken dan over finantiën 1).

Men bespeurt derhalve, dat het systeem van mijn concilianten bestrijder voor mij geheel onaannemelijk is, want dat het volgen daarvan in de werkelijkheid tot geheel andere resultaten zou voeren dan mijne wijze van werken. Maar als ik de concessie afwijs en zodoende den schijn aanneem van onhandelbaar te zijn, behoor ik er op verdacht te zijn, dat mijn bestrijder mij dit zal euvelduiden en thans zal gaan opzoeken hetgene tegen mijne wijze van arbeiden pleit en zijne methode gunstig daartegen doet afsteken. Indien hij inderdaad zoo boosaardig is, dan durf ik met gerustheid voorspellen, dat hij het allereerst den aanval zal richten op de ingewikkeldheid van mijne inventarissen, die ze voor het publiek niet gemakkelijk te gebruiken maakt. Inderdaad, dit is de zwakke plek: de indeeling van een goeden archief-inventaris kan onmogelijk zuiver rationeel zijn, en zij is daarom noodzakelijk minder duidelijk dan de inventaris eener bibliotheek; het is dus inderdaad

---

1) Een ander, niet minder sprekend voorbeeld levert hetzelfde archief op het gebied van het armwezen. De armenzaken waren te Utrecht verdeeld over twee commissiën, de Aalmoezenierskamer en de Ambachtskamer, die verschillende bevoegdheden hadden. Aan de Ambachtskamer was door de Vroedschap afgestaan de opbrengst van verschillende uitkeeringen, gedaan door de tappers, de parochiekerken, de voorlieden, de portiers der stadspoorten en door hen, die het verbod om in de buitengerechten nering te doen, overtraden. Over al deze uitkeeringen hield de kamer registers of lijsten, of berusten althans in haar archief aantekeningen. (Cat. v. h. archief 1577—1795. No. 1896—1902.) Nu zou eene zuiver systematische verdeling der stukken, die geene rekening hield met hunnen oorsprong, medebrengen, dat de archieven van Aalmoezenierskamer en Ambachtskamer vereenigd werden in ééne rubriek *Armeezaken*, terwijl daarentegen al de genoemde stukken uit het archief der Ambachtskamer verdeeld zouden worden over verschillende afdelingen (*Nijverheid, Kerkelijke zaken, Stedelijk bestuur* enz.). Maar dit zou zonder twijfel verkeerd zijn: immers al deze stukken lichten de rekeningen der Ambachtskamer, waarin al deze uitkeeringen verantwoord worden, op bevredigende wijze toe: zij verspreiden licht over het wezen en de geschiedenis dier uitkeeringen, en moeten dus bij onderzoekingen daarover gernaadpleegd worden. Verdeelt men ze echter over verschillende afdelingen, dan doen ze geen nut, daar zij niet zijn opgemaakt met het oog op de inrichting der nijverheid, der kerk enz. en daarvan slechts een hoogst eenzijdig beeld kunnen leveren, omdat zij uit hun natuurlijk verband gerukt zijn.

mogelijk, dat het publiek bij het ter hand nemen van zulk een inventaris aanvankelijk eenigszins verlegen staat, hoe daarin den weg te vinden. Ik ben er dan ook reeds op bedacht geweest, dit punt mijner stelling tegen den aanval te dekken, en wel door het aanvullen van mijn stelsel met den eisch, dat de steller van den inventaris aan het genoemde bezwaar te gemoet komen en het publiek bij het gebruik van zijn werk behulpzaam zijn moet. Met deze bedoeling behooren aan het hoofd der verschillende afdeelingen van den inventaris noten geplaatst te worden, die, waar dit noodig is, inlichting geven over het ontstaan en de geschiedenis der gemeenschap, de inrichting en de bevoegdheden van haar bestuur, en die dus den gebruiker van den inventaris aankondigen, welke stukken hij in elke rubriek moet verwachten te vinden ¹⁾. Het voldoen aan dezen eisch levert weinig bezwaar voor den ernstigen archivaris, die toch, wil hij zijn inventaris goed indeelen, het raderwerk van de oude administratie moet bestudeeren, — eene studie, die niet bij elk onderdeel grondig behoef te zijn, maar daarentegen dikwijls in allerlei details moet afdalen. Het materiaal voor het stellen der noten heeft derhalve de archivaris, als hij zijn inventaris voltooid heeft, toch reeds grootendeels bijeen.

Volgens de bovengeschetste beginselen heb ik den inventaris van het stadsarchief, die hiermede voltooid is, gesteld. Ik beschouw deze regeling als eene definitieve; moge zij dit blijken ook in dit opzicht, dat zij niet, als zoovele vroegere ordeningen, spoedig weder verstoord wordt! Het mogelijke is gedaan om dit onheil te voorkomen: daarom zijn de inventarissen gedrukt, — daarom zijn de stukken zooveel mogelijk ingebonden of in portefeuilles en stevige pakken vereenigd, de losse stukken in omslagen vastgeregen, — daarom eindelijk zijn op elk deel of pak stempels aangebracht en nummers, die naar dezen inventaris verwijzen.

S. M.

---

1) Dit is te meer noodig, daar het door mij aangenomen systeem voor de oude archieven van groote staatslichamen, die door de stormen der beide revolutiën van de 16e en 18e eeuw gewoonlijk ingrijpende wijzigingen hebben ondergaan, eene verdeeling van den inventaris in drie tijdvakken noodig maakt. Ik wensch, om niet al te uitvoerig te worden, dit punt hier niet nader te bespreken; in hoofdzaak volgt de noodzakelijkheid der splitsing uit het aannemen der door mij aanbevolene methode van organisatie van het archief, daar ten gevolge van de genoemde omwentelingen zich onmiddellijk of middellijk in bijna alle groote staatslichamen nieuwe organen hebben gevormd, die natuurlijk ook weder eigene archieven hebben verkregen, of althans niet alleen het uiterlijk, maar ook de werking der oude organen belangrijk gewijzigd is.

criteria van indeeling zouden inderdaad voor de nasporingen van enkele bepaalde personen naar de geschiedenis van het bindwerk of naar de ziektegeschiedenis van het papier zeer gemakkelijk zijn, maar zij zouden daarentegen het onderzoek van de eigenlijke studeerenden in de bibliotheek op hopelooze wijze belemmeren, omdat zij vreemd zijn aan den inhoud en den aard der beschrevene verzameling. Zij moeten dan ook zonder aarzeling verworpen worden: de bibliothecaris *mag* ze niet aannemen.

Op dezelfde wijze meen ik, dat de archivaris niet vrij is in de keuze van het beginsel, dat hij aan de indeeling van zijn inventaris ten grondslag zal leggen. Hij zou daarin niet geheel vrij zijn, zelfs indien zijn archief bestond uitsluitend uit losse papieren. Terwijl toch een boek door den schrijver met een bepaald doel wordt samengesteld en dus ook een bepaald onderwerp behandelt of althans eene zekere eenheid vertegenwoordigt, komt het telkens voor, dat een archiefstuk (een brief b.v.) twee of meer zeer heterogene onderwerpen behandelt. Maar deze uitzonderingen buiten rekening latende, zou men toch over het geheel een archief, bestaande uit louter losse papieren, volgens de daarin behandelde onderwerpen systematisch *kunnen* indeelen in een zeker aantal vakken op de wijze eener bibliotheek; een inventaris, op deze wijze ingedeeld, zou zelfs zeker voor een deel van het publiek zeer gemakkelijk te gebruiken zijn.

Maar zulk eene indeeling schijnt nagenoeg ondenkbaar bij een normaal archief, dat steeds voor verreweg het grootste deel bestaat uit seriën van deelen en liassen, — seriën, door een mijner ambtgenooten (met eene gelukkige uitdrukking, waarvan ik hem het vaderschap benijd) terecht «het geraamte van het archief» genoemd 1). Want werkelijk, deze seriën geven de hoofdlijnen aan van den toestand, waarin het archief vroeger verkeerd heeft.

Nu is het natuurlijk niet mogelijk, deze seriën geheel uit elkander te nemen en ze te herleiden tot losse stukken, die men willekeurig onder zekere rubrieken systematisch zou kunnen rangschikken. Niet mogelijk, maar bovendien allerminst wenschelijk: immers er heeft van ouds in het archief zeker verband bestaan; de secretarissen, die het hebben gevormd, hebben bewust of onbewust zekere regelen voor de bewaring en ordening der stukken vastgesteld, en evenals het natuurlijk verkeerd zou zijn, b.v. eene lias met quittantiën, die als bijlage bij eene rekening behoort en deze dikwijls op zeer gewenschte wijze toelicht, uit elkander te nemen en over het archief te verspreiden volgens een ander willekeurig systeem van rangschikking, even onverantwoordelijk schijnt het mij, b.v. de ingekomene stukken bij een college, die

1) Mr. Gratama in het Nederlandsch archievenblad. I No. 3.

de notulen van dat college toelichten, wanneer die oudtijds behoorlijk bij elkander gehouden zijn, uit die oude orde te nemen en in den vorm van losse stukken te rangschikken volgens de daarin behandelde onderwerpen. Inderdaad, op hoe (volgens onze begrippen) heterogene wijze het bestuur eener gemeenschap ook gehandeld hebbe bij het vereenigen van verschillende onderwerpen in éénzelfde register of rekening, het is onmogelijk daarop thans nog terug te komen: de eenheid van dat register of die rekening belet ze uiteen te nemen, en die eenheid bedingt ook de eenheid van de daarbij behorende liassen van ingekomene stukken en quittantiën.

Men is dus gebonden aan de oude organisatie van het archief ¹⁾, die te herkennen is in de seriën van deelen en liassen en die, wanneer men die seriën bijeengezocht heeft, (hetgeen zonder moeite geschieden kan) althans in hoofdzaak bijna altijd hersteld kan worden. Ook de ordening der losse stukken, die vroeger niet in eene bepaalde orde gebracht zijn en in wier rangschikking men dus natuurlijk iets vrijer is, moet noodzakelijk eenigszins van de hoofdlijnen der oude organisatie afhankelijk gemaakt worden.

Deze oude organisatie nu van het archief wortelt in de oude organisatie van de gemeenschap, waarvan het archief is uitgegaan, en is daarvan het noodzakelijk gevolg. Die oude organisatie toch is niet willekeurig door de oude archiefbeheerders tot stand gebracht: de vorming der seriën heeft integendeel steeds plaats gehad en moeten plaats hebben onder den direkten invloed van de inrichting der gemeenschap zelve. Iedere gemeenschap van eenig belang toch heeft in het beheer harer zaken, naarmate die ingewikkelder werden, zekere splitsingen aangebracht. De voorbereiding of zelfs de behartiging van sommige afdelingen der bestuurstaak werd dikwijls toevertrouwd aan speciale permanente commissiën, die min of meer zelfstandig waren, — zelfstandig genoeg althans in vele gevallen, om ze in staat te stellen een eigen archief te vormen. De archieven dezer commissiën (hare notulen, de bij haar ingekomene stukken enz.) mogen vooral niet met de bescheiden, die bij het hoofdbestuur der gemeenschap zijn ingekomen, vermengd worden: immers zij zijn niet van dat hoofdbestuur uitgegaan of daarbij ingekomen; de beide seriën van stukken loopen parallel naast elkander voort, hoewel zij toch dikwijls op dezelfde onderwerpen betrekking hebben. De archieven van dergelijke commis-

---

1) Het spreekt wel van zelf, dat het onnoodig is de *ordening* der oude archiefbeheerders in details over te nemen. Hunne archief-inventarissen waren tot zelfs in de 18e eeuw uiterst primitief en absoluut onvoldoende voor onze behoeften. De organisatie moet behouden worden; de ordening der stukken binnen deze grenzen *mag* niet altoos, maar *moet* bepaald veranderd worden.

siën moeten derhalve noodzakelijk afzonderlijke afdeelingen in het archief der gemeenschap vormen. Het is dus inderdaad, zooals Dr. Vermeulen opmerkte: in het archief eener gemeenschap moet — het kan niet anders — de samenstelling van haar bestuur worden gereflecteerd.

Ik meen thans bewezen te hebben, dat het inderdaad onmogelijk is, indien men zijn systeem van indeeling consequent wil doorvoeren, den inventaris van een archief anders in te richten, dan volgens de oude organisatie, die vroeger in dat archief bestaan heeft, — eene organisatie, die uit den aard der zaak verband houdt en verband houden moet met de inrichting der gemeenschap, waarvan het archief afkomstig is. Tevens ligt in het besprokene het bewijs der absolute noodzakelijkheid van den eisch, dien ik krachtens mijne definitie van een archief stelde, dat namelijk alle stukken, die niet tot het archief behooren en die ik boven karakteriseerde, daaruit bij de ordening verwijderd moeten worden. Immers indien men de ordening der stukken volgens de hierboven omschrevene beginselen voltooid heeft, zal men natuurlijk deze boeken en handschriften, die in geene der aangenomene rubrieken kunnen passen, overhouden: ze belemmeren de goede ordening van het archief en moeten daarom worden overgebracht naar andere verzamelingen, waar zij eigenaardig behooren.

Ik verwacht echter tegen den gang van mijn betoog en tegen de conclusie daarvan nog eene tegenwerping van de zijde van hen, die, de chronologische indeeling van een archief wegens hare onuitvoerbaarheid verwerpende, eene bepaalde voorliefde hebben voor de bovenaangeduide, heldere en gemakkelijk te begrijpen indeeling van het archief in zekere willekeurig vastgestelde bibliotheek-rubrieken, overeenkomende met den *inhoud* der beschrevene stukken. «Waartoe», zoo hoor ik dezen zeggen, «al deze omhaal van woorden? Uwe argumentatie moge overtuigend zijn, maar zij bewijst niets tegen mij. In den grond der zaak kom ik met wat minder breedsprakige redeneeringen tot hetzelfde resultaat als gij, of althans tot een resultaat, zoozeer met het uwe overeenkomende, dat wij beiden, als wij een weinig inschikkelijk willen zijn, elkander kunnen en moeten verstaan. Het is mij toch vrij onverschillig, of de rubrieken, die ik: *Stedelijk bestuur*, *Finantiën*, *Armwezen* enz. noem, door u betiteld worden: *Archief van den raad*, *Archief van de Commissie van finantiën*, *Archief van de Aalmoezenierskamer* enz.; in den grond der zaak zijn wij het eens, daar het vaststaat, dat het stedelijk bestuur berustte bij den raad, het beheer der finantiën bij de Commissie van finantiën en de zorg voor het armwezen bij de Aalmoezenierskamer. Laat ons dus eenvoudig afspreken, om voortaan aan de rubrieken, over wier vaststelling wij eenstemmig zijn, dezelfde namen te geven (wat mij betreft kunnen wij er desnoods om loten), en wij zijn het volkomen eens.

Aldus mijn conciliante bestrijder. Doch met zijn verlof kan ik niet treden in deze oplossing van ons geschil, en ik veroorloof mij te meenen, dat mijn bestrijder slechts daarom bereid is ons geschil bij loting uit te maken, omdat hij niet inziet, welk een inderdaad diepgaand verschil er ook in het wezen der zaak tusschen ons bestaat. De indeeling van een archief in eenige thans willekeurig vastgestelde rubrieken leidt inderdaad tot geheel andere resultaten dan het behoud of het herstel der oude organisatie. En wel om twee redenen:

1°. De losse archiefstukken zijn van ouds bijna nooit in deelen of liassen samengevoegd volgens hun materiëlen inhoud, maar steeds volgens hun formeelen inhoud. Men bestemde een deel voor de opname van de resolutiën of de sententiën van een college, van de transporten, voor dit college gepasseerd, — men vereenigde in liassen de ingekomene brieven of requesten, de quittantiën eener rekening enz. Doch slechts bij *groot*e uitzondering en wanneer bepaalde omstandigheden daartoe aanleiding gaven, werden er deelen volgeschreven met verschillende stukken betreffende één bepaald onderwerp. Minder zeldzaam kwam het voor, dat men dossiers van dien aard bijeenbracht; maar ook dezen zijn toch te zeldzaam en daarom geheel onvoldoende, om op zich zelf als grondslag voor de ordening van het archief te dienen; zij kunnen daarentegen meestal gemakkelijk met de seriën in verband gebracht worden 1).

2°. De organisatie eener gemeenschap en de verdeeling der bevoegdheden van haar bestuur over verschillende commissiën was dikwijls niet zeer logisch. Dit was somtijds een gevolg van de verworping der oorspronkelijk doelmatige instelling in den loop der eeuwen en onder den drang van verschillende omstandigheden. Maar ook zonder verworping had de verdeeling der bestuurstaak dikwijls plaats op eene wijze, die ons vreemd toeschijnt. Het Utrechtsche gemeente-archief levert een sprekend voorbeeld van eene combinatie van heterogene

---

1) Het is natuurlijk *mogelijk*, dergelijke dossiers uiteen te nemen. Maar dit is *zér* onraadzaam, daar zij zijn samengesteld door personen, die geheel op de hoogte der behandelde zaak waren, zeer zeker beter op de hoogte dan wij lateren. De dossiers werden gewoonlijk bijeengebracht door commissiën of personen, belast met het uitbrengen van een rapport, of door den griffier, die alle stukken over eene bepaalde zaak bijeenverzamelde, voordat hij ze in de vergadering van het betrokkene college ter tafel bracht. Op den datum, waarop het rapport behandeld of het besluit genomen werd, behoort dan ook het dossier in de bijlagen der notulen of de serie processtukken ingevoegd te worden. Ruikt men het daarentegen uiteen, dan verkrijgt men een onbevredigend resultaat, ook omdat men in een dossier meestal vindt zoogenaamde retroacta (afschriften van oudere stukken betreffende de behandelde zaak, soms uit andere archieven) en aantekeningen van den rapporteur of den griffier, waaraan men geene andere geschikte plaats in het archief zal kunnen aanwijzen dan in het dossier, en die ook op zich zelf onbegrijpelijk en waardeloos zijn. Slechts in één geval schijnt het gewenscht, den samenhang van het dossier te verbreken, namelijk indien de samensteller der retroacta niet in afschrift maar in originali heeft opgenomen; somtijds kan dan daardoor eene lacune in eene oude serie ontstaan zijn, die men weder behoort aan te vullen.

Uitgaven van W. LEIJDENROTH, Utrecht.

CATALOGUSSEN VAN DE OPENBARE VERZAMELINGEN DER GEMEENTE UTRECHT.

S. MULLER Fz., Catalogus van het archief. 1^e afdeeling. 1122–1577. f 2.—.

N.B. Deze catalogus wordt voorafgegaan door eene *Geschiedenis van het archief*, als:

I. De oudste archiefbewaarplaatsen. (1122–1546).

II. Het archief op het oude stadhuis. (1546–1828).

III. Het archief als wetenschappelijke instelling. (1828–1892).

Deze GESCHIEDENIS VAN HET ARCHIEF afzonderlijk. . . . . f 0.60.

S. MULLER Fz., Catalogus van het archief. 2^e afdeeling. 1577–1795. f 2.90.

S. MULLER Fz., Catalogus van het archief. 3^e afdeeling. 1795–1813. f 1.40.

G. SERTON, Inventaris van het oude archief van het bureau van den Burgerlijken stand der gemeente Utrecht. . . . . f 0.60.

S. MULLER Fz., Beschrijving van de zegels der stad Utrecht, die bekend zijn en waarvan afgietsels aanwezig zijn in het gemeente-archief. 2e verbeterde druk. . . . . f 0.30.

S. MULLER Fz., Lijst van de zegels aan de middeleeuwsche oorkonden der stad Utrecht, in afgietsels voorhanden bij het Utrechtsche gemeente-archief . . . . . f 0.40.

N.B. **Exemplaren der afgietsels** zelfden zijn à 30 cents per stuk verkrijgbaar bij bestelling aan het gemeente-archief; bij bestelling van een aantal te gelijk is de prijs lager.

S. MULLER Fz., Catalogus van de bibliotheek over Utrecht . . . f 2.—.

S. MULLER Fz., Catalogus van den topographischen atlas der stad Utrecht. . . . . f 1.—.

S. MULLER Fz., Catalogus van den historischen atlas van Utrecht. f 0.60.

S. MULLER Fz., Supplement op den catalogus van den historischen atlas van Utrecht . . . . . f 0.75.

S. MULLER Fz., Catalogus van het museum van oudheden. . . . f 1.—.

S. MULLER Fz., Gids door het Stedelijk museum van oudheden te Utrecht. Met illustratiën. . . . . f 0.50.

idem. . . . . idem. . . . . zonder illustratiën f 0.10.

W. PLEYTE en **TH. M. ROEST**, Inventaris van de collectie oudheden, gevonden te Vechten, aan de stad Utrecht gelegateerd door JHR. H. W. BOSCH VAN DRAKESTEIN VAN OUD-AMELISWEERD . . . . . f 0.80.